Y Gymru Gyfoes

This item contains selected online content. It is for use alongside, not as a replacement for the module website, which is the primary study format and contains activities and resources that cannot be replicated in the printed versions.

This publication forms part of the Open University module [module code and title]. [The complete list of texts which make up this module can be found at the back (where applicable)]. Details of this and other Open University modules can be obtained from the Student Registration and Enquiry Service, The Open University, PO Box 197, Milton Keynes MK7 6BJ, United Kingdom (tel. +44 (0)845 300 60 90; email general-enquiries@open.ac.uk).

Alternatively, you may visit the Open University website at www.open.ac.uk where you can learn more about the wide range of modules and packs offered at all levels by The Open University.

To purchase a selection of Open University materials visit www.ouw.co.uk, or contact Open University Worldwide, Walton Hall, Milton Keynes MK7 6AA, United Kingdom for a catalogue (tel. +44 (0)1908 858779; fax +44 (0)1908 858787; email ouw-customer-services@open.ac.uk).

The Open University,

Walton Hall, Milton Keynes

MK7 6AA

First published 200X. [Second edition 200Y. Third edition ....] [Reprinted 200Z]

Copyright © 200X, 200Y The Open University

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted or utilised in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without written permission from the publisher or a licence from the Copyright Licensing Agency Ltd. Details of such licences (for reprographic reproduction) may be obtained from the Copyright Licensing Agency Ltd, Saffron House, 6–10 Kirby Street, London EC1N 8TS (website www.cla.co.uk).

Open University materials may also be made available in electronic formats for use by students of the University. All rights, including copyright and related rights and database rights, in electronic materials and their contents are owned by or licensed to The Open University, or otherwise used by The Open University as permitted by applicable law.

In using electronic materials and their contents you agree that your use will be solely for the purposes of following an Open University course of study or otherwise as licensed by The Open University or its assigns.

Except as permitted above you undertake not to copy, store in any medium (including electronic storage or use in a website), distribute, transmit or retransmit, broadcast, modify or show in public such electronic materials in whole or in part without the prior written consent of The Open University or in accordance with the Copyright, Designs and Patents Act 1988.

Edited and designed by The Open University.

Typeset by [name and address of typesetter if applicable or The Open University].

Printed and bound in the United Kingdom by [name and address of printer].

CYM-D172_1

Y Gymru Gyfoes

Contents

Cyflwyniad 5
Deilliannau dysgu 6
1 Rygbi - cyflwyniad i Gymru gyfoes 7
1.1 Gwahaniaeth 10
1.2 Gweithgareddau sain 16
1.3 Casgliad 17
2 Lle a pherthyn 19
2.1 Rhanbarthau Cymru 20
2.2 Casgliad 25
3 Gwaith 27
3.1 Yr economi a gwaith yn y Gymru gyfoes 27
3.2 Gwaith, pobl heb waith a thlodi 30
3.3 Casgliad 32
4 Rhywedd a 'hil' 33
4.1 Meddwl am 'hil' a Chymru 33
4.2 Meddwl am rywedd a Chymru 37
4.3 Casgliad 40
5 Dosbarth 41
5.1 Cysyniadau o ddosbarth yng Nghymru 44
5.2 Casgliad 53
5.3 Gweithgareddau sain 54
6 Cenedlaetholdeb a'r iaith Gymraeg 56
6.1 Iaith a hunaniaeth 57
6.2.Y Gymraeg a chenedlaetholdeb 62
6.3 Cenedlaetholdeb 66
6.4 Casgliad 73
7 Traddodiadau Llafur 75
Gwerthoedd 'Cymreig' Llafur (Andrew Edwards) 76
7.2 Llafur a datganoli 79

7.3 Casgliad 85
8 Cynrychiolaeth wleidyddol 87
8.1 Hanes cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru 87
8.2 Ehangu ymgysylltu a chyfranogi yng ngwleidyddiaeth Cymru 96
8.3 Casgliad 101
9 Cynrychiolaeth ddiwylliannol 103
9.1 Sinema a Chymru 103
9.2 'Ffugchwedlau' teledu a Chymru 109
9.3 Casgliad 112
10 Casgliad y cwrs 115
Glossary 115
References 117
Further reading 126
Acknowledgements 129

Cyflwyniad

Mae'r cwrs am ddim hwn yn ymdrin â'r gwahaniaethau sydd i'w gweld yng Nghymru a'r cysylltiadau sy'n cael eu creu ar draws y gwahaniaethau hyn. Mae'n ystyried gwahaniaethau o ran lle, rhywedd, 'hil', dosbarth a gwaith; a'r cysylltiadau o ran cenedlaetholdeb a'r Gymraeg, traddodiadau Llafur, cynrychiolaeth wleidyddol a phortreadau diwylliannol sy'n pontio'r gwahaniaethau hynny. Drwy edrych ar wahaniaethau a chysylltiadau, mae'r cwrs yn gofnod awdurdodol a diweddar o economi, cymdeithas, gwleidyddiaeth a diwylliant Cymru gyfoes ac mae'n cynnwys amrywiaeth eang o astudiaethau achos diddorol.

Byddwch yn dysgu am yr hyn sy'n unigryw am Gymru a hunaniaeth Gymreig; sut mae'r Cynulliad Cenedlaethol wedi trawsnewid y system ddemocrataidd yng Nghymru; ystyr y 'clear red water' sy'n gwahanu Llafur Cymru oddi wrth y blaid Lafur yn San Steffan; sut y cafodd economi Cymru ei hailstrwythuro ar ôl i'r pyllau glo gau; arwyddocâd yr iaith Gymraeg heddiw; p'un a yw Cymru yn wlad ddi-ddosbarth o gymharu â gweddill y DU; a sut mae rhaglenni teledu fel *Dr Who* a *Gavin and Stacey* yn cynrychioli dimensiynau pwysig o'r Gymru gyfoes.

Mae'r uned astudio hon yn ddyfyniad wedi'i addasu sy'n berthnasol i gwrs y Brifysgol Agored D172 *Contemporary Wales*, na chaiff ei addysgu bellach gan y Brifysgol. Os hoffech astudio'n ffurfiol gyda ni, efallai yr hoffech ystyried y cyrsiau eraill a gynigir gennym yn y maes pwnc hwn.

Mae'r uned hon hefyd ar gael yn Saesneg ar OpenLearn.

Deilliannau dysgu

Erbyn diwedd y cwrs hwn, dylech allu gwneud y canlynol:

- deall rhai o'r prif gysyniadau ym maes y gwyddorau cymdeithasol, e.e. rhaniadau, hunaniaethau, cynrychiolaeth, fel cyflwyniad cyffredinol i bynciau'r gwyddorau cymdeithasol
- deall y cysyniadau craidd ynglŷn â threfn, prosesau llywodraethu a newid cymdeithasol yng Nghymru ar ôl y rhyfel
- deall yr amrywiaeth, yr anghydraddoldebau a'r gwahaniaethau sy'n bodoli yng Nghymru a'u goblygiadau ar gyfer hunaniaethau a mudiadau gwleidyddol
- defnyddio tystiolaeth a dadleuon i gymharu a beirniadu ffyrdd gwahanol o ddeall y Gymru gyfoes
- deall sut y gallwch ddefnyddio cysyniadau a dulliau'r Gwyddorau Cymdeithasol i ddadelfennu'r ddealltwriaeth gyffredinol am faterion sy'n ymwneud â Chymru.

1 Rygbi - cyflwyniad i Gymru gyfoes

Hugh Mackay

Dros y blynyddoedd diwethaf, mae Cymru wedi dod yn llawer mwy unigryw o safbwynt ei sefydliadau a'i diwylliant. Yn 1982, sefydlwyd *Sianel Pedwar Cymru* (S4C), sef pedwaredd sianel deledu Cymru, agorodd Stadiwm y Mileniwm yn 1999 a Chanolfan Mileniwm Cymru (cartref Opera Cenedlaethol Gymru) yn 2004 a chyhoeddwyd *Gwyddoniadur Cymru* yn 2007. Yn hollbwysig, cafodd aelodau cyntaf Cynulliad Cenedlaethol Cymru eu (CCC) eu hethol yn 1999 ac ers hynny, rydym wedi gweld llu o bolisïau a chyrff Cymreig yn datblygu, o fewn y llywodraeth ac yn y gymdeithas sifil. Mae'r datblygiadau hyn yn deillio o'r ffordd y mae pobl yng Nghymru yn ystyried eu hunain ac yn uniaethu â'r genedl a hefyd yn effeithio ar y ffordd y maent yn gwneud hynny - ac mae'r nodweddion cyfoes hyn o ddiwylliant Cymreig hefyd yn dylanwadu ar farn pobl eraill ar Gymru a'i phobl. Yn draddodiadol, mae stereoteipiau'r Saeson o Gymru wedi bod yn ddifrïol yn bennaf (portreadu'r Cymry fel lladron ac ati) ac mae pobl yng Nghymru wedi cyfeirio at ddiffyg hyder yn eu gwlad yn aml. Heddiw, mae'r cysyniadau o Gymru a'i phobl yn newid.

Mewn sawl ffordd, mae'r hen eiconau a stereoteipiau'n fyw o hyd - efallai bod glowyr a'r capeli yn diflannu, ond mae defaid, corau, cennin, cennin Pedr a derwyddon yn parhau i fod yn amlwg. Mae'r Stereophonics, Manic Street Preachers, Dafydd Thomas (yr unig berson hoyw ym mhentref Llanddewi Brefi yn *Little Britain*), Catherine Zeta-Jones, Rhys Ifans, Ioan Gruffudd, Julien Macdonald, Stacey Shipman (o *Gavin and Stacey*), Russell T. Davies a Dr Who, yn cyfleu delwedd fwy modern o Gymru sy'n cyferbynnu â'r gorffennol. Ochr yn ochr â'r newydd, mae hen eiconau, enwogion a sefydliadau'n parhau ond mae eu ffurfiau a'u hystyron yn newid a chânt eu dehongli mewn ffyrdd newydd. Mae Shirley Bassey wedi perfformio yn Glastonbury ac mae Tom Jones yn parhau i ailddyfeisio ei hun. Mae rygbi yn enghraifft arall o hyn; caiff y gêm ei chwarae ledled y byd ond mae iddi arwyddocâd arbennig iawn yng Nghymru, lle cafodd ei mabwysiadu fel y gamp genedlaethol ar ddechrau'r 20 fed ganrif.

Gan gofio hyn, nodau'r adran hon yw:

- eich cyflwyno i'r pynciau sy'n cael eu trafod ymhob un o'r adrannau nesaf
- defnyddio rygbi fel prism, neu lens, i gyflwyno'r pynciau hyn.

Fel Cymru, a Chaerdydd yn enwedig, mae rygbi wedi newid yn sylweddol dros y blynyddoedd diwethaf. Yn ôl un newyddiadurwr, mae Gavin Henson, y chwaraewr carismataidd a chwaraeodd ei gêm genedlaethol gyntaf yn 2001 a seren y tîm a gurodd Loegr yn 2005, wedi chwarae rôl hollbwysig i drawsnewid y delweddau cyffredin o rygbi yng Nghymru:

> He has almost single-handedly ushered the Welsh game out of the age of scrubbed-scalp, gap-toothed boyos into the new one of Cool Cymru peopled by those such as pop group Super Furry Animals and divas Katherine Jenkins and Charlotte Church.
>
> (Henderson, 2005)

Wrth gwrs, mae llawer mwy nag un chwaraewr wedi effeithio ar sut mae rygbi yng Nghymru wedi newid dros y blynyddoedd diwethaf. Mae wedi mabwysiadu ffurf newydd ac unigryw drwy ddod yn gêm broffesiynol a rhanbarthol a thrwy ei chartref newydd, sef

Stadiwm y Mileniwm. Mae'r stadiwm yng nghanol dinas Caerdydd, y brifddinas, wedi dod yn un o eiconau'r ddinas ac yn un o symbolau'r genedl. Drwy edrych ar rygbi, gallwn geisio gwneud synnwyr o lawer o bethau ynglŷn â Chymru gyfoes.

Mae'n gyffredin i bobl uniaethu â'u gwlad yng nghyd-destun digwyddiadau chwaraeon mawr: mae'n haws dychmygu'r wlad pan fo'r tîm cenedlaethol yn chwarae yn erbyn gwlad arall (Hobsbawm, 1990). Mae rygbi yng Nghymru enghraifft hynod o dda o'r ffenomenon hon, oherwydd efallai mai rygbi yw'r prif beth sy'n uno pobl yng Nghymru. Mewn sawl ffordd, mae rygbi yng Nghymru yn diffinio Cymru a'r hyn y mae pobl yng Nghymru yn ei rannu. Y tu allan i Gymru hefyd, rygbi yw'r prif beth sy'n diffinio'r wlad gan fod y gamp o ddiddordeb eang ac yn un o'r ychydig bethau cadarnhaol y mae pobl o wledydd eraill yn ei gysylltu â Chymru. I bobl Cymru yn enwedig, ystyrir bod rygbi, a sêr y gamp, yn ymgorffori nodweddion a gwerthoedd hanfodol y genedl - cydraddoliaeth, meritocratiaeth, patriarchaeth a chymdeithas ddiddosbarth (Evans et al., 1999). Dywedir yn aml fod hwyliau neu hyder pobl Cymru, a Chymru fel cenedl, yn gwella ac yn gwaethygu yn unol â chanlyniadau'r tîm rygbi cenedlaethol.

Yn rhyfeddol efallai, nid oes nifer fawr o bobl yn chwarae nac hyd yn oed yn gwylio rygbi yng Nghymru - heblaw pan fo'r garfan genedlaethol yn chwarae (yn enwedig ym mhencampwriaeth y Chwe Gwlad). Mae Ffigur 1 yn dangos y chwaraeon mwyaf poblogaidd yng Nghymru - nid yw'n cyfeirio at rygbi gan fod y ffigur mor isel nad yw wedi'i gynnwys hyd yn oed ar waelod y tabl. Mae 2.4 y cant o ddynion yng Nghymru yn chwarae rygbi, sef tua 1.2 y cant o'r boblogaeth. Mae pêl-droed a beicio mwy na phedair gwaith yn fwy poblogaidd, ac mae tua deg gwaith yn fwy o bobl yn nofio.

Mewn un ystyr, fodd bynnag, mae'r ffigurau hyn yn gamarweiniol oherwydd gallem wahaniaethu rhwng gweithgareddau hamdden neu adloniant (fel cerdded) a chwaraeon cystadleuol, ond mae'r ffin yn niwlog i raddau. Gallwn hefyd ystyried gwylwyr: mae tua theirgwaith yn fwy o bobl yn gwylio tîm Dinas Caerdydd yn chwarae pêl-droed o gymharu ag un o'r pedwar tîm rygbi rhanbarthol proffesiynol (Dreigiau Gwent, Gleision Caerdydd, y Gweilch a'r Sgarlets). Fodd bynnag, drwy ychwanegu'r gwylwyr teledu at hyn, gwelwn fod mwy o ddiddordeb torfol yn y gêm. (Heb os, mae'r ffaith bod mwy o gyfleoedd i wylio rygbi ar y teledu wedi lleihau nifer y gwylwyr sy'n mynd i'r gemau). Ond, er gwaethaf y lefelau isel o chwaraewyr (a hyd yn oed gwylwyr, sy'n is na'r lefel ryngwladol), drwy gefnogi'r tîm rygbi cenedlaethol y mae pobl yng Nghymru yn dangos eu bod yn perthyn i'r genedl a'i balchder ynddi. Nid yw hyn yn digwydd mewn perthynas â ffenomena a digwyddiadau diwylliannol eraill, fel yr iaith neu gerddoriaeth.

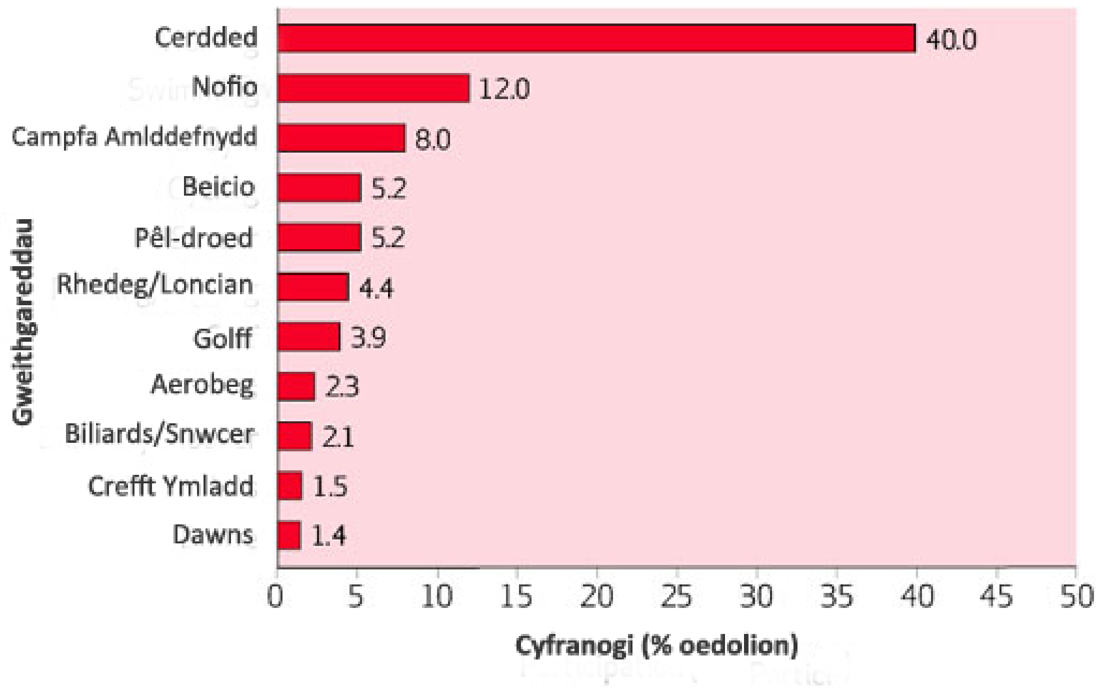

Ffigur 1 Y gweithgareddau chwaraeon mwyaf poblogaidd yng Nghymru

Cyngor Chwaraeon Cymru, 2009, t. 13

Gweithgaredd 1

Edrychwch ar Ffigur 2 sy'n dangos lluniau a gafodd eu cymryd yn Stadiwm y Mileniwm ar ddiwrnodau gemau rygbi rhyngwladol. Nodwch beth mae'r lluniau hyn yn ei ddweud wrthym am natur a rôl rygbi yng nghymdeithas a diwylliant Cymru.

- Beth maen nhw'n ei ddweud wrthym am hunaniaethau a gwahaniaethau?
- Pa ddelweddau neu bortreadau eraill sy'n gyffredin ar achlysuron o'r fath?

Ffigur 2 i) Prif Wenidog Cymru a phwysigion eraill mewn gêm rygbi ryngwladol; ii) Menywod mewn gêm rygbi ryngwladol gydag emblemau wedi'u paentio ar eu hwynebau a hetiau cennyn pedr iii) Charlotte Church, Max Boyce a Katherine Jenkins yn canu yn Stadiwm y Mileniwm ar ddechrau gêm rygbi ryngwladol.

Nid wyf yn honni fy mod yn rhoi cofnod diffiniol o ffenomenon rygbi yng Nghymru o safbwynt y gwyddorau cymdeithasol, ond yn yr adran hon rwy'n defnyddio'r gamp fel ffordd o gyflwyno agweddau craidd ar wahaniaethau a chysylltiadau yn y Gymru gyfoes.

1.1 Gwahaniaeth

Caiff cymunedau eu creu gan syniadau pobl o'r tu mewn a'r tu allan iddynt; maent yn dwyn pobl ynghyd a hefyd yn eu heithrio. Bu'n rhaid i Gymru ddiffinio ei hun bob amser mewn perthynas â Lloegr, ei chymydog mwy pwerus. Dyma un rheswm pam y gellir ystyried bod Cymru (yn enwedig ar ddiwrnodau gemau rhyngwladol) yn genedl gydryw a bod ei phobl yn rhannu set graidd o nodweddion a gwerthoedd. Fodd bynnag, efallai bod y rhaniadau, yr amrywiaeth neu'r gwahaniaethau sydd i'w gweld yng Nghymru yn bwysicach na'r hyn sydd gan bobl yn gyffredin. Pan edrychwn ar y gwahaniaethau hyn, rydym yn gweld delwedd tipyn yn wahanol o Gymru a delwedd sy'n sicr yn llai cydlynol. Fel yr eglurodd Nicky Wire o'r Manic Street Preachers:

> You have to be wary of romanticism. Wales is a much more complex and divided place than some people think. It isn’t this glowing ember of close-knit communities. There’s animosity there too. Some North and West Walians resent us talking about Welshness because we can’t speak Welsh.
>
> (Wire, 1998)

Mae'r adran hon yn rhoi sylw i wahaniaethau penodol yn y Gymru gyfoes, sef lle, gwaith, rhywedd a 'hil', a dosbarth.

1.1.1 Lle

Yn yr oes ddiwydiannol, tyfodd cymunedau yng Nghymru o gwmpas eu capeli, yr undeb, y pwll glo neu'r chwarel ac, yn enwedig yn y de, y clwb rygbi. Drwy'r sefydliadau hyn, roedd modd i bobl wneud pethau gwahanol gyda'i gilydd gan adeiladu cymunedau a hyd yn oed rhyw fath o ddinasyddiaeth neu hunaniaeth leol. A thrwy'r clybiau rygbi lleol, mae chwaraewyr a chefnogwyr yn dal i fynegi eu hymrwymiad, eu teyrngarwch a'u balchder tuag at eu tref neu'u hardal. Mae'r ymrwymiad hwn i'r ardal leol yn rymus o hyd. Mae'n cynnwys prosesau eithrio (sy'n diffinio'r bobl hynny o'r tu allan) yn ogystal â chynnwys - fel y dywed Gavin Henson:

> People in Swansea view Llanelli folk as foreigners, even though they’re only 15 miles away. It was certainly like that when I was at Swansea. Neath people were considered almost normal, but people from Llanelli were weird. They spoke funny and had a different outlook. As a Swansea player there was a rivalry with Neath. With Llanelli it was more of a hatred.
>
> (Henson, 2005a, t. 130)

Mae'r ymrwymiad i'r ardal leol, ym maes rygbi ac yn gyffredinol yng Nghymru, yn gryf iawn o hyd. Mae bywgraffiad Shane Williams (a chwaraeodd ei gêm ryngwladol gyntaf yn 1999), er enghraifft, yn cyfeirio'n fynych at ei ymlyniad cryf â Chwm Aman (Williams a Parfitt, 2008). Rhaid defnyddio'r dychymyg wrth ystyried yr ymdeimlad hwn o berthyn.

O ystyried y gwahaniaethau yng Nghymru, nid yw dychmygu'r wlad yn dasg syml, yn enwedig o gofio'r gwahaniaethau rhwng y de a'r gogledd. Yn y gogledd, bu llai o ddiddordeb mewn rygbi ac mae pêl-droed yn fwy poblogaidd. Fel llawer o bethau yng Nghymru - dosbarthiad y boblogaeth, gweithgarwch economaidd a lleoliad sefydliadau a mudiadau cenedlaethol - mae rygbi wedi'i ganoli yn y de. Serch hynny, mae rhai chwaraewyr blaenllaw o'r gogledd wedi'u cynnwys yn y garfan genedlaethol, yn arbennig Dewi Bebb o Fangor yn y 1960au ac yn fwy diweddar, Robin McBryde ac Eifion Lewis-Roberts. Tyfodd y rhaniad rhwng y de a'r gogledd pan fabwysiadwyd y strwythur rygbi rhanbarthol yng Nghymru yn 2003, oherwydd mae'r holl ranbarthau wedi'u lleoli yn y de. Eto i gyd mae tua 700 o ddeiliaid debenturau yn y gogledd, mae Undeb Rygbi Cymru (URC) yn rhoi bron 3,000 o docynnau i glybiau yn y gogledd ac, wrth gwrs, mae llawer yn teithio i lawr gyda thocynnau sydd wedi'u gwerthu'n breifat neu fel rhan o becynnau lletygarwch neu nawdd (gohebiaeth bersonol, URC, 16 Hydref 2009). Felly, er gwaethaf cyfyngiadau daearyddol a'r gwahaniaethau hanesyddol rhwng y gogledd a'r de, mae llawer o gefnogaeth yn y gogledd i'r tîm cenedlaethol, ond llai na'r de.

Mae'r newid i rygbi proffesiynol yn 1995 a'r strwythur rhanbarthol yn 2003 wedi golygu bod chwaraewyr yn torri i ffwrdd fwyfwy oddi wrth y syniadau traddodiadol o berthyn i le arbennig - maent yn chwarae dan gontract i unrhyw glwb, waeth ble y cawsant eu geni na ble y maent yn byw. Felly, bu cynnydd amlwg yn nifer y chwaraewyr a'r hyfforddwyr nad ydynt yn dod o Gymru. Er bod gan y gêm gysylltiadau cryf o hyd â'i gwreiddiau hanesyddol, nid yw clybiau na chwaraewyr rygbi yn cynrychioli cymunedau fel yr oeddent yn arfer ei wneud. Mae'n ddiddorol nodi, wrth i'r strwythur rhanbarthol gael ei fabwysiadu, fod cefnogwyr rygbi yn uniaethu mwy â'r tîm cenedlaethol er bod ei hunaniaeth leol wedi lleihau (Roderique-Davies et al., 2008).

Daeth rygbi rhanbarthol a phroffesiynol i fodolaeth tua'r un pryd â'r newid mawr arall yn hanes rygbi Cymru dros y blynyddoedd diwethaf: agor Stadiwm y Mileniwm. Mae'r adeilad hwn yng nghanol dinas Caerdydd, â'i gromen a'i goesau enfawr, ei 74,500 o seddi a'r to sy'n agor, i'w weld o'r holl brif ffyrdd sy'n dod i mewn i'r ddinas. Yn gyflym iawn, daeth yn

ddelwedd symbolaidd ac, yn wir, eiconig nid yn unig o'r ddinas ond o'r genedl, gan gymryd lle'r delweddau o gestyll, defaid, tirweddau a thraethau fel prif eiconograffi Cymru (Pritchard a Morgan, 2003). Tyfodd amlygrwydd y ddinas a'r wlad pan gafodd gemau terfynol Cwpan yr FA eu cynnal yn Stadiwm y Mileniwm am chwe blynedd tra roedd Wembley'n cael ei ailadeiladu (2001-06), ac mae'r un peth yn wir hefyd am gyngherddau pop a digwyddiadau eraill a gynhelir yn y stadiwm - maent yn cyfrannu'n fawr at y ddelwedd o Gaerdydd fel prifddinas fodern a chosmopolitan. Mae'r stadiwm newydd yn cysylltu Cymru'n agosach â Lloegr a diwylliant byd-eang. Mae'n gwneud Cymru yn fwy gweladwy, ond mae hefyd yn rhoi delwedd *wahanol* (a newydd) o'r wlad.

Mae'r brifddinas yn chwarae rôl hynod o bwysig wrth ddiffinio'r diwylliant cenedlaethol, felly mae'r syniad o Gaerdydd fel calon Cymru yn amharu ar ffyrdd eraill o ddeall Cymru. Er nad yw'n bell i ffwrdd o safbwynt diwylliannol ac economaidd, mae Caerdydd yn ymddangos fel byd arall o gymharu â rhai cymunedau yn y Cymoedd, heb sôn am leoedd mwy pellennig yng Nghymru.

1.1.2 Gwaith

Gellir ystyried bod llanw a thrai rygbi Cymru yn adlewyrchu cyflwr economi Cymru. Cyrhaeddodd rygbi ar yr un pryd â'r diwydiannu cyflym a'r mewnfudo a ddigwyddodd yn y de yn ystod ail hanner y bedwaredd ganrif ar bymtheg. Roedd rheolau a natur gystadleuol ond reoledig rygbi yn gyson ag anghenion a diddordebau'r gymdeithas ddiwydiannol: ystyriwyd bod rygbi yn weithgaredd llesol ac yn ddewis arall i'r neuadd gwrw a'r palas jin ac yn ffordd o amddiffyn aelodau'r dosbarth gweithiol rhag gormodedd eu diwylliant eu hunain (Smith a Williams, 1980). Mwynhaodd rygbi Cymru ei oes aur cyntaf yn ystod degawd cyntaf yr ugeinfed ganrif, pan roedd economi'r de ar ei anterth. Gwelwyd dirywiad mawr rhwng y rhyfeloedd pan gollodd Cymru tua hanner miliwn o'i phoblogaeth. Chwalodd llawer o dimau rygbi yn ystod dirwasgiad economaidd y 1930au ac aeth llawer o chwarewyr, gan gynnwys pac Pont-y-pŵl bron i gyd, i weithio i glybiau rygbi'r gynghrair yng ngogledd Lloegr (Morgan, 1980, t. 230). Digwyddodd ail oes aur rygbi Cymru, sef y 1970au, pan roedd economi Cymru'n cael ei moderneiddio a phan roedd diwydiannau newydd yn ymsefydlu. Roedd y chwaraewyr tua'r adeg hon yn athrawon (yn enwedig yn nhîm Cymry Llundain), dynion busnes, cynghorwyr ariannol, ymgynghorwyr diwydiannol, perchenogion siopau chwarae a gwerthwyr (Smith a Williams, 1980). Er nad oeddent yn lowyr nac yn weithwyr dur eu hunain mwyach, roedd llawer ohonynt, gan gynnwys Barry John a Gareth Edwards, yn feibion i lowyr. Y gred gyffredin yw i rygbi yng Nghymru ddirywio yn y 1980 am iddo golli ei wreiddiau, gan fod y rhain wedi'u plannu mewn economi a oedd yn rhoi pwyslais ar waith trwm. Wrth i ddiwydiant trwm ddirywio, nid oedd y syniadau mwy traddodiadol am wrywdod mor bwysig.

Yn ogystal ag adlewyrchu newidiadau yn yr economi a dod o dan ddylanwad y newidiadau hynny, mae rygbi ei hun yn faes gwaith. Er ei bod yn gêm amatur yn ôl pob golwg nes 1995, roedd mathau o ffug amaturiaeth i'w gweld cyn dechrau'r ugeinfed ganrif, gan ddyddio'n ôl cyn 1897 pan brynodd y chwaraewr enwog Arthur J. Gould dŷ ar ei ben ei hun yng Nghasnewydd - rhywbeth dadleuol iawn ar y pryd. Ar ôl hynny, cefnogwyd y gêm gan 'boot money' a mathau eraill o ffug amaturiaeth er mwyn cadw diddordeb chwaraewyr a'u hannog i beidio ag ymuno â chlybiau rygbi'r gynghrair yn Lloegr, oherwydd ar ôl gwneud hynny ni fyddai hawl gan y chwaraewyr chwarae rygbi amatur yng Nghymru nac i Gymru. Am 100 mlynedd, defnyddiwyd arian o'r 'maes parcio' a swyddi segur (swyddi â thâl lle nad oes yn rhaid gwneud llawer o waith) yn y sectorau cyhoeddus a phreifat i dalu'r chwaraewyr a hynny o dan drwyn Cyllid y Wlad a oedd yn ymddangos fel pe bai'n anwybyddu'r peth.

Ochr yn ochr â hyn, cafodd y gêm ei masnacheiddio fwyfwy, gan ddenu mwy o arian. Gwnaed hyn drwy farchnata (cylchgronau, memorobilia, darlledu) a nawdd (wrth i frandiau geisio llunio cysylltiadau â'r gêm a'r enwogion), a arweiniodd at droi'r gêm yn broffesiynol yn 1995. Disgrifiodd Shane Williams ei syndod (er ei fod yn ddigon cyffredin) ar ôl cael cynnig car chwaraeon heb do gan Toyota, a fyddai'n cael ei uwchraddio bob chwe mis (Williams a Parfitt, 2008). Mae proffesiynoldeb a masnacheiddio yn newid ystyr y gêm mewn rhaid ffyrdd a hefyd ffordd o fyw'r chwaraewyr.

Fel rhan o'r trawsnewidiad hwn, *gwaith* yw rygbi i'r sêr nawr, nid dim ond rhywbeth i'w wneud er mwyn balchder lleol neu genedlaethol. Yn amlwg, mae'r balchder o gynrychioli Cymru yn parhau i fod yn hollbwysig, ond mae'r gwobrau a'r ffordd o fyw sy'n gysylltiedig â'r gêm ar y lefel hon wedi newid y tu hwnt i adnabyddiaeth. Er enghraifft, mae Shane Williams yn dweud ei fod yn berchen ar blotiau o dir a deg eiddo (Williams a Parfitt, 2008). Mae'r gwaith, wrth gwrs, yn wahanol iawn i'r hyn a arferai fod: mae'n waith anodd a llafurus am chwe diwrnod yr wythnos yn ystod y tymor, gyda mwy o ffocws yn cael ei roi ar ffitrwydd a maeth, a chaiff cytundebau eu negodi ynglŷn â faint o gemau y dylai chwaraewr eu chwarae pob tymor a'r cyfnod o seibiant a gânt dros yr haf. Mae disgyblaeth yn llym ac mae'r cyflogwyr yn disgwyl i'r chwaraewyr gyflwyno eu hunain mewn ffyrdd penodol a siarad yn gyhoeddus ac i'r wasg. Felly, mae proffesiynoldeb nid yn unig wedi newid trefniadaeth y gêm a thâl y chwaraewyr, ond mae hefyd wedi newid gwaith y chwaraewr, sy'n llawer mwy disgybledig ac yn golygu mwy na'r ffordd y mae'n ymddwyn ar y cae.

1.1.3 Rhywedd a 'hil'

Delweddau gwrywaidd fu'r delweddau poblogaidd o Gymru a Chymreictod yn bennaf (heblaw am y 'Fam' Gymreig, sy'n cynrychioli mamolaeth a magu plant) (gweler Beddoe, 2000) - gan adlewyrchu tadolaeth yn gyffredinol ond, yn fwy penodol i Gymru, natur cyflogaeth, (dynion yn y diwydiannau glo a dur), gwleidyddiaeth a rygbi. Ers iddi ddatblygu ar ddiwedd oes Fictoria, mae hunaniaeth genedlaethol Cymru wedi bod yn wrywaidd iawn ac mewn sawl ffordd, mae chwaraeon yn gyffredinol yn parhau i fod yn rhyw fath o 'last bastion' ar gyfer gwerthoedd gwrywaidd traddodiadol (Messner, 1987). Yng Nghymru, mae rygbi yn cynrychioli rhyw fath o fersiwn eithafol o'r gwerthoedd hyn, o gofio'r math o wrywdod sydd wrth wraidd rygbi (y cryfder a'r ffyrnigrwydd sydd eu hangen) a phwysigrwydd y gamp i'r genedl.

Ar ôl cael eu heithrio o'r gamp genedlaethol nes yn gymharol ddiweddar, ni welwyd llawer o ferched mewn portreadau chwaraeon o'r wlad - sydd mor bwysig er mwyn diffinio natur y genedl (Andrews, 1996). Mae rygbi yn enghraifft eithaf eithafol o hyn, gan ei fod wedi'i wreiddio mewn math unigryw iawn o wrywdod, lle mae cadernid yn hollbwysig ac yn werthfawr iawn. Law yn llaw â'r gwrywdod hwn, ceir diwylliant yfed gwrywaidd dwfn. Mae hunangofiannau chwaraewyr cenedlaethol Cymru, hyd yn oed yn yr oes broffesiynol, yn portreadu diwylliant o gemau yfed, yfed drwy'r nos, chwydu ar fysys, cael eu cario gartref a meddwi'n dwll (Henson, 2005 a; Williams a Parfitt, 2008).

I ryw raddau, mae gwrywdod rygbi (fel gwrywdod yn fwy cyffredinol) wedi newid ac yn parhau i newid. Mor hwyr â chanol y 1990au, dim ond dynion allai fynd i far y chwaraewyr ym Mharc yr Arfau, yr hen stadiwm genedlaethol, a'r unig ferch yn y bar oedd y weinyddes; roedd bar ar wahân i'r gwragedd a'r cariadon (gohebiaeth bersonol, Eric Bowers, 22 Hydref 2009). Yn y 1970 au, roedd merched yn cefnogi rygbi drwy ddarparu'r te ar ôl y gêm, ond nid oeddent yn mynd i wylio gemau rhyw lawer. Mae newidiadau cymdeithasol ehangach - fel mwy o ferched yn gweithio ac yn fwy annibynnol - wedi

golygu bod mwy o ferched yn mynd i gemau rygbi. Mae hyn yn cyd-daro â thwf y diwylliant sy'n rhoi pwyslais ar bobl enwog.

Yn ogystal â dod yn fwy amlwg fel cefnogwyr, mae merched bellach yn cymryd mwy o ran fel chwaraewyr. Mae merched wedi chwarae rygbi yng Nghymru ers y 1970 au, er mai dim ond yn 1994 y cafodd Undeb Rygbi Merched Cymru ei dderbyn i URC, dechreuodd Pencampwriaeth y Chwe Gwlad i ferched yn 2003 a dim ond yn 2007 y cafodd rygbi i ferched ei integreiddio'n llawn yn URC. Erbyn hyn, rygbi merched yw un o'r elfennau o'r gêm sy'n tyfu gyflymaf, ond mae gor-wrywdod rygbi yn golygu ei bod yn anodd iawn bod yn 'fenywaidd'; felly, mae proffil y gêm yn isel iawn ac nid yw'r cyfryngau yn rhoi fawr ddim sylw i rygbi merched. Mae merched, felly, yn parhau i fod ar yr ymylon yma fel ag y maent mewn agweddau eraill ar fywyd yng Nghymru.

Ar yr un pryd, mae mathau newydd o wrywdod a benyweidd-dra yn datblygu. Un agwedd ar hyn yw diwylliant y 'laddette' (smygu, yfed, rhegi ac ymladd). Ac mae Henson yn cynrychioli elfen arall o'r newidiadau hyn. Dywed, ‘It takes two hours to get ready – hot bath, shave my legs and face, moisturise, put fake tan on and do my hair – which takes a bit of time’ (Henson, 2005b). Er ei fod yn eithriad, mae Henson yn herio'r delweddau gor-wrywaidd o chwaraewyr. Datgelodd Gareth Thomas, y chwaraewr â'r nifer fwyaf o gapiau dros Gymru (100 o gapiau) a chyn-gapten Cymru a'r Llewod, ei fod yn hoyw ym mis Rhagfyr 2009. Ef yw'r unig chwaraewr rygbi enwog i ddatgelu ei fod yn hoyw o hyd, sy'n eithaf rhyfeddol o gofio gwrywdod y diwylliant rygbi. Fel y dywedodd Thomas:

> ‘It is the toughest, most macho of male sports ... In many ways, it’s barbaric ... It’s pretty tough for me being the only international rugby player prepared to break the taboo ... I’m not aware of any other gay player in the game’.
>
> (BBC, 2009)

Nid oes llawer o bobl dduon a lleiafrifoedd ethnig i'w gweld ledled Cymru, heblaw am ardaloedd fel Caerdydd a Butetown yn enwedig, sydd hefyd yn cael ei alw'n ardal y dociau, y bae neu Borth Teigr. O'r ardal hon y daeth un o chwaraewyr rygbi du enwocaf Cymru. Dechreuodd Billy Boston ei yrfa yn chwarae i Glwb Athletau Rhyngwladol Caerdydd (CIACs), cyn mynd ymlaen i chwarae rygbi'r gynghrair yn Wigan yn y 1950au a'r 1960au. Yn fwy diweddar, gwelwyd rhai chwaraewyr du enwog eraill o Gymru, yn arbennig Glen Webbe, Nigel Walker a Colin Charvis.

Mae CIACs wedi bod yn dîm amlddiwylliannol yng ngwir ystyr y gair. Ffurfiwyd y clwb yn 1946 gan filwyr du a oedd yn dychwelyd o'r rhyfel, ar y sail eu bod yn credu'n gryf mewn cymdeithas amlhiliol a goddefgarwch crefyddol, sy'n cynnwys pob 'hil' a chrefydd ac sy'n adlewyrchu amrywiaeth y boblogaeth leol. Mae bathodyn CIAC yn dangos dwylo gwyn a du yn plethu i'w gilydd ac arwyddair y clwb yw *Unus et idem*, 'Yr un bobl yn union'. ‘The name Cardiff Internationals came up because there were so many different nationalities. But sometimes the opposition thought we were actually international players from the Cardiff City team’ (CIACs, 2009). Roedd aelodau CIAC ymhlith trigolion Butetown a oedd yn weithgar yn y mudiad gwrth-apartheid yng Nghaerdydd o ddiwedd y 1960au. Gwnaethant ymuno ag un o'r protestiadau gwrth-apartheid cyntaf, gan gario baner yn dangos llaw ddu ar bêl rygbi ar y llinell gais gyda'r slogan 'Don't deny their right to try'.

Aelodau CIACs oedd yr unig chwaraewyr rygbi bron i wrthwynebu apartheid yn gyhoeddus nes yr ychydig flynyddoedd cyn diwedd apartheid, pan roedd bron pawb yn ei wrthwynebu. (Roedd John Taylor, chwaraewr i Gymry Llundain, ymhlith yr ychydig chwaraewyr eraill i wrthwynebu apartheid.) Drwy gydol y 1970au a'r 1980au, roedd URC yn eithaf bodlon i chwarae timau o Dde Affrica yn rheolaidd, er gwaethaf protestiadau

myfyrwyr, eglwysi ac undebau llafur, ac er i Dde Affrica gael ei wahardd o'r mudiad Olympaidd a dod o dan waharddiad ledled y Gymanwlad ar gysylltiadau diwylliannol a chysylltiadau chwaraeon. Gan arddel ei gred nad oes lle i wleidyddiaeth mewn chwaraeon, roedd URC a'i chwaraewyr ymhlith y cyrff mwyaf dylanwadol i ychwanegu hygrededd at y drefn apartheid a oedd yn cael ei hynysu fwyfwy, yn gwbl groes i wleidyddiaeth CIACs.

Yn fwy diweddar, bu rhai honiadau o hiliaeth yn y byd rygbi yng Nghymru, er enghraifft, gan y dorf yn erbyn Colin Charvis ac Aled Brew mewn gêm oddi cartref yn erbyn Ulster yn 2007, a honnwyd bod un o chwaraewyr Munster yng Nghwpan Rygbi Ewrop yn 2005 wedi galw canolwr y Gweilch, Elvis Seveali o Samoa, yn ‘f*cking black c*nt’. Er na chafodd yr honiad ei gadarnhau, dywedodd Henson:

> ‘Racist remarks do fly around, it does go on. You hear it in some games. You even get it during training sessions’
>
> (Henson, 2005a, t. 160).

Mae hyn yn chwalu'r myth nad yw hiliaeth yn broblem yng Nghymru. Wedi dweud hynny, mae URC yn cydnabod y broblem.

Yn 2013, ymunodd Show Racism the Red Card (SRtRC) ag Undeb Rygbi Cymru i lunio poster tîm gwrth-hiliaeth, a lansiwyd yn ystod pencampwriaeth y Chwe Gwlad. Mae'n debyg i Jason Webber, Gweithiwr Ymgyrchu SRtRC, ddweud:

> “The regional rugby clubs already back the campaign and we believed that through the power of rugby we can really tackle racism in society.”
>
> (Show Racism the Red Card, 2013)

1.1.4 Dosbarth

Yng Nghymru, mae rygbi'n cael ei drafod, ei hyrwyddo a'i ddeall yn aml fel gêm ddi-ddosbarth, yn wahanol i Loegr lle mae'n gysylltiedig ag ysgolion bonedd. Efallai nad yw'r realiti mor glir: yng Nghymru, tyfodd rygbi o gynghrair rhwng y dosbarthiadau gweithiol a'r elite.

Mae rygbi yng Nghymru yn tarddu o ysgolion bonedd Lloegr oherwydd cafodd ei drosglwyddo o'r ysgolion hynny yn y 1850au i Goleg Llanymddyfri, Coleg Crist, Aberhonddu ac Ysgol Trefynwy (Smith a Williams, 1980). Cafodd clybiau rygbi'r de eu sefydlu'n bennaf gan gyn-ddisgyblion o'r ysgolion hyn, a oedd yn perthyn i'r dosbarth cynyddol o gyfreithwyr, meddygon, clerciaid a pheirianwyr. Cafodd y gamp ei harwain, yn enwedig yn y blynyddoedd cynnar, gan bobl o ysgolion bonedd yn bennaf.

Ac mae llawer o chwaraewyr enwog wedi dod o ysgolion bonedd. Yn 1935, roedd holl gefnwyr Cymru yn erbyn Crysau Duon Seland Newydd wedi mynd i'r brifysgol, llawer ohonynt ar ôl mynd i ysgolion bonedd Llanymddyfri neu Rydal (Morgan, 1980).

Er bod gan y gamp gefndir Seisnig ac elitaidd, mae rygbi yng Nghymru wedi bod yn ffordd o ddwyn y dosbarthiadau cymdeithasol ynghyd. Mae David Smith a Gareth Williams yn cyfeirio at sut y cafodd yr anwiredd bonheddig bod unrhyw dor-rheol yn anfwriadol, a'i bod yn anghwrtais tybio fel arall, ei ddisodli gan ddyfarnwyr; sut y bu'n rhaid cyflwyno cosbau a chiciau rhydd am gamchwarae, rhwystro a chamsefyll; a sut y cafodd geirfa'r ysgolion bonedd fel collaring, sneaking, rouges a squashes ei disodli gan y termau tackling, offside, touch-downs a scrums (Smith a Williams, 1980). Ac yn hanesyddol, mae Cymru

wedi chwarae rhan flaenllaw i wrthwynebu statws amatur y gêm, gan ddadlau bod yn rhaid iddi fod yn agored i bawb, nid dim ond y rhai nad oedd angen iddynt boeni am ennill bywoliaeth.

Felly mae'r gêm wedi'i thrawsnewid a'i hailwampio gan ei bod wedi dod yn gêm Gymreig ac yn symbol o Gymru a'i chymdeithas ddi-ddosbarth. Y myth (ac mae llawer o wirionedd iddi) yw bod rygbi yng Nghymru yn rhyw fath o ddemocratiaeth, lle mae'r meddyg yn sgrymio ochr yn ochr â'r glöwr. Ac yn wir, mae hyn wedi digwydd ar sawl achlysur, er enghraifft gyda'r meddygon Teddy Morgan yn y tîm a gurodd y Crysau Duon yn 1905 a J. P. R. Williams, un o sêr y 1970au.

Fodd bynnag, mae pwy sy'n mynd i wylio gemau rhyngwladol wedi newid rhywfaint. Mae Caerdydd ar ddiwrnodau gemau rhyngwladol yn fwy ar gyfer pobl gefnog, y crachach, y Taffia, neu'r sefydliad, nag yr oedd. Mae llai o bobl gyffredin, dosbarth gweithiol i'w gweld. Mae hyn yn cyd-fynd â'r ffordd y mae Caerdydd a'r ddelwedd ohoni yn cael eu datblygu a'u hyrwyddo ar hyd trywydd mwy dosbarth canol. Mae'r prisiau uwch am docynnau ar gyfer gemau rhyngwladol yn golygu nad yw rhannau tlotach y gymuned mor amlwg; ac mae twf lletygarwch corfforaethol wedi arwain at leihad yn nifer y cefnogwyr cyffredin. Fel tocynnau debentur, mae nawdd a lletygarwch corfforaethol wedi cymryd lle llawer o'r tocynnau sy'n cael eu dosbarthu drwy'r clybiau. Am eu bod yn ddrutach, mae llai o docynnau yn mynd i werin y gêm. Caiff y rhan fwyaf o docynnau'r clybiau rygbi eu gwerthu ar y farchnad agored neu'u defnyddio i ddenu nawdd, sy'n golygu mai nifer gymharol fach sy'n cael eu gwerthu i aelodau'r clybiau am bris cost. Mae URC yn dyrannu 120 o docynnau i glwb nodweddiadol yn y gogledd. Mae'r clwb yn rhoi ugain tocyn i aelodau sy'n cael eu dewis ar hap, ac mae'n gwerthu'r gweddill fel nawdd (gohebiaeth bersonol, URC, 16 Hydref 2009). Felly, mae natur y dorf wedi newid, gyda'r dosbarthiadau gweithiol yn cael eu gwthio i'r ymylon braidd.

Fodd bynnag, mae ystyr y term 'dosbarth gweithiol' wedi newid yn sylweddol, gyda'r dirywiad yn y diwylliant a'r economi glo a dur a thwf y gymdeithas defnyddwyr. Mae car chwaraeon a statws seren Gavin Henson yn wahanol iawn i'r gêm yn yr oes amatur, pan roedd dosbarth yng Nghymru yn rhywbeth llawer mwy syml rywffordd.

1.2 Gweithgareddau sain

Gwrandewch ar yr eitem sain isod a chwblewch y gweithgaredd.

Eitem sain 1 (Rygbi yn y Gymru gyfoes)

Yn Eitem Sain 1 (isod), mae Hugh Mackay yn cyfweld â Gareth Williams, Athro Hanes yng Nghanolfan Cymru Fodern a Chyfoes ym Mhrifysgol Morgannwg, am rygbi yng Nghymru. Mae'n ysgolhaig brwdfrydig ac yn cefnogi'r gamp genedlaethol ac ef hefyd yw un o gydawduron hanes swyddogol URC, *Fields of Praise* (Gwasg Prifysgol Cymru, 1980). Gwrandewch ar yr eitem sain nawr.

Mae'r eitem sain hon yn Saesneg; mae trawsysgrif Cymraeg ar gael.

Audio content is not available in this format.

Gweithgaredd 2

Ystyriwch y cwestiynau isod a gwnewch nodiadau arnynt. Ar ôl ichi orffen, cymharwch eich nodiadau â'r drafodaeth isod.

1. Sut y daeth rygbi yn brif ffocws ar gyfer hunaniaeth genedlaethol yng Nghymru?
2. Pwy sy'n ymwneud â rygbi a phwy sydd wedi'u heithrio neu'u gwthio i'r ymylon?
3. Sut mae newidiadau yn y gêm yn newid ffyrdd poblogaidd o ymgysylltu â rygbi yng Nghymru?

Discussion

1. Fel y trafodwyd yn Adran 1 ac Eitem Sain 1, mae'r cysylltiad rhwng hunaniaeth genedlaethol a rygbi yn hirsefydledig. Cafodd rygbi ei gyflwyno i Gymru yng nghanol y ddeunawfed ganrif a chafodd ei fabwysiadu gan boblogaeth de Cymru a oedd yn tyfu ac a oedd yn cynnwys nifer fawr o fewnfudwyr, ar adeg o ddiwydiannu cyflym. Er i'r gamp gyrraedd Cymru drwy'r system ysgolion bonedd, erbyn buddugoliaeth 1905 yn erbyn y Crysau Duon, rygbi oedd y gamp genedlaethol. Mae wedi llwyddo i apelio at y de a'r Gogledd, yn ogystal ag ardaloedd gwledig a threfol, ac wrth i'r genedl dyfu (o ran ei sefydliadau cenedlaethol a'r graddau y mae pobl Cymru yn uniaethu â'r genedl) mae rôl rygbi fel camp sy'n uno'r genedl a gweithgaredd diwylliannol wedi cynyddu hefyd.
2. Fel y gwnaethoch ddarllen yn Adran 1, mae rygbi yng Nghymru yn ymwneud ag eithrio yn ogystal â chynnwys, a theimlir yr angerdd a'r cynnwrf mwyaf pan fydd Cymru yn chwarae Lloegr. Fel y mae'r Stereophonics yn canu: ‘As long as we beat the English we don’t care.’ Ond hyn yn oed o fewn Cymru, mae rhai wedi'u heithrio i ryw raddau: er enghraifft, mae llai o gefnogaeth i'r gêm yn y gogledd na'r de. Mae rhaniadau mawr rhwng dynion a merched hefyd, ond gwelwyd twf sylweddol yn nifer y merched sy'n cefnogi ac yn chwarae rygbi dros y blynyddoedd diwethaf. Yn gymharol ddiweddar (cyfnod apartheid yn Ne Affrica), nid yw hanes rygbi Cymru ar faterion yn ymwneud â hil wedi bod yn dda. A gellir ystyried bod y gamp yn un hynod o wrywaidd sydd wedi'i gwreiddio mewn heterorywioldeb (heb gynnwys penderfyniad Gareth Thomas i ddatgelu ei fod yn hoyw). Nid yw'r rhan fwyaf o bobl yng Nghymru, wrth gwrs, yn chwarae rygbi nac yn ei wylio, heblaw ar ddiwrnodau Rhyngwladol, a hyd yn oed bryd hynny, lleiafrif bach o'r boblogaeth sy'n gwneud hynny.
3. Mae'r clip hwn yn dadlau nad yw rygbi bellach yn gêm gymunedol ac, yn amlwg, mae nodweddion economaidd-gymdeithasol y dorf sy'n mynd i gemau'r Chwe Gwlad yng Nghaerdydd yn wahanol iawn heddiw o gymharu â'r cyfnod cyn-broffesiynol. Yn lleol, fodd bynnag, mae'r gêm yn gymunedol iawn a bellach mae llawer mwy o rygbi ar y teledu ac mae llawer o bobl yn ei wylio. Mae dyfodiad y gêm broffesiynol a'r strwythur rhanbarthol, sydd wedi lleihau statws rhai timau lleol, hefyd yn golygu bod pobl yn uniaethu mwy â'r tîm cenedlaethol.

1.3 Casgliad

- Mae ymlyniadau i dimau rygbi lleol yn adlewyrchu ymdeimlad cryf o berthyn i dref neu ardal benodol yng Nghymru.

- Wrth i broffil cyflogaeth Cymru newid, mae trefniadaeth rygbi wedi newid hefyd, yn enwedig ar ôl dyfodiad yr oes broffesiynol a'r cynnydd mewn masnacheiddio.
- Mae rôl merched a phobl o grwpiau pobl dduon a lleiafrifoedd ethnig mewn rygbi yn adlewyrchu eu sefyllfa mewn cymdeithas yng Nghymru yn gyffredinol, a sut mae hyn wedi newid.
- Er ein bod yn ystyried bod rygbi yng Nghymru wedi'i wreiddio yn y dosbarth gweithiol traddodiadol, mae'r realiti yn fwy cymhleth - mae'n pontio dosbarthiadau a beth bynnag, mae syniadau ynglŷn â dosbarthiadau yn llai syml erbyn hyn.

Nid dim ond lle yw Cymru ond gwlad sy'n cael ei nodweddu gan set arbennig o werthoedd gwleidyddol a moesegol. Beth bynnag fo'r gwahaniaethau rhwng grwpiau ac unigolion, mae'r gwerthoedd hyn yn darparu cysylltiadau sydd, gyda'i gilydd, yn creu'r gymdeithas rydym yn ei gweld yng Nghymru. Mae'r genedl yn meithrin ymdeimlad o berthyn ac undod, ac mae rygbi yn parhau i ddwyn pobl ynghyd yn wahanol i unrhyw ffenomenon neu weithgaredd diwylliannol arall. Caiff nodweddion craidd y genedl, sy'n cael eu herio a'u trawsnewid dros amser, eu hymgorffori yn y gêm genedlaethol, ei chwaraewyr, ei sefydliadau a'i chefnogwyr. Er iddi newid o fod yn gêm amatur i gêm sy'n cael ei marchnata llawer mwy ac sy'n denu llawer mwy o sylw yn y cyfryngau, mae rygbi yn parhau i fod yn elfen amlwg o'r ffordd y caiff Cymru ei phortreadu ac yn ffocws i bobl uniaethu â'r genedl.

2 Lle a pherthyn

Graham Day

Wrth ysgrifennu'r adran hon, bu'n rhaid imi deithio ar y trên sawl gwaith o Fangor yn y gogledd i'r brifddinas, Caerdydd. Mae'r daith yn cymryd rhai oriau ac yn dechrau ar hyd arfordir y gogledd gan wibio heibio i'r cyrchfannau glan-môr amrywiol iawn yn Llandudno, y Rhyl a Phrestatyn. Weddill yr amser, mae'r trên yn dilyn y ffin rhwng Cymru a Lloegr, drwy gyfres o drefi marchnad hanesyddol yng Nghymru a Lloegr, gyda golygfeydd a thirweddau gwledig godidog ar bob ochr. O'r diwedd, rydych yn cyrraedd dinasoedd mawr y de - Casnewydd yn gyntaf ac wedyn Caerdydd. Bron bob tro y byddaf yn siarad â phobl yng Nghaerdydd am y daith, byddant yn dweud nad ydynt wedi bod i'r gogledd yn aml iawn neu nad ydynt byth wedi bod yno. Drwy fynd o un pen o Gymru i'r llall fel hyn, pellter cymharol fyr o dua 230 o filltiroedd, gallwn weld rhai amrywiadau mawr iawn yn hanes, cyflwr a phrofiadau lleoedd a phobl wahanol. Yn dibynnu ar ble rydych, gall Cymru edrych yn lle gwahanol iawn.

Er ei bod yn wlad fach, mae Cymru yn amrywiol ac weithiau, caiff ei rhannu gan ei gwahaniaethau cymdeithasol, diwylliannol a gwleidyddol, yn ogystal â'i gwahaniaethau daearyddol.

Mae'r adran hon yn archwilio rhai o'r prif amrywiadau rhanbarthol yng Nghymru.

Gweithgaredd 3

Meddyliwch am beth rydych yn ei wybod yn barod am Gymru, a'r ffordd y mae wedi'i rhannu'n fathau gwahanol o leoedd a chymunedau.

- Beth yw'r prif wahaniaethau sy'n dod i'r meddwl?
- I ba raddau rydych chi'n gyfarwydd â Chymru - a oes rhannau o Gymru rydych yn eu hadnabod a'u deall yn dda iawn?
- A oes rhannau eraill nad ydych yn gyfarwydd iawn â nhw, sydd y tu allan i'ch 'map meddyliol'?
- Pam?

Discussion

Byddai fy ateb fy hun yn cynnwys y ffaith bod rhai rhannau o Gymru yn Gymraeg iawn, tra bod y Saesneg yn llawer mwy cyffredin mewn ardaloedd eraill. Mae rhai amrywiadau rhanbarthol amlwg o ran lleferydd ac acenion hefyd. Mae rhannau helaeth o Gymru yn wledig a thenau eu poblogaeth, a cheir ardaloedd o ddiffeithwch bron a harddwch naturiol eithriadol. Ond mae yna leoedd â hanes o ddatblygu diwydiannol anhygoel, yn ogystal â dirywiad. Mae clystyrau o gyfoeth sylweddol, gyda buddsoddiad mewn rhai datblygiadau pensaernïol ac amgylcheddol cyffrous newydd, ynghyd â mannau sy'n adnabyddus am broblemau o ran amddifadedd, tlodi ac esgeulustod. Mae gennym ganol trefi hanesyddol, a lleoedd sy'n adnabyddus am dreftadaeth Gymreig, ond ceir hefyd lawer o ystadau tai a diwydiannol newydd, canolfannau siopa a lleoedd sy'n ymddangos nad oes ganddynt fawr o gymeriad o gwbl. Ar ôl treulio'r rhan fwyaf o'm bywyd yn ardaloedd gwledig y gogledd a'r gorllewin, rwy'n llai cyfarwydd â'r de a'r Cymoedd mwy diwydiannol, a all ddylanwadu ar y ffordd rwy'n gweld y wlad yn ei chyfanrwydd.

Er ei bod yn wlad fach, mae llawer o amrywiaeth i'w weld yng Nghymru, o ran:

- amrywiadau daearyddol a ffisegol
- datblygiad cymdeithasol a hanesyddol
- gwahaniaethau o ran cyfoeth ac amddifadedd cymharol.

Yn yr adran hon, byddwch yn ystyried sut y gall yr ymdeimlad o 'fod yn Gymro/Cymraes' amrywio rhwng rhanbarthau gwahanol Cymru.

2.1 Rhanbarthau Cymru

2.1.1 Un Gymru neu fwy?

Dywedir mai eu hymlyniad at le a'u hymdeimlad cryf o berthyn i'r ardal leol yw un o nodweddion unigryw pobl Cymru. Y rheswm am hyn yw er bod Cymru yn fach ac yn glos, mae wedi datblygu mewn ffyrdd sy'n meithrin amrywiaeth a nodweddion unigryw. Mae ganddi boblogaeth o bron 3 miliwn ac mae cyfran fawr ohoni yn parhau i fyw mewn trefi bach a phentrefi. Mae wedi'i rhannu a'i gwahanu yn ddaearyddol, gan fryniau a mynyddoedd sydd hyd yn oed heddiw yn ei gwneud hi'n anodd cyfathrebu â phob rhan o'r wlad, a chan ddatblygiadau hanesyddol a greodd raniadau dwfn rhwng y Gymru wledig a'r Gymru ddiwydiannol, a rhwng y rhannau Cymraeg o Gymru a'r rhannau mwy Seisnigaidd. Er bod globaleiddio ac integreiddio yn golygu bod y gwahaniaethau hyn yn lleihau, maent yn gadael syniadau a meddyliau sy'n ein helpu i ddeall bywyd cyfoes ac yn rhoi cefndir dylanwadol i gryn dipyn o benderfyniadau a pholisïau diweddar.

Mae awduron blaenllaw, sy'n amrywio cymaint yn eu hagweddau at Gymru a Chymreictod â'r nofelydd a'r adolygwr Raymond Williams a'r bardd R. S. Thomas yn cytuno y dylid rhoi pwys ar bobl sydd wedi'u gwreiddio'n ddwfn yn eu tirlun lleol a'i hanes a'r gydberthynas gymdeithasol sydd ganddynt â'r bobl eraill sy'n byw o'u cwmpas. Mae Williams wedi ysgrifennu am yr amgylchedd cymdogol y cafodd ei fagu ynddo, a roddodd iddo ei ddiddordeb gydol oes ym mhosibiliadau cynhesrwydd a chysylltiadau dynol yn y gymuned fach, lle mae pobl yn gyfarwydd â'i gilydd ac yn dod i adnabod ei gilydd yn dda. Mae Thomas wedi portreadu agosatrwydd pobl wledig Cymru at y tir a'i amgylchedd naturiol, a'r diwylliant a'r ffordd o fyw sy'n cyd-fynd ag ef. Mae gwyddonwyr cymdeithasol sy'n ysgrifennu am Gymru wedi rhannu'r diddordeb hwn ym mhwysigrwydd eithriadol yr ardal leol a'r gymuned, a'r ymdeimlad o berthyn i le penodol.

2.1.2 Gwahaniaethau rhanbarthol yng Nghymru

Er ei bod yn wlad fach, mae ysgolheigion y Gymru gyfoes yn aml wedi pwysleisio maint ei rhaniadau a'i gwahaniaethau mewnol, sy'n golygu bod pobl sy'n byw mewn rhannau gwahanol o'r wlad yn wynebu amrywiaeth o amodau a phrofiadau gwahanol. O ganlyniad, awgrymwyd bod rhai gwahaniaethau sylfaenol o ran canfyddiadau a buddiannau sy'n tueddu i rannu pobl Cymru yn hytrach na'u cysylltu. Un ymdrech ddylanwadol i geisio cofnodi'r amrywiadau hyn yw model Denis Balsom o dri math o Gymru (1985), sy'n gwahaniaethu rhwng y Gymru Gymreig, y Gymru Brydeinig a'r *Fro Gymraeg* (gweler Ffigur 3).

Gan seilio ei ddadansoddiad ar atebion i gwestiynau arolwg, canolbwyntiodd Balsom ar ddau brif fesur: p'un a oedd person yn siarad Cymraeg ai peidio, a ph'un a oedd yn ateb ei fod yn 'Gymro/Cymraes', yn 'Brydeinig' neu'n rhywbeth arall. Drwy gyfuno'r dangosyddion

hyn, llwyddodd i rannu Cymru yn dair ardal wahanol â nodweddion diwylliannol a gwleidyddol gwahanol yn gysylltiedig â grwpiau cymdeithasol penodol. Yn ôl Balsom:

> The Welsh-speaking, Welsh identifying group is perhaps most distinctive and largely centred upon the north and west of Wales. This area is designated *y Fro Gymraeg*. The Welsh-identifying, non-Welsh-speaking group is most prevalent in the traditional south Wales area and labelled Welsh Wales. The British identifying non- Welsh speaking group dominates the remainder of Wales, described therefore as British Wales.
>
> (Balsom, 1985, t. 6)

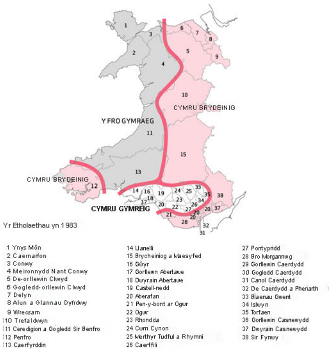

Ffigur 3 Model Balsom o'r tri math o Gymru

(Balsom, 1985, t. 5)

Prif nod Balsom wrth lunio'r categorïau hyn oedd rhagweld ac egluro amrywiadau ym mhatrymau pleidleisiau'r pleidiau gwleidyddol. Awgrymodd fod y rhanbarthau hyn eisoes yn newid cryn dipyn wrth iddo baratoi'r gwaith. Roedd patrymau gwaith a diwydiant newydd a newidiadau yn y boblogaeth yn tanseilio'r hen ddelwedd o'r 'Celtic Fringe' a oedd wedi'i seilio ar Gymru wledig ac amaethyddol, a chadarnle'r Blaid Lafur yn y diwydiant glo. Roedd Balsom yn poeni'n benodol y byddai newidiadau a oedd yn effeithio ar ardal draddodiadol De Cymru fel yr oedd yn ei galw (ei 'Gymru Gymreig'), yn codi amheuaeth ynglŷn â math o hunaniaeth Gymreig a ddatblygwyd ac a fynegwyd drwy gyfrwng y Saesneg. Dywedodd fod hyn yn ei gwneud hi'n anodd meddwl am ymdeimlad o Gymreictod yn y dyfodol nad oedd wedi'i wreiddio yn yr iaith Gymraeg. Hynny yw, roedd yn rhagweld bod y Gymru Gymreig yn debygol o ddiflannu wrth iddi gyfuno fwyfwy â'r Gymru Brydeinig. Ar y llaw arall, cydnabu fod ymdeimlad cyffredin o Gymreictod yn dal i ddal Cymru at ei gilydd ac ,yn wir, fod tystiolaeth ar gael i ddangos bod dyfodiad sefydliadau gwleidyddol Cymreig yn atgyfnerthu'r ymdeimlad hwn. O'n safbwynt ni nawr, chwarter canrif yn ddiweddarach, gallwn farnu cywirdeb y rhagfynegiadau hyn.

Gweithgaredd 4

Edrych yn ôl dros eich bywyd eich hun:

- Yn eich barn chi, i ba raddau roedd Balsom yn gywir i ragweld y byddai unrhyw ymdeimlad o Gymreictod nad oedd yn gysylltiedig â'r Gymraeg yn gwanhau?
- A oes mwy o bobl yn teimlo eu bod yn Gymry nawr o gymharu â thua 25 mlynedd yn ôl?
- Heblaw am iaith, am ba resymau eraill y gallai pobl ystyried eu bod yn Gymru?

Discussion

Er bod siarad Cymraeg yn agwedd hynod o bwysig ar Gymreictod, gall pobl deimlo eu bod yn Gymry am lawer o resymau eraill. Gall y rhain gynnwys teyrngarwch i'r man lle cawsant eu geni a'u magu, ymdeimlad o gysylltiadau teuluol a chymunedol â Chymru, brwdfrydedd dros gyflawniadau artistig Cymru a'i chyflawniadau ym maes y campau, neu gyfranogiad mewn prosesau gwleidyddol a gweithgareddau gwirfoddol yng Nghymru. Gall pob un o'r rhain hyrwyddo ymdeimlad o hunaniaeth Gymreig. Er y gellid disgwyl y byddai datganoli wedi cynyddu'r ymdeimlad o Gymreictod, nid oes llawer o dystiolaeth i gefnogi hyn. (Curtice 2013, t.17; Llywodraeth Cymru 2014)

Mae'n amheus p'un a oedd yr ardaloedd a ddiffiniwyd gan Balsom erioed mor daclus o hunangynhwysol a phenodol ag y mae Ffigur 3 yn awgrymu; mewn realiti, roedd y ffiniau rhyngddynt yn llawer mwy amwys yn ôl pob tebyg. Er enghraifft, roedd llawer o'r bobl yn y 'Gymru Gymreig' yn dod yn wreiddiol o ardaloedd mwy gwledig o'r *Fro Gymraeg* ac am gryn amser ar ôl hynny, roeddent yn dal i gynnal cysylltiadau gwirioneddol, neu sentimental, â'r ardaloedd hynny. Serch hynny, nid yw'n anarferol i Gymru gael ei rhannu fel hyn yn ardaloedd penodol fel y Gymru wledig; y *Fro Gymraeg*, a gaiff ei galw weithiau'n 'gadarnle' y Gymraeg; y Cymoedd; y dinasoedd, neu'r Gymru drefol (Caerdydd, Abertawe, Casnewydd, Wrecsam) ac ati. Dywedir yn aml fod gan yr ardaloedd hyn nodweddion gwahanol, gydag ystyron cysylltiedig, neu ddiwylliannau rhanbarthol, sydd nid yn unig yn adlewyrchu maint a dosbarthiad eu poblogaeth, ond sydd hefyd yn adlewyrchu gwahaniaethau o ran dosbarth, swyddi a ffordd o fyw, sy'n cyflwyno problemau a chyfleoedd gwahanol i'w trigolion.

Mae gan yr ardaloedd hyn eu heiriolwyr a'u cynrychiolwyr gwleidyddol a chânt eu cynrychioli mewn mathau penodol o ymatebion polisi a chyfeiriad polisi. Er enghraifft, lluniwyd llawer o bolisïau a strategaethau ar gyfer y Gymru wledig a lluniwyd rhai eraill er mwyn ceisio adfywio ardaloedd trefol. Am sawl blwyddyn arweiniodd y llywodraeth Raglen ar gyfer y Cymoedd, a luniwyd i wella cyfleoedd economaidd a chymdeithasol mewn rhan amddifad o'r de. Ers 2000, mae gorllewin Cymru i gyd wedi cael arian Ewropeaidd (Amcan 1, Arian Cydgyfeirio ac wedyn, ar gyfer 2014-2020, arian Strwythurol), am fod ei CDG y pen yn werth llai na 75% o gyfartaledd yr UE. Er mwyn pledio'r achos dros gael cymorth Ewropeaidd, bu'n rhaid ail-lunio map Cymru er mwyn tynnu sylw at y rhaniadau rhwng y dwyrain a'r gorllewin gan bwysleisio'r problemau cyffredin a oedd yn wynebu'r Gymru wledig a Chymoedd y de a oedd yn dad-ddiwydiannu yn hytrach na'r gwahaniaethau rhwng y gogledd (gwledig) a'r de (diwydiannol) fel sy'n digwydd mor aml mewn dadleuon gwleidyddol yng Nghymru.

Ymdrech fwy diweddar i rannu Cymru yn ardaloedd amrywiol yw *People, Places, Futures: the Wales Spatial Plan* (2004; diweddarwyd yn 2008), a gafodd ei baratoi ar ran Llywodraeth Cymru. Mae'r cynllun hwn yn rhannu Cymru yn nifer o 'ranbarthau' neu ardaloedd penodol â nodweddion gwahanol a'r bwriad yw ei ddefnyddio er mwyn helpu i wneud penderfyniadau datblygu priodol dros yr 20 mlynedd nesaf. Yn ôl y dadansoddiad hwn, mae gan Gymru chwe phrif 'isranbarth': gogledd-ddwyrain Cymru; gogledd-orllewin Cymru; canolbarth Cymru; de-ddwyrain Cymru; Bae Abertawe a'r Cymoedd Gorllewinol; a Sir Benfro a dyfrffordd Aberdaugleddau.

Nid oes ffiniau pendant i'r ardaloedd hyn; maent yn annelwig oherwydd ceir llawer o gysylltiadau trawsffiniol rhwng gweithgareddau dyddiol. Fodd bynnag, ar sail gwybodaeth ystadegol allweddol a data am amodau economaidd, cymdeithasol ac amgylcheddol, mae'r cynllun yn rhoi argraff o'r gwahanol fathau o 'ddaearyddiaeth gymdeithasol' sy'n bodoli yn y Gymru gyfoes. Dysgwn, er enghraifft fod gan y gogledd-orllewin hunaniaeth gref sy'n gysylltiedig â'r iaith Gymraeg a'r tirlun a'r arfordir godidog (Llywodraeth Cymru, 2004, t. 38) tra bod y gogledd ddwyrain yn cael ei ddisgrifio fel un

o'r prif ardaloedd sy'n sbarduno economi Cymru (t. 41). Dywedir bod 'rhwydwaith y brifddinas' yn y de-ddwyrain, sydd â'i ganolbwynt yng Nghaerdydd, yn rhwydwaith trefol sydd heb ei gynllunio ond sy'n rhyngddibynnol (t. 49) sy'n cynnwys rhai enghreifftiau o anghyfartaledd economaidd a chymdeithasol mawr. Mae'r canolbarth yn cynnwys clytwaith o aneddiadau cymharol fach (t. 45) sy'n ddeniadol iawn am eu hansawdd byw a'u hamgylchedd.

Mae'r Cynllun Gofodol yn darparu fframwaith sy'n dwyn awdurdodau cynllunio lleol ynghyd drwy ddyheadau a strategaethau cenedlaethol. Y rhagdybiaeth yw y bydd pobl sy'n byw mewn ardal benodol, fel arfer, yn profi manteision gwahanol, neu'n wynebu problemau gwahanol, o gymharu â phobl sy'n byw mewn mannau eraill ac felly rhaid llunio polisïau gwahanol ar eu cyfer a'u trin mewn ffyrdd gwahanol. Er enghraifft, mae pellter a mynediad at wasanaethau iechyd ac addysg yn peri mwy o broblemau i bobl sy'n byw mewn ardaloedd gwledig lle mae'r boblogaeth wedi'i gwasgaru ac lle nad oes cymaint o drafnidiaeth, na phobl sy'n byw yn y dinasoedd. Mae'n peri mwy o broblem byth i'r rhai nad oes ganddynt ddigon o arian nac adnoddau eraill i oresgyn y pellter - fel bod yn berchen ar gar neu fynediad at gar. Ond mae'n bwysig peidio â gorsymleiddio pethau, gan fod grwpiau ac unigolion yn byw mewn ardaloedd mwy trefol sy'n wynebu'r un fath o amddifadedd ac sy'n cael eu hymyleiddio i'r un graddau.

Mae'r gwahaniaethau hyn yn ymwneud â mwy nag adnoddau materol ac anghydraddoldebau - neu 'siawns bywyd' pobl - maent hefyd yn ymestyn i'r ffordd y mae pobl yn meddwl am ble y maent yn byw a'i nodweddion cadarnhaol a negyddol. Gall hyn gael ei fynegi ar ffurf gwahaniaethau mewn agweddau a diddordebau cymdeithasol a gwleidyddol.

Felly, mae Cymru yn wlad ddwyieithog yn swyddogol ac mae'n rhaid i bob corff cyhoeddus (a chyn bo hir, cyrff preifat fel cyfleustodau) roi statws cyfartal i'r ddwy iaith. Ond oherwydd nad yw'r iaith wedi'i dosbarthu'n gyfartal drwy Gymru, mae gwleidyddiaeth yr iaith a'r ffordd y caiff polisïau iaith eu gweithredu yn amrywio o ardal i ardal. Mae'r iaith yn fwy amlwg mewn dadleuon a thrafodaethau yng Ngwynedd a Cheredigion nag y mae yn Sir Benfro am fod llawer llai o bobl yn Sir Benfro yn siarad Cymraeg neu'n teimlo ei bod yn bwysig. Yn yr un modd, mae dadleuon ynglŷn â mynediad agored i gefn gwlad, neu gyfreithlondeb hela, yn ennyn ymateb gwahanol mewn ardaloedd gwledig, yn enwedig gan grwpiau sy'n ymwneud â ffermio ac amaethyddiaeth, o gymharu â rhai sy'n byw yn y dinasoedd sydd â diddordebau mwy 'trefol', yn naturiol. Mae ardaloedd gwahanol yn cynnwys poblogaethau gwahanol sydd, i ryw raddau, yn cymryd rhan mewn gweithgareddau gwahanol ac felly yn datblygu diddordebau gwahanol.

2.1.3 Safbwyntiau ar wahaniaethau rhanbarthol y 'cymeriad Cymreig'

Mae'r mathau o wahaniaethau mawr neu 'facro' â diffiniadau swyddogol yr ydym wedi'u hystyried hyd yma ond yn rhoi darlun cyffredinol o amrywiadau yng Nghymru, ac nid ydynt yn debygol o gyd-fynd yn union ag argraffiadau pobl gyffredin, sy'n aml yn gweld pethau o safbwynt lleol neu 'ficro' manylach a ddatblygwyd 'ar lawr gwlad'. Mae eu safbwyntiau nhw yn fwy tebygol o ddibynnu ar wybodaeth 'bob dydd' synhwyrol, y math o wybodaeth 'sydd gan bawb', yn hytrach nag ymchwil wyddonol systematig a gwrthrychol sy'n seiliedig ar dystiolaeth ystadegol. Yn yr un modd, nid yw pobl bob amser yn defnyddio iaith gymdeithasegol neu academaidd wrth drafod y pynciau hyn ond eto i gyd, yn eu ffyrdd eu

hunain, maent yn dangos diddordeb mawr ynddynt a thipyn o ymwybyddiaeth ohonynt. Er enghraifft, yn narn Brian Roberts ar ei ymchwil i agweddau at Gymreictod yn un o gymoedd y de, mae'n dweud wrthym i un cyfrannwr gyfeirio at wahaniaethau yng 'nghymeriad' pobl sy'n byw mewn lleoedd gwahanol. Wrth gymharu trigolion rhanbarth amaethyddol cyfagos â thrigolion y cwm dan astudiaeth, dywedodd, 'In my opinion there's a difference in the people there and in the Valleys. A different character you know' (dyfynnwyd yn Roberts, 1999, t. 121). Ymhelaethodd ymatebydd arall ar yr awgrym hwn, gan ddefnyddio geiriau tebyg:

> There's a Valleys' character. If you went to West Wales, you'd find the Welshman is different, it's a land-working Welshman. Here you have the industrial, south Welshman who is totally different to the north. There is a division between north and south and mid Wales.
>
> (quoted in Roberts, 1999, t. 121)

Mae 'cymeriad', fel y caiff ei ddefnyddio yma, yn debyg iawn i'r term 'hunaniaeth' a gaiff ei ddefnyddio'n eang mewn gwaith ymchwil diweddar ym maes y gwyddorau cymdeithasol. Fel y dangosir yn y dyfyniadau hyn, gall unigolion a grwpiau ddatblygu ymdeimlad o'u hunaniaeth eu hunain drwy gymharu eu hunain ag eraill, gweld pwy sy'n debyg iddynt a phwy sy'n wahanol. Wrth lunio'r cymariaethau hyn, byddant yn meddwl am eu profiadau bob dydd, yn y lleoedd lle maent yn byw, yn gweithio ac yn mwynhau eu hunain. Mae cyfoeth o wybodaeth a dealltwriaeth yn gudd y tu ôl i sylwadau fel y rhai a ddyfynnwyd uchod, ac mae'n drawiadol pa mor bwysig yw gwahaniaethau daearyddol wrth drefnu'r safbwyntiau hyn ynglŷn â gwahaniaethau cymdeithasol. Maent yn awgrymu bod gan yr unigolion dan sylw fap o amrywiadau cymdeithasol, wedi'i drefnu yn ôl pwyntiau'r cwmpawd, y gellir eu crynhoi drwy'r cymariaethau a wnânt rhwng ardaloedd gwahanol fel y 'gorllewin' a'r 'Cymoedd'.

Gweithgaredd 5

Cymerwch amser i bwyso a mesur yr hyn rydych wedi'i ddarllen hyd yma.

- I ba raddau y byddech chi'n cytuno bod 'cymeriadau' Cymreig gwahanol i'w gweld mewn rhannau gwahanol o Gymru?
- Pam felly?
- Pe gallech chi drafod y cwestiwn â'r rhai a gafodd eu cyfweld gan Brian Roberts, ym mha ffordd y byddai eu barn nhw yn wahanol i'ch barn chi?

Discussion

Fel mae'n digwydd, roedd y ddau ymatebydd a ddyfynnwyd uchod yn ddynion 60 oed neu drosodd. Maent yn pwysleisio'r math o waith (diwydiannol neu amaethyddol) sydd, yn eu barn nhw, yn helpu i ffurfio cymeriad dynion Cymreig yn benodol. A fyddai'r un peth yn berthnasol i fenywod Cymreig? Neu i bobl iau? Pan fyddwch yn ystyried y peth, mae'n annhebygol y bydd pobl yn y de yn 'hollol wahanol' i bobl sy'n byw yn y gogledd (fel yr awgrymwyd). Yn wir, mae'n sicr y bydd ganddynt lawer yn gyffredin. Mae p'un a fyddwch yn pwysleisio'r gwahaniaethau neu'r tebygrwydd yn dibynnu ar eich pwynt cyfeirio: efallai na fyddai pobl o'r tu allan i Gymru yn sylwi ar y gwahaniaethau a nodwyd yn y sylwadau hyn. Eto i gyd, mae rhai gwahaniaethau gwirioneddol ddiddorol ac arwyddocaol rhwng lleoedd yn y de a'r gogledd, sy'n deillio o'r hyn a ddigwyddodd yno yn y gorffennol a nodweddion y sefyllfa ar hyn o bryd, ac

mae'n ddigon posibl bod hyn yn effeithio ar sut mae'r bobl sy'n byw yn y lleoedd hynny yn meddwl ac yn ymddwyn.

Mae'r amrywiadau lleol hyn, sy'n gysylltiedig â lleoedd, wedi creu traddodiad cyfoethog o astudiaethau lleol gan wyddonwyr cymdeithasol yng Nghymru (er enghraifft, Alwyn Rees (1950) ar Lanfihangel-yng-Ngwynfa; Ronald Frankenberg (1957) ar Lynceiriog; ac Isabel Emmett (1964) ar Lanfrothen). Mae'r astudiaethau hyn yn ystyried hunaniaeth a'r ymdeimlad o berthyn, a natur Cymreictod, mewn amrywiaeth o gyd-destunau gwahanol. Yn sgil y traddodiad hwn o waith ymchwil ym maes y gwyddorau cymdeithasol, mae gwyddonwyr cymdeithasol yng Nghymru, a lleoedd yng Nghymru, wedi dylanwadu ar yr ystyriaeth a roddir i'r materion hyn yn fwy cyffredinol. Hefyd, mae gweithiau ysgrifenedig llenyddol pwysig am leoedd a chymunedau Cymreig sy'n cyfateb i'r gwaith academaidd sy'n ceisio cyplysu'r hyn sydd mor arbennig ac unigryw am leoedd gwahanol.

2.2 Casgliad

- Mewn ymchwil gymdeithasol, at ddibenion swyddogol ac ar lawr gwlad, caiff Cymru ei rhannu'n aml yn rhannau neu'n ardaloedd penodol y tybir bod ganddynt nodweddion gwahanol.
- Mae'r gwahaniaethau cymdeithasol a daearyddol hyn yn rhoi sail i'r ddadl bod mathau gwahanol o Gymry, neu fathau gwahanol o Gymreictod, sy'n dod i'r amlwg drwy agweddau ac ymddygiad.
- Fodd bynnag, nid yw'r ffiniau rhwng y rhanbarthau hyn yn bendant nac yn benodol a gall map cymdeithasol Cymru gael ei ddarlunio mewn ffyrdd gwahanol, at ddibenion gwahanol.

Caiff y themâu a ystyrir yn yr adran hon eu dwyn ynghyd mewn sylw gan ddau academydd, sy'n myfyrio ar bwysigrwydd parhaus cymuned ac iaith ym mywyd gwleidyddol Cymru ac, felly, ar y math o ymateb y gall mudiad fel Cymuned, sef y grŵp gwrthwladychol sy'n ymgyrchu dros gymunedau Cymraeg, ei ysbrydoli. O'n safbwynt ni, yr hyn sy'n nodedig yw'r ffordd y mae'n uno elfennau o'r ffisegol a'r cymdeithasol ('tir' a 'chymuned') â chyfeiriadau at iaith, diwylliant a hunaniaeth, er mwyn rhoi datganiad ar y galon sy'n curo yng Nghymru. Fel llawer o'r safbwyntiau rydym wedi eu hystyried, mae hefyd yn awgrymu bod dadl ynglŷn â beth yn union y mae gwir Gymreictod yn ei olygu:

> In Wales, ‘heartland communities’ ... provide a powerful focus for policy initiatives developed in their name. The phrase appeals to a hierarchy of presumed cultural authenticity, distinguishing a set of favoured enclaves where the ‘heart’ of Wales beats loudest. These communities are rooted most deeply in the ‘land’ of Wales, building on a productive association between supposed national distinctiveness or identity and images of gwlad –, as in *Hen Wlad Fy Nhadau*, of the Welsh national anthem. Phrases like ‘Welsh-speaking communities’ or even the innocent-sounding ‘small communities’ tap into a familiar ideological seam of meaning which predisposes us to find intense cultural value in communities, often with the idea of the Welsh language embedded in this idea.
>
> (Coupland and Bishop, 2006, t. 36)

Mae'r arolwg byr hwn o arwyddocâd cymdeithasol rhai o'r gwahaniaethau o ran lle a pherthyn sy'n bodoli yng Nghymru yn awgrymu bod sawl fersiwn o Gymreictod yn cystadlu â'i gilydd, yn hytrach na bod un ateb i'r cwestiwn 'Ymhle y gallwch fod yn Gymro/Cymraes go iawn?' na hyd yn oed hierarchaeth daclus o'r lleoedd mwyaf Cymreig i'r lleoedd lleiaf Cymreig. Gall pob un ohonynt newid ac oherwydd hyn, mae'n anodd diffinio ffiniau pendant a phenodol rhyngddynt.

Mae rhai prosesau cymdeithasol pwysig ar waith, fel y gyfradd symudedd sy'n tyfu'n gyson, sy'n tueddu i danseilio'r hyn sy'n gwneud lleoedd yn unigryw a gwanhau hunaniaeth cymunedau. Un o'r ffyrdd y mae pobl yn ymateb i'r grymoedd hyn yw drwy fynnu, weithiau yn gryfach nag erioed o'r blaen, bod angen diogelu ac amddiffyn eu cymunedau a'u cydberthnasau cymdeithasol presennol a'r hyn y maent yn ei olygu. Yng Nghymru, gallwn weld llawer o enghreifftiau o bobl yn amddiffyn syniadau ynghylch cymunedau a hunaniaeth sydd fel pe baent dan fygythiad, fel Cymuned.

Yn ystod yr hanner canrif ddiwethaf, mae rhai newidiadau cymdeithasol ac economaidd syfrdanol wedi digwydd yng Nghymru. Eto i gyd, ni ddylai hyn ein hatal rhag gweld bod rhai pethau'n parhau hefyd. Mewn enghraifft brin o ddychwelyd at astudiaeth flaenorol, mae ymchwilwyr o Abertawe wedi ailadrodd rhywfaint o'r gwaith a wnaed gan Rosser a Harris (1965) ac wedi darganfod fod nifer fawr o bobl (59 y cant o'r sampl a astudiwyd) yn parhau i fyw y rhan fwyaf o'u bywyd yn y dref (Charles a Davies, 2005). Ymhlith y rhain, roedd cysylltiadau teuluol cryf i'w gweld o hyd yn ogystal â phrofiadau cyffredin; er enghraifft, pobl a oedd wedi mynd i'r ysgol gyda'i gilydd, gweithio gyda'i gilydd a byw yn yr un gymdogaeth. Drwy'r lefel uchel hon o sefydlogrwydd preswyl, ffurfiwyd rhai rhwydweithiau lleol, clos. Teimlir yn aml fod perthyn i'r math hwn o rwydwaith yn rhywbeth nodweddiadol Gymreig ac mae'n gwneud i bobl deimlo'n hynod o Gymreig. Mewn geiriau eraill, mae'r 'gymuned' yn parhau ym mhrofiad llawer o bobl yn Abertawe. Fodd bynnag, mae'n sicr hefyd nad oes llawer o bobl yng Nghymru yn profi'r lefel hon o sefydlogrwydd ac agosatrwydd am fod eu bywydau yn llawer mwy symudol a newidiol. Er mwyn deall y Gymru fodern, rhaid inni ystyried y ddau brofiad hyn a'r safbwyntiau gwahanol o Gymreictod y maent yn eu creu.

I gloi, dylid nodi eich bod, ar wahanol bwyntiau yn yr adran hon, wedi dod ar draws y bwlch rhwng cymunedau fel y maent mewn gwirionedd ac fel y tybir mae'r cymunedau hynny. Er enghraifft, mae'r ymatebwyr i ymchwil wledig Cloke et al (1997), a oedd yn ceisio rheoli'r mathau o geir, llenni neu erddi a oedd gan eu cymdogion er mwyn cydymffurfio â delfryd o gymuned Gymreig go iawn, yn diffinio'r hyn sy'n dderbyniol yn eu barn nhw er mwyn creu ymdeimlad o berthyn. Mae hyn yn datgelu cryn dipyn am sut y maent yn dychmygu y dylai eu cymuned fod ond nid yw bob amser yn datgelu rhyw lawer am sut mae'r gymuned honno mewn gwirionedd. Wedi'r cyfan, nid dim ond pobl estron neu fewnfudwyr o Loegr sy'n teimlo nad oes angen mynd i'r capel, neu osgoi glanhau eu ceir ar ddydd Sul; mae'r rhan fwyaf o'u cymdogion Cymreig yn teimlo'n union yr un fath. Mae'n ymddangos bod y person a gwynodd nad oedd pobl yn cadw at reolau'r Sul yn meddwl am fath o Gymreictod sy'n briodol i gyfnod yr astudiaethau cymunedol clasurol, nad yw wedi adlewyrchu'r ffordd y mae'r rhan fwyaf o Gymry yn byw mewn gwirionedd ers blynyddoedd lawer. Un o'r pethau pwysicaf a ddysgwyd o ymchwil i faterion yn ymwneud â lle, cymuned a pherthyn yw bod angen cymryd gofal i beidio â gadael i argraffiadau hiraethus a rhamantus o fywyd yn y gorffennol guddio gwir gymeriad ac ansawdd bywyd lleoedd a chymunedau heddiw.

3 Gwaith

Dave Adamson

Mae'r adran hon yn edrych ar fyd gwaith yng Nghymru. Ei phrif amcan yw datblygu dealltwriaeth o'r gydberthynas rhwng newidiadau economaidd yng Nghymru a phatrymau gwaith a chyflogaeth sydd wedi dod i'r amlwg ar ôl yr Ail Ryfel Byd. Mae economi Cymru wedi newid yn gyflym yn ystod y cyfnod hwn ac mae bywyd gwaith wedi newid hefyd. Mae'r diwydiannau a'r gweithgareddau a arferai ddominyddu economi Cymru wedi diflannu bron ac mae globaleiddio economaidd ac arloesed technolegol wedi cyflwyno patrymau gwaith a chyflogaeth newydd. Mae newidiadau mawr wedi digwydd i strwythur y gweithlu ac amodau gwaith pobl.

Mae'r adran hon yn ystyried siâp a natur economi gyfoes Cymru a'r patrymau gwaith sy'n deillio ohoni. Er mwyn gwneud synnwyr o ran helaeth o fywyd cymdeithasol, diwylliannol a gwleidyddol yng Nghymru, rhaid deall cryfderau a gwendidau economi Cymru. Un o brif dasgau Llywodraeth Cymru yw creu sylfaen economaidd gadarn er mwyn cyflawni llawer o'i hamcanion cymdeithasol a diwylliannol. Fodd bynnag, mae gwendidau strwythurol allweddol yn economi Cymru sy'n ei gwneud hi'n anodd iawn i Gymru gael yr un cyfoeth a ffyniant o gymharu â gweddill y DU.

3.1 Yr economi a gwaith yn y Gymru gyfoes

Mae'r adran hon yn adolygu'r economi a byd gwaith yng Nghymru ar hyn o bryd.

Gweithgaredd 6

Cymerwch amser i feddwl am ba ddelweddau sydd gennych eisoes o waith yng Nghymru.

- Pa bortreadau o fywydau gwaith yng Nghymru rydych wedi'u gweld mewn ffilmiau a llenyddiaeth?
- Sut mae'r cyfryngau torfol yn cyfleu economi Cymru?
- Nodwch y tair prif ddelwedd rydych yn eu cysylltu â gwaith a chyflogaeth yng Nghymru.

Discussion

Gallaf ddweud yn gwbl sicr bron y bydd un o'ch delweddau yn cynnwys glöwr yn gwisgo helmed ac yn cario lamp Davy, neu efallai löwr â'i wyneb yn ddu a chap fflat ar ei ben. Efallai y bydd delwedd arall yn cynnwys gweithiwr dur â'r ffwrnes yn llosgi y tu ôl iddo a gwreichion o ddur tawdd yn neidio. Efallai bod eich trydedd ddelwedd yn cynnwys ffermwr defaid unig, yn crafu byw ym mryniau uchel gogledd Cymru. A wnaethoch chi hefyd feddwl am 'Fam' Gymreig, gan ei dychmygu mewn llun sepia bron efallai, yn pwyso yn erbyn drws ei 'phalas', y mae ei gwaith yn y cartref yn ategu gwaith mwy gweledol y dynion o'i chwmpas?

Mewn llawer o ffyrdd, mae'r rhain wedi dod yn ddelweddau ystrydebol o Gymru, sy'n ymddangos dro ar ôl tro mewn llenyddiaeth, celf, ffilmiau, ffotograffau ac ar y teledu. Fodd bynnag, mae economi fodern Cymru yn gymysgedd amrywiol a chymhleth o

weithgareddau sy'n amrywio o gynhyrchu diwydiannol trwm i ddiwydiannau sy'n gwneud defnydd arloesol o uwch-dechnoleg. Cymru yw un o ranbarthau'r DU sy'n dibynnu fwyaf ar y diwydiant gweithgynhyrchu o hyd ac er bod pwysigrwydd gweithgynhyrchu dur a gwneuthuro trwm wedi lleihau, mae mathau eraill o weithgynhyrchu diwydiannol wedi cymryd eu lle. Mae rhai o'r gweithgareddau modern, uchel eu proffil yn cynnwys gweithgynhyrchu adenydd awyrennau Airbus ym Mrychdyn yn y gogledd a chynhyrchu injans ceir ym Mhen-y-bont ar Ogwr yn y de. Mae'r polisi o ddenu mewnfuddsoddiad i Gymru wedi sicrhau presenoldeb diwydiannau gweithgynhyrchu tecstilau, electroneg, rhannau ceir a nwyddau traul. O ganlyniad, y ffatri yw canolbwynt profiad gwaith llawer o bobl yng Nghymru ac yn 2012 roedd
10 y cant o'r gweithlu yn cael ei gyflogi mewn prosesau gweithgynhyrchu.

Er bod nifer a chyfran y gweithwyr ym maes gweithgynhyrchu wedi bod yn gostwng, gwelwyd twf yn y sector gwasanaethau - sy'n cynnwys y gwasanaethau cyhoeddus (e.e. iechyd ac addysg), cyfanwerthu, manwerthu, dosbarthu a chludiant, bancio a chyllid a hamdden. Yn 2012, roedd tua 86% o swyddi Cymru yn y sector gwasanaethau. Mae Tabl 1 yn dangos dosbarthiad swyddi (yn 2012) yn y sectorau diwydiannol gwahanol yng Nghymru.

Tabl 1 Swyddi'r gweithlu yng Nghymru yn ôl diwydiant, 2012

Sector diwydiannol	Nifer	canran
Amaethyddiaeth, coedwigaeth a physgota	35,600	2.7
Cloddio a chwareli	2,200	0.2
Gweithgynhyrchu	130,300	9.9
Cyflenwi trydan, nwy, stêm a systemau aerdymheru	6,600	0.5
Cyflenwi dŵr; carthffosiaeth, gweithgareddau rheoli ac adfer gwastraff	12,500	0.9
Adeiladu	89,700	6.8
Cyfanwerthu, manwerthu, cludiant, gwestai a bwyd	342,000	25.9
Gwybodaeth a chyfathrebu	25,900	2.0
Gweithgareddau cyllid ac yswiriant	30,900	2.3
Gweithgareddau eiddo tiriog	18,500	1.4
Gweithgareddau proffesiynol, gwyddonol a thechnegol; gweithgareddau gweinyddol a gwasanaethau cymorth	136,400	10.3
Gweinyddiaeth gyhoeddus ac amddiffyn, diogelwch cymdeithasol gorfodol	87,600	6.6
Addysg	129,100	9.8
Gweithgareddau iechyd pobl a gwaith cymdeithasol	200,600	15.2
Gweithgareddau gwasanaeth eraill - celfyddydau, adloniant a hamdden	39,400	3.0
Gweithgareddau gwasanaeth eraill - diwydiannau eraill	32,200	2.4
	1,319,500	100

Llywodraeth Cymru (2013)

Gallwn nodi'r tair prif broblem sy'n wynebu economi Cymru ar hyn o bryd (Bryan a Roche, 2009). Y cyntaf yw'r ffaith bod Cymru yn tanberfformio'n gyson o gymharu â'r rhan

fwyaf o ranbarthau eraill y DU. Fel arfer, mae allbwn economaidd rhanbarth yn cael ei fesur yn ôl ei werth ychwanegol gros (GVA).

Mae'r nwyddau a'r gwasanaethau sy'n cael eu cynhyrchu yng Nghymru ond yn cyfateb i 72 y cant o GVA y DU (yn 2013), gyda'r lefelau isaf yn Ynys Môn, 49 y cant, a Chymoedd Gwent, 57 y cant. Mae'r bwlch hwn yn dechrau tyfu'n raddol hefyd er bod yr Undeb Ewropeaidd (UE) wedi buddsoddi llawer o arian strwythurol. Er mwyn bod yn gymwys i gael yr arian hwn, rhaid i gynnyrch domestig gros (GDP) Cymru fod yn llai na 75 y cant o gyfartaledd y DU. Disgrifiwyd hyn fel 'a badge of failure' (Hill, 2000, t. 1); gan ei fod yn dangos mai Cymru oedd un o'r rhanbarthau tlotaf yn Ewrop cyn i wladwriaethau'r olyniaeth yn Nwyrain Ewrop gael eu hychwanegu'n ddiweddar. Yn anffodus, ni lwyddodd y cylch cyntaf hwn o arian Ewropeaidd i newid GDP yng Nghymru yn sylweddol a dyrannwyd cylch newydd o arian yn 2008. Mae'r arian hwn, a gaiff ei alw'n 'arian cydgyfeirio' erbyn hyn, yn cael ei ddefnyddio mewn ffordd fwy strategol na rhaglen Amcan 1. Gyda'r arian cydgyfeirio, mae Llywodraeth Cymru yn chwarae rhan ganolog o ran sut y caiff yr arian ei ddefnyddio, yn wahanol i'r model mwy datganoledig a oedd yn rhoi mwy o rôl i lywodraeth leol a sefydliadau yn y trydydd sector.

Fodd bynnag, er gwaethaf yr ymyriadau hyn, siomedig yw perfformiad economaidd Cymru o hyd. Un o'r rhesymau mwyaf dros hyn yw ail brif broblem economi gyfoes Cymru: y gyfradd gyflogaeth isel. Mae'r ffigur hwn yn wahanol i'r gyfradd ddiweithdra, sydd ond yn mesur faint o bobl sy'n chwilio am waith. Yn lle hynny, mae'r gyfradd gyflogaeth yn mesur y rhai sy'n gweithio fel cyfran o'r holl boblogaeth oedran gweithio. Mae'r gyfradd gyflogaeth yn rhoi gwybodaeth inni am bob math o anweithgarwch economaidd, gan gynnwys diweithdra, ymddeoliadau cynnar a'r rhai nad ydynt yn gallu gweithio oherwydd salwch neu analluogrwydd. Cymru sydd â'r gyfradd gyflogaeth isaf yn y DU bob tro, ar wahân i ogledd-ddwyrain Lloegr. Mae hyn yn golygu bod mwy o bobl o oedran gweithio yng Nghymru yn economaidd anweithgar ac nad ydynt yn chwilio am swyddi ar hyn o bryd. Dyma un o brif wendidau economi Cymru ac mae'n rhwystro unrhyw welliannau mewn allbwn. Edrychwn ar ganlyniadau cymdeithasol cyfraddau uchel o anweithgarwch economaidd yn ddiweddarach yn yr adran hon.

Y broblem fawr arall yn economi Cymru yw bod cyflogau'n tueddu i fod yn is na mannau eraill yn y DU (gweler Ffigur 4). Er bod amrywiadau rhwng sectorau gwahanol o'r economi, mae'r patrwm cyffredinol yn dangos bod enillion cyfartalog yng Nghymru ond yn cyfateb i 87 y cant o lefel y DU. Yn y DU ym mis Ebrill 2013, £620 oedd yr enillion wythnosol gros cyfartalog o gymharu â chyfartaledd Cymru o £539 ac mae hyn yn dangos bod y bwlch wedi tyfu rhywfaint dros y blynyddoedd diwethaf. Cyflogau isel yw un o brif achosion tlodi yng Nghymru erbyn hyn, yn hytrach na diweithdra a oedd yn gyfrifol am dlodi'r rhan fwyaf o bobl yn y 1990au. Fodd bynnag, mae effeithiau'r dirwasgiad a ddechreuodd yn 2007 ac effaith mesurau cynilo Llywodraeth Glymblaid y Ceidwadwyr a'r Democratiaid Rhyddfrydol yn golygu bod diweithdra yn adfer ei statws fel un o brif achosion tlodi unwaith eto.

Ffigur 4 Gwaith cyflog isel yn y diwydiant gwasanaethau yng Nghymru

Jason Bye/Rex Features

Gan ddychwelyd at ein delweddau o Gymru a'r patrwm gwaith, gallwn weld bod economi Cymru yn llawer mwy cymhleth nawr nag y byddem wedi dychmygu a bod problemau strwythurol craidd yn economi Cymru sy'n peri heriau mawr i'r llywodraeth yng Nghymru ond, yn bwysicaf oll, i'r bobl sydd heb waith neu sydd ar gyflogau isel. Nid yw'r delweddau o lowyr, gweithwyr dur a ffermwyr yn disgrifio'r byd gwaith a chyflogaeth cyfoes yng Nghymru mwyach. Mae'r ddelwedd o'r 'Fam' Gymreig yn perthyn i'r gorffennol hefyd, gan fod cyfraddau gweithgarwch economaidd ymhlith merched yn parhau i dyfu. Er mwyn deall y trawsnewidiadau sydd wedi digwydd yn llawn, mae'n rhaid olrhain y prif newidiadau mewn gweithgarwch economaidd yng Nghymru ers yr Ail Ryfel Byd. Mae'r economi sydd gennym heddiw a'r patrymau gwaith a welwn yn deillio o newidiadau economaidd a chymdeithasol mawr a gaiff eu hystyried yn adran nesaf y cwrs.

3.2 Gwaith, pobl heb waith a thlodi

Mae'r adran hon yn amlinellu'r gydberthynas rhwng economi Cymru a phatrymau gwaith a phrofiadau gwaith yng Nghymru. Yn anffodus, un o ganlyniadau mwy negyddol yr economi Gymreig yw lefelau uchel o dlodi. Dros y blynyddoedd diwethaf, mesurwyd tlodi yn bennaf yn nhermau tlodi plant:

> ‘The child poverty rate in Wales is 32 per cent, currently the highest in the UK where the average is 31 per cent. In comparison, Scotland and Northern Ireland have child poverty rates of 25 per cent’.
>
> (Kenway et al., 2008)

Mae ymchwil ddilynol yn nodi ffigur o 29% ac mae wedi aros yn weddol gyson dros y degawd diwethaf (Sefydliad Joseph Rowntree, 2013).

Mae'r patrwm gweithgarwch economaidd yn dylanwadu ar lefelau tlodi yng Nghymru mewn dwy ffordd. Y cyntaf yw'r ffordd y mae cyflogau isel yn lleihau incwm teuluoedd. Yng Nghymru, nid yw'r ffaith bod gennych swydd yn golygu o reidrwydd na fyddwch yn profi tlodi. Yn 2010, roedd 23 y cant o ddynion a 19 y cant o ferched mewn gwaith amser llawn yng Nghymru yn ennill llai na £7 yr awr, gan arwain at y casgliad ‘Wales remains a low-pay economy’ (Kenway et al., 2007, t. 4). Mae patrymau gofodol yn gysylltiedig â dosbarthiad cyflogau isel hefyd, gyda mwy o swyddi cyflog isel mewn ardaloedd gwledig. Dylanwad arall yr economi dros lefelau tlodi yw canlyniadau lefelau uchel o anweithgarwch economaidd.

Yn hyn o beth, mae Cymru yn adlewyrchu'r profiad ehangach o fod heb waith mewn ardaloedd a arferai fod yn gadarnleoedd i'r diwydiant glo, y diwydiant gweithgynhyrchu dur a diwydiant trwm. Wrth i'r sylfaen ddiwydiannol yng Nghymru ddymchwel ar ddechrau'r 1980au, tyfodd lefelau diweithdra ac anweithgarwch economaidd yn gyflym. Mae 'anweithgarwch economaidd' yn derm mwy defnyddiol i'w ddefnyddio gan ei fod yn cynnwys llawer mwy o gategorïau o bobl heb waith na dim ond pobl sy'n ddi-waith. Er enghraifft, mae'n cynnwys pawb o oedran gweithio nad ydynt mewn gwaith, gan gynnwys pobl â salwch ac anabledd hirdymor a'r rhai sydd wedi ymddeol yn gynnar yn ogystal â'r rhai sy'n chwilio am waith ar hyn o bryd. Un patrwm clir a ddaeth i'r amlwg yn y 1980au oedd bod nifer fawr o bobl yn cael Budd-dal Analluogrwydd neu Lwfans Anabledd Difrifol. Mae Ffigur 5 yn dangos cyfraddau anweithgarwch economaidd yng Nghymru ers 1984 a'r gwrthgyferbyniad rhwng y cynnydd graddol ymhlith dynion a'r gostyngiad ymhlith merched. Eglurir hyn yn rhannol gan y cynnydd mewn cyfleoedd cyflogaeth i ferched wrth i swyddi ym maes manwerthu a gwasanaethau (sy'n cyflogi mwy o ferched na dynion yn

draddodiadol) ddod yn fwyfwy pwysig yng Nghymru. Fodd bynnag, mae'r nifer sylweddol sy'n hawlio Budd-dal Analluogrwydd yng Nghymru yn destun pryder mawr ac yn cael sylw cynyddol ym mholisïau'r llywodraeth.

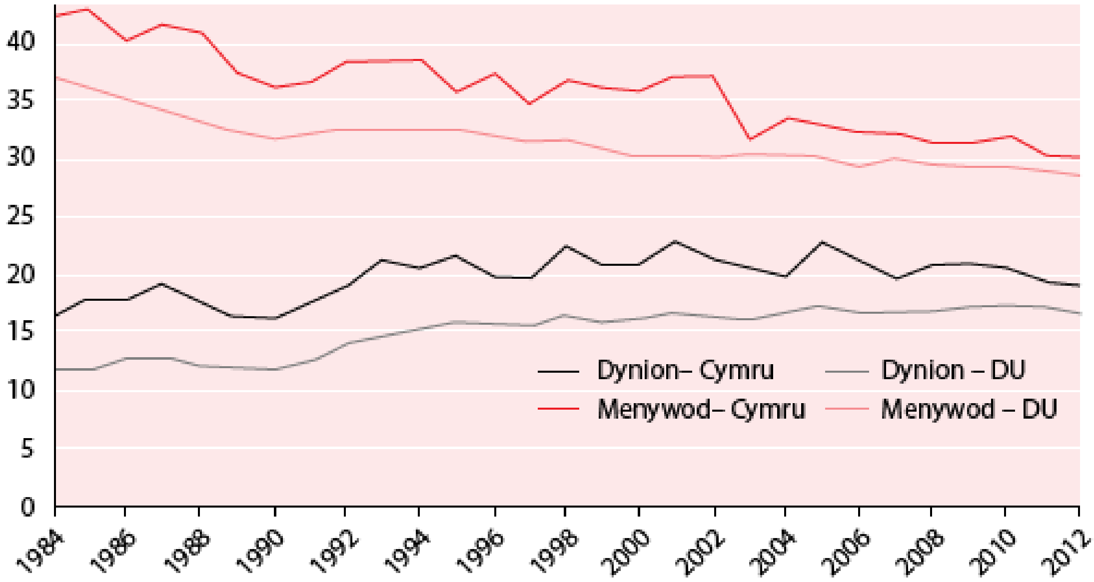

Ffigur 5 Anweithgarwch economaidd yng Nghymru, 2007 (diweddarwyd gydag Ystadegau Cymru (2013) SB 112/2013))

Gweithgaredd 7

Astudiwch Ffigur 5 sy'n dod o fwletin ystadegol gan Lywodraeth Cymru am weithgarwch economaidd. Wrth ichi wneud hynny:

- Cymharwch gyfraddau gweithgarwch dynion a merched.
- Cofiwch rai o'r prosesau rydych wedi darllen amdanynt yn yr adran hon a nodwch pam bod y gyfradd anweithgarwch economaidd yn parhau i ostwng ymhlith merched.

Discussion

Mae'r graff hwn yn dangos y mesur rhifol syml o anweithgarwch economaidd. Byddwch wedi sylwi bod cyfradd anweithgarwch dynion yn parhau i gynyddu, tra bod gostyngiad graddol yng nghyfraddau anweithgarwch merched. Y rheswm am hyn yw bod mwy o le i ferched ym myd gwaith bellach. Er ei bod yn bwysig deall yr ystadegau ynglŷn ag anweithgarwch economaidd, mae hefyd yn bwysig deall yr effaith gymdeithasol a gaiff lefelau uchel o bobl sydd heb waith am gyfnodau hir. Mewn llawer o gymunedau yng Nghymru, mae rhai teuluoedd yn cynnwys tair cenhedlaeth o unigolion economaidd anweithgar.

Un ffactor ddifrifol yw y gall pobl heb waith a chyflogau isel gael eu canoli mewn cymunedau a theuluoedd penodol. Gall y canlyniadau i'r unigolyn, y teulu a'r gymuned fod yn sylweddol. Yn ogystal, mewn ardaloedd lle mai cyflogau isel ac anweithgarwch economaidd yw'r prif brofiadau, gall newid diwylliannol mawr ddigwydd sy'n datgysylltu'r gymuned oddi wrth y gwerthoedd diwylliannol ehangach sy'n ategu ymrwymiad i waith Gall lefelau isel o gyfleoedd economaidd greu agwedd ffatalaidd sy'n derbyn mai dyfodol heb waith yw'r norm. At hynny, gall anweithgarwch

economaidd fod yn ddewis rhesymegol mewn amgylchiadau lle ceir cyflogau isel ynghyd â phatrymau cyflogaeth ansefydlog a nifer uchel o swyddi rhan-amser ac achlysurol. Mewn ardaloedd fel hyn mae pobl ifanc yn y system addysg yn aml yn colli cymhelliant a gall diwylliant ddatblygu sy'n gwrthod gwerthoedd academaidd yr ysgol ac yn tanseilio perfformiad addysgol. Gall pwysau gan gyfoedion i beidio â gweithio ddatblygu a gall diffyg dyhead a hyder cyffredinol orchfygu'r profiad cymdeithasol lleol.

Mae'r addasiadau cymdeithasol a seicolegol hyn i ddiweithdra a chyflogau isel yn cuddio achosion strwythurol tangyflogaeth yn yr ardaloedd hyn. Mae'r rhwystrau ystyfnig i gyflogaeth yn cynnwys unigedd a phellter daearyddol o fannau gwaith, cysylltiadau trafnidiaeth gwael ac, yn y bôn, sylfaen sgiliau isel y boblogaeth. At y rhestr hon gallwn ychwanegu gwerthoedd unigol a chyffredinol sy'n golygu bod pobl yn gwrthod teithio i fannau gwaith ac yn dechrau derbyn bod byw mewn tlodi yn normal a hyd yn oed yn foddhaol.

Fel y mae byd gwaith wedi dylanwadu ar ddiwylliant Cymreig yn y gorffennol, mae bod heb waith yn dylanwadu'n wael ar ymgysylltiad a chyfranogiad yn y gymuned ehangach. Gall cymunedau a nodweddir gan bobl heb waith gael eu hynysu a'u gwthio i'r ymylon yn ddiwylliannol, proses a elwir fel arfer yn allgau cymdeithasol. Gall gorwelion cymdeithasol y bobl sy'n byw yn y cymunedau hyn gael eu cyfyngu i'r ardal honno a ffiniau'r ystâd neu'r gymuned fydd gorwel cymdeithasol pellaf y trigolion. Gall profiadau diwylliannol lleol gael eu cywasgu a gall cymunedau cyfan golli eu cysylltiadau cymdeithasol a diwylliannol â'r economi a byd gwaith.

3.3 Casgliad

- Cyflogau isel yw un o achosion tlodi, yn enwedig yn ardaloedd gwledig Cymru.
- Mae lefelau uchel iawn o bobl heb waith mewn ardaloedd a arferai fod yn gadarnleoedd y diwydiant glo, y diwydiant gweithgynhyrchu dur a diwydiant trwm.
- Mae cyfraddau anweithgarwch economaidd yn cynyddu ymhlith dynion, ond yn gostwng ymhlith merched.
- Un o ganlyniadau anweithgarwch economaidd yw bod yr unigolion a'r cymunedau dan sylw yn cael eu gwthio i'r ymylon.

Yn yr adran hon, rydych wedi astudio prif nodweddion yr economi Gymreig gyfoes a'r patrymau gwaith sy'n deillio ohoni. Mae newidiadau cymdeithasol mawr wedi digwydd mewn ymateb i batrymau economaidd newydd, yn enwedig rôl gynyddol merched yn y gweithle a'r profiad o fod heb waith. Mae'r ddau newid hyn wedi effeithio ar fywyd teuluol a chymdeithasol; yn wir, mae'r profiad cymdeithasol a diwylliannol o fyw yng Nghymru wedi newid. Mae sicrhau dyfodol mwy ffyniannus i economi Cymru yn her fawr i Lywodraeth Cymru. Yn ogystal â goresgyn rhai o wendidau strwythurol yr economi, bydd yn rhaid i bolisïau herio effaith gymdeithasol a diwylliannol cyflogau isel ac anweithgarwch economaidd hirdymor yn llwyddiannus er mwyn i holl ddinasyddion Cymru fwynhau safonau byw sy'n cymharu'n ffafriol â gweddill y DU.

4 Rhywedd a 'hil'

Sandra Betts a Charlotte Williams

Mae'r adran hon yn canolbwyntio ar y prif wahaniaethau hiliol a'r prif wahaniaethau rhwng dynion a merched yn y Gymru gyfoes, ond mae'n bwysig trafod y materion hyn mewn cyd-destun hanesyddol. I'r perwyl hwn, mae'r adran hon yn edrych ar rai syniadau, portreadau a damcaniaethau ynglŷn â hil a rhywedd yn ystod yr 20fed ganrif hyd at heddiw.

4.1 Meddwl am 'hil' a Chymru

Mae llenyddiaeth a pholisïau ar gysylltiadau hiliol wedi tueddu i ganolbwyntio ar ardaloedd lle ceir grwpiau mawr o leiafrifoedd ethnig yn y DU. Am nifer o resymau, nid yw Cymru wedi'i chynnwys fel arfer ar fap cysylltiadau hiliol Prydain. Mae hyn yn rhyfedd gan fod Cymru yn gartref i un o'r cymunedau du neu, yn fwy priodol, amlddiwylliannol hynaf yn Ewrop (gweler Ffigur 6).

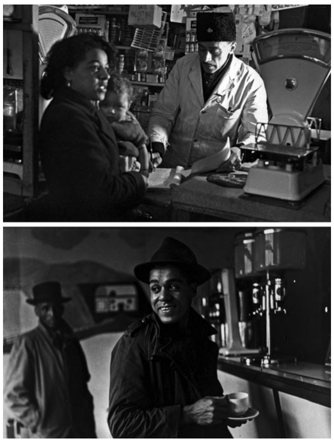

Ffigur 6 Delweddau o Butetown yn y 1950au o *Down the Bay*, ffotograffau gan Bert Hardy
Bert Hardy/Getty Images

Yn y 1940au, astudiodd Kenneth Little ‘the coloured people of Cardiff’ fel y'u galwodd, gan roi cipolwg ar wyddor cymdeithasol cysylltiadau hiliol yng Nghymru (Little, 1948). Roedd y rhan o Gaerdydd a elwid ar ddechrau'r 20fed ganrif yn Tiger Bay, sef ffocws astudiaeth Little, wedi hen ennill enw iddi ei hun am fod yn 'ecsotig' cyn troad y ganrif hyd yn oed. Roedd hanesion gan nofelwyr, colofnwyr papurau newydd, gweithwyr cymdeithasol, gweision sifil, diwygwyr cymdeithasol ac eraill wedi cyfrannu at greu portread digon amwys o'r ardal fel lle brwnt, afiach, treisgar ac anfoesol ond, ar yr un pryd, lle diddorol ac un o'r enghreifftiau gorau yn y byd o gysylltiadau hiliol cytûn.

Yn wyneb y cefndir hwn, aeth Little ati i gynnal arolwg cymdeithasol manwl a oedd yn cofnodi amgylchiadau economaidd-gymdeithasol rhai o fewnfudwyr 'croendywyll' (term a ddefnyddiwyd ar ôl yr Ail Ryfel Byd) cyntaf Cymru:

> We can proceed to consider the coloured community itself. The main elements consist of Arab, West African and West Indian seamen, but it has been estimated that altogether in this Loudoun Square quarter [in Butetown] some fifty different nationalities are to be found. ... The square itself serves as a

> convenient centre. Here the density of the coloured population is greatest – with perhaps eight out of every ten persons.
>
> (Little, 1948, t. 68)

Gan grynhoi'r sefyllfa o ran cyflogaeth yn yr ardal ar ddechrau'r Ail Ryfel Byd, dywed Little ‘the community may be expected to undergo further vagaries of economic hardship’ (1948, t. 75), ac wrth adolygu cyflwr cysylltiadau hiliol rhwng y gymuned groendywyll a'r boblogaeth fwyafrifol o bobl wyn ar y pryd, dywed ‘the community is segregated with some considerable degree of rigidity from the rest of the city in the geographical, social and psychological senses; in the last respect the existence of strong patterns of colour prejudice among residents of the town is the main causal factor’ (1948, t. 183).

Mae angen ystyried patrymau mewnfudo a'r amrywiaeth ethnig a ddeilliodd o hynny yn eu cyd-destun hanesyddol. Yng nghanol y 19eg ganrif, denodd ffyniant y diwydiant glo a'r diwydiant llongau masnachol forwyr du o Affrica, America ac India'r Gorllewin. Erbyn yr Ail Ryfel Byd, roedd y gymuned hon wedi hen ymsefydlu; roedd llawer o ryngbriodasau a gwelwyd ail genhedlaeth neu drydedd genhedlaeth o bobl 'gymysg eu hil'. Ni chafodd Cymru fewnfudwyr o India'r Gorllewin yng nghyfnod y *Windrush* a oedd mor nodweddiadol o nifer o ddinasoedd yn Lloegr (Evans, 2002). Mae astudiaeth Little yn nodi pedwar mater pwysig yn ymwneud â 'hil' yng Nghymru. Mae'r anheddiad hwn yn cynrychioli rhywbeth gwahanol iawn i rannau eraill o'r DU, lle cafodd yr aneddiadau cyn y rhyfel mewn trefi mawr fel Llundain, Bryste a Lerpwl eu sefydlu'n bennaf o ganlyniad i economeg y diwydiant llongau a'r busnes o gludo caethweision. Yr ail bwynt, sy'n bwysig er mwyn deall rhaniadau hiliol cyfoes, yw bod astudiaeth Little yn dangos bod y mater o 'hil' yng Nghymru wedi'i gyfyngu i ardal ychydig llai nag un filltir sgwâr yn ardal y dociau yng Nghaerdydd. Yn drydydd, mae'r gwaith yn cofnodi'r mathau o wahaniaethu, hiliaeth ac eithrio a wynebwyd gan yr unigolion hyn a'u disgynyddion sy'n parhau i gael effaith heddiw. Y pedwerydd pwynt, sy'n hynod o ddiddorol, yw bod yr astudiaeth yn gofyn a oes rhywbeth gwahanol neu unigryw am Gymru o ran deall 'hil' a hiliaeth

Yn hanesyddol, pan ddaeth y boblogaeth fwyafrifol Gymreig a'r mewnfudwyr duon ac ethnig lleiafrifol i gysylltiad â'i gilydd, ceir tystiolaeth o gysylltiadau hiliol cyfeillgar a gwrthdaro ethnig dwfn ac eto i gyd, un o brif fythau hunaniaeth genedlaethol Cymru yw ei bod yn portreadu Cymru fel cenedl oddefgar, yn enwedig o gymharu â'i chymdoges, Lloegr. Wrth ddarllen unrhyw hanes am gysylltiadau hiliol yng Nghymru, bydd yn amlwg bod ffawd y Cymry eu hunain fel lleiafrif ethnig yng nghyd-destun ehangach Prydain yn ffactor bwysig er mwyn ceisio deall y myth poblogaidd hwn ynglŷn â goddefgarwch y Cymry.

Cymru, yr Alban ac Iwerddon oedd trefedigaethau (mewnol) cyntaf prosiect imperialaidd mawr Prydain. Mae hyn wedi arwain at ymdeimlad parhaol o orthrwm cenedlaethol. Er enghraifft, mae profiad Cymru o oruchafiaeth ddiwylliannol Lloegr pan gollodd ei hymreolaeth, pan gafodd ei hiaith a'i diwylliant eu darostwng ac y bu'n rhaid i'r Cymry eu hunain wynebu hiliaeth, wedi arwain at ymdeimlad treiddiol a pharhaol o orthrwm cenedlaethol. Mae gwleidyddiaeth ymreolaeth ac ymdrechion i adfer lle'r Gymraeg a diwylliant Cymru ym mywyd cyhoeddus wedi bod yn ffocws allweddol i wleidyddiaeth gwrthdaro ethnig yng Nghymru. Y math hwn o wrthdaro ethnig, rhwng y Cymry a'r Saeson, sydd wedi cael y sylw'n bennaf gan ddisodli unrhyw ffocws ar raniadau hiliol eraill.

Cred gyffredin, ond anghywir o bosibl, yw bod y profiad hanesyddol hwn wedi creu empathi cryf a goddefgarwch tuag at leiafrifoedd hiliol eraill. Y ddadl yw bod y Cymry, am iddynt gael eu gorthrymu eu hunain, yn deall gorthrwm pobl eraill yn well, gan gynnwys

gorthrwm pobl ddu. Yn yr ystyr hwn, caiff cymeriad cenedlaethol y Cymry ei bortreadu fel un gwrthimperialaidd, goddefgar a rhyngwladol, yn wahanol i'r Saeson, sy'n cael eu hystyried yn bobl wladychol a hiliol. Wrth gwrs, rhan o'r myth cenedlaethol a ddatblygwyd yw hyn ac nid oes tystiolaeth hanesyddol na chyfoes i'w gefnogi. Fodd bynnag, mae'n gred ddofn a grymus. Defnyddiwyd y syniadau hyn i raddau amrywiol yn y Gymru gyfoes i bortreadu'r Cymry fel cenedl anhiliol. Un o ganlyniadau'r myth hwn yw'r farn nad yw materion yn ymwneud â 'hil' a hiliaeth yn broblem yng Nghymru. Mae'r syniad nad yw 'hil' yn broblem yma wedi bod yn ddadl rymus er gwaethaf tystiolaeth sylweddol i'r gwrthwyneb.

Yn sgil y syniadau hyn, ar ôl datganoli, nid ystyriwyd bod 'hil' yn fater ar gyfer ymyriadau polisi cyhoeddus. Wrth gwrs, roedd llawer o bolisïau cyhoeddus y DU ar hil (e.e. Deddf Cysylltiadau Hiliol 1976) yn gymwys i Gymru. Y dybiaeth oedd nad oedd angen polisïau o'r fath yng Nghymru gan mai dim ond nifer gymharol fach o bobl a oedd yn dod o leiafrifoedd ethnig. Yn wyneb y dybiaeth hon, ni chafodd hiliaeth ei chydnabod gan y llywodraeth ac roedd agwedd o laesu dwylo ymhlith gweision sifil a llunwyr polisi yn golygu na roddwyd fawr ddim sylw i faterion yn ymwneud â 'hil'. Prin roedd Cymru'n cael ei chydnabod fel cymdeithas amlddiwylliannol mewn bywyd cyhoeddus.

Ar yr un pryd, am nad oedd ganddynt ddylanwad gwleidyddol, ni allai lleiafrifoedd sicrhau bod eu pryderon yn cael sylw ar yr agenda wleidyddol. Mae'r boblogaeth o bobl dduon a lleiafrifoedd ethnig yn amrywiol iawn, yn wasgaredig ac wedi'i hynysu ac mae hyn wedi'i gwneud hi'n anodd iddi ddatblygu unrhyw fath o hunaniaeth wleidyddol gyfun, gref er mwyn ysgogi newid. Roedd unrhyw weithgarwch ar lawr gwlad wedi'i gydgysylltu'n wael ac wedi'i drefnu mwy ar sail cymorth cymdeithasol na lobïo gwleidyddol. I bob pwrpas, roedd lleiafrifoedd ledled Cymru yn parhau i fod yn ddifreiniedig, yn ddi-rym ac yn gudd. Dim ond ag ardal fach iawn yng Nghaerdydd y cysylltwyd y syniad o Gymru amlddiwylliannol ac roedd y ffaith na welwyd gwrthdaro rhyngethnig yn yr ardal fach hon o Gymru wedi helpu i greu'r myth o gysylltiadau hiliol cytûn.

Mae'r gallu i uniaethu â'r gymuned genedlaethol a bod yn aelod ohoni yn bwysig er mwyn arfer hawliau dinasyddiaeth a sicrhau cydraddoldeb. Os byddwch yn teimlo eich bod yn perthyn, mae'n bosibl hefyd y byddwch yn teimlo bod hawl gennych i fanteisio ar rai o gyfleoedd y gymdeithas honno. Mae'r rhan fwyaf o bobl o grwpiau pobl dduon a lleiafrifoedd ethnig yng Nghymru wedi profi rhwystredigaeth yn hyn o beth. Caiff yr ymdeimlad o berthyn i'r gymuned genedlaethol ei arddangos mewn nifer o ffyrdd a'i gyfleu drwy syniadau ynglŷn â 'Chymreictod': pwy sy'n cael eu hystyried yn Gymry a phwy nad ydynt yn cael eu hystyried yn Gymry. Mae sefyllfa ymylol lleiafrifoedd ethnig wedi'i dwysáu gan y prif ddehongliadau o hunaniaeth genedlaethol Gymreig sydd i'w gweld mewn delweddau poblogaidd a thrafodaethau gwleidyddol. Gall y ffordd y mae cenedl yn adrodd ei stori drwy ei phortreadau diwylliannol a'r ffordd y mae'n portreadu pwy sy'n Gymry a phwy nad ydynt yn Gymry, eithrio rhai grwpiau. Mae'n anochel bod rhywfaint o dyndra rhwng dyheadau gwlad sy'n awyddus i ddatblygu ei hun fel cenedl ar wahân ac un sy'n dymuno portreadu delwedd o wlad sy'n croesawu ac yn derbyn pob grŵp ethnig.

Mae Gweithgaredd 10 yn edrych ar y tyndra hwn: sut i ddatblygu ymdeimlad o gymundod cenedlaethol a hunaniaeth genedlaethol unigryw gan fynd ati ar yr un pryd i ymgorffori poblogaeth ethnig sy'n gynyddol amrywiol. Mae'r materion hyn wedi cael cryn sylw gan wleidyddion ac ysgolheigion yng Nghymru, yn enwedig ar ôl datganoli.

Gweithgaredd 8

Daw'r darn isod, 'Can we live together? Wales and the multicultural question', o ddarlith gyhoeddus i Anrhydeddus Gymdeithas y Cymmrodorion, yn Llundain, gan Charlotte Williams, un o awduron yr adran hon.

Wrth ichi ddarllen, ystyriwch y cwestiynau canlynol:

- Beth a olygir gan y 'paradocs' o geisio cysoni amrywiaeth ag uniondeb cenedlaethol?
- Pam bod hwn yn gyfyng-gyngor cyfoes?

Darn 1 Can we live together? Wales and the multicultural question

Addressing a multicultural audience at the Global Britons Conference in Cardiff, the First Minister, Rhodri Morgan, spoke of the 'ultimate paradox of a country'. On the one hand, there is the recognition of huge diversity and long standing diversity as a product of Wales' industrialised and globalised past. On the other hand, he referred to the 'Celtic nature of Wales' – the Celtic essence, Wales' cultural integrity 'as maintained through its language' (Morgan, 2003). This is the paradox: how to square diversity and national integrity.

The First Minister is, of course, correct in his acknowledgement of long standing diversity. Cultural diversity is not a new phenomenon to Wales. Wales has always been in one sense multi-cultural. ... However, it is the era of modern globalisation coinciding with the emergence of the nation state that brings a more complex encounter with difference to Wales. It is no longer reasonable to think of nation states as ethnically homogenous entities. Economic expansion, technological and information advance and increased migrations mean that modern nations are increasingly and consciously diverse. However, as the world is opened up to us, so we feel insecure and try to shrink it back to size. Thus, the potential for ethnic conflict increases as the assertion of who we are becomes all the more important ...

The idea of multiculturalism is nevertheless popular. Most people would argue that multiculturalism is a good thing. But what if it isn't?

When the First Minister spoke about the paradox of nation he raised the core elements of the multicultural question – how to reconcile increasing diversity with national identity. National identity is of course a construction and his construction of nation was by reference to something called 'The Celtic Essence'. What is clear is that these indices of identity as presently constituted are proving rather too inaccessible or meaningless for the majority of ethnic minorities. I would argue that instead of formulating the paradox in this way, that is, how to fit together two potentially incompatible forces, we need to consider how we are constructing these notions. Is not, for example, diversity/migration, movement and change, a fundamental element of the Celtic essence and integral to it? Some commentators would argue that we need to dispense with the idea of nation altogether because in an era of globalisation the idea of nation becomes more and more anachronistic. The discourse of nationality itself creates barriers, antagon-

> isms and renders marginal those who do not fit the predominant constructions of national identity.
>
> (Williams, 2005, tt. 216–30)

Mae Cymru yn newid yn fewnol ac oherwydd pwysau y tu allan iddi. Mae'n gynyddol amrywiol o ganlyniad i lanw a thrai patrymau mewnfudo ac allfudo. Mae syniadau ynglŷn â chenedl a hunaniaeth genedlaethol sy'n glynu wrth ddiffiniadau cul, traddodiadol a phenodol o bwy sy'n Gymry ac fel arall, yn cael eu herio fwyfwy. Bydd cysylltu'r syniad o berthyn i genedl â grŵp ethnig penodol bob amser yn eithrio pobl ac yn cyfyngu'r prosiect o ddatblygu cenedl. Y paradocs yw sut i osgoi colli'r hyn sy'n unigryw am Gymru fel cenedl, ei hanes, ei diwylliant a'i thraddodiadau, gan gydnabod a choleddu ei hamrywiaeth ethnig ar yr un pryd.

Er mwyn bod yn wirioneddol gynhwysol, rhaid seilio 'uniondeb' y genedl ar ffactorau sy'n croestorri ffiniau ethnig. Ar ôl datganoli yng Nghymru, mae gwleidyddion, diwylliant poblogaidd a lleiafrifoedd eu hunain yn helpu i ailddiffinio ein hunaniaeth genedlaethol, gan fynnu cydnabyddiaeth i amrywiaeth o hunaniaethau cenedlaethol a sicrhau ymdeimlad o berthyn ar sail dinasyddiaeth fwy cynhwysol sy'n seiliedig ar hawliau.

4.2 Meddwl am rywedd a Chymru

Os yw syniadau ynglŷn â 'hil' yng Nghymru wedi'u nodweddu gan yr ymdeimlad 'nad oes problem yma', prif ddylanwad a nodwedd y syniadau ynglŷn â rhywedd yw bod merched wedi dechrau dod 'allan o'r cysgodion' yn raddol a bod rolau dynion a merched wedi newid.

Mae syniadau am rywedd, a merched yn enwedig, wedi newid ers dechrau'r 20fed ganrif. Am ran helaeth o'r ganrif honno, athrawiaeth ac ymarfer y 'sfferau gwahanol' oedd prif ffocws y syniadau:

> Separate spheres meant separate worlds for men and women. Man’s sphere was the public domain of work and politics; woman’s sphere was the private world of home and family. Man’s duty was to provide financially for his wife and family through money earned in the outside world. Woman’s duty was to be a wife and mother and to create a home which was a refuge from the forces of darkness outside its walls: under her care home would be a centre of Christian virtue, moral purity and sobriety.
>
> (Beddoe, 2000, t. 12)

Roedd yr athrawiaeth hon yn amlwg iawn yn ystod blynyddoedd cyntaf y ganrif, mewn cyfnod ‘[when] women wore long skirts and large hats, travelled in horse drawn vehicles, worked as live-in domestic servants (or employed them) and were denied the basic rights of citizenship’ (Beddoe, 2000, t. 13), a chadwodd gryn dipyn o'i phŵer a'i harwyddocâd drwy gydol y ddau ryfel byd. Ni welwyd fawr ddim newid yn rolau dynion a merched rhwng 1914 a 1939. Yn ystod y Rhyfel Byd Cyntaf, gwelwyd rhai rhwystrau cyflogaeth i ferched yn cael eu dymchwel ond, yn y bôn, gartref oedd lle merched o hyd. Mewn cân a gyfansoddwyd yn ystod y rhyfel gan Ivor Novello, a aned yng Nghaerdydd, anogwyd merched i ‘Keep the Home Fires Burning’ ac ar ôl y rhyfel, disgwyliwyd i ferched ddychwelyd i'w rolau fel gwragedd, mamau a merched ffyddlon.

Yn ystod yr Ail Ryfel Byd hefyd, gadawodd merched y cartref er mwyn gweithio - gan wneud 'gwaith rhyfel' a swyddi eraill yr oedd y dynion wedi gorfod eu gadael - ond ‘[this war too] did little more than superficially dent the notion of separate spheres’ (Beddoe, 2000, t. 133). Yng Nghymru ar ôl y rhyfeloedd, merched oedd ceidwaid y cartref a'r teulu o hyd a'r dynion oedd yn ennill y cyflog.

Gellid dadlau y gallai'r darlun hwn o rolau dynion a merched ar ddechrau'r 20fed ganrif fod yn gymwys i lawer o gymdeithasau gorllewinol ac, yn sicr, i rannau eraill o Brydain. Ond a oes dimensiwn Cymreig i'r hanes?

Ffigur 7 Merched ifanc mewn dosbarth coginio yn y Ganolfan i Bobl Ifanc Ddi-waith yng Nghaerdydd, mis Medi 1937

Fox Photos/Getty Images

Gweithgaredd 9

- A allwch chi feddwl am unrhyw beth am Gymru a diwylliant Cymru a allai egluro pam bod sfferau, syniadau ac arferion gwahanol wedi ymwreiddio mor ddwfn yng nghymdeithas Cymru am y rhan fwyaf o'r 20fed ganrif? Nodwch eich syniadau.
- Yna darllenwch Darn 2 gan Deirdre Beddoe isod, a chymharwch eich syniadau â'r hyn y mae'n ei ddweud.

Darn 2

Clearly the lives of women in Wales have been shaped by a distinctive Welsh culture, which has largely been defined by Nonconformity ... ministers of religion, politicians and other male public figures zealously promoted the domestic ideology and the role of women as a civilizing force within the home. This, in turn, imposed on women in Wales a whole set of prescriptive rules: they were to be ‘respectable’, with all that word entails. The chapel policed their behaviour: women were cast out of chapels as late as ... the 1960’s for becoming pregnant while unmarried or on reports of adulterous behaviour. ... In terms of women’s paid employment there has also been a distinctive Welsh dimension ... the nature of industrialisation in Wales meant that there was very little paid work for women in the mining valleys before 1939 ... the war identified factory work as women’s work and post-war opportunities meant that women began to enter the workforce in increasing numbers, despite a great deal of male hostility. ... It can be argued too that Welsh women were subjected to a particularly ‘virulent strain’ of patriarchy. The nature of men’s work in Wales, in heavy, dirty and dangerous jobs ... meant not only that women’s unpaid work was essential in the home, but that in Wales, work itself was defined in exclusively macho terms: only men’s work was real work. ... In Wales there was a particular male pride in

> being able to support a ‘nonworking’ wife. The legacy of the nineteenth-century notion of separate spheres lingered longer in Wales, keeping women, with few exceptions, out of the public sphere.
>
> (Beddoe, 2000, tt. 180–1)

Discussion

Yn y darn hwn, mae Beddoe yn nodi pedair ffactor yn niwylliant a chymdeithas Cymru a lywiodd fywydau a phrofiadau merched:

- diwylliant Anghydffurfiol cryf
- rôl y capel
- natur diwydiannu
- math ffyrnig o dadolaeth.

Ffactorau fel hyn sy'n gyfrifol am bortread y 'Fam Gymreig', sy'n dangos merched Cymru fel merched gweithgar, duwiol a glân sy'n gyfrifol am y cartref a lles ei theulu, a gafodd ei hanfarwoli yn nofel Richard Llewellyn *How Green Was My Valley*(1939).

Ond roedd profiadau merched yn ystod y rhyfel wedi cynyddu eu hyder a'u disgwyliadau ac o 1945 ymlaen, gwelwyd llawer o dyndra ac anesmwythder wrth i ferched geisio cysoni syniadau o ryddid a chydraddoldeb tybiedig â phrofiadau o orthrwm, anesmwythder a rhwystredigaeth. Eto i gyd, ni chafodd y 'teimladau' hyn eu mynegi tan y 1970au pan ddaeth ffyrdd newydd o 'feddwl' am rywedd i'r amlwg. Fel y dywed Beddoe: ‘a growing feminist consciousness and influences from the USA, together with a rising tide of anger about equal pay, would turn vague stirrings of discontent into a new mass feminist movement in the 1970’s’ (2000, t. 158).

Yn ystod degawdau diwethaf yr 20fed ganrif, newidiodd bywydau merched yng Nghymru yn sylweddol. Daeth merched yn fwy amlwg ym myd gwaith, addysg, crefydd gyfundrefnol, mudiadau cymdeithasol ac, yn y pen draw, gwleidyddiaeth. Roedd economi ôl-ddiwydiannol newydd Cymru, â'i sector gwasanaethau a oedd yn tyfu, yn rhoi cyfle i ferched gymryd mwy o ran yn y farchnad lafur. Tynnodd y Mudiad Rhyddid i Ferched (WLM) sylw at sefyllfa orthrymus merched ac ymgyrchodd yn ddiflino am newid amrywiaeth eang o faterion. Yn y de-ddwyrain trefol roedd cadarnle'r mudiad ond roedd ganddo grwpiau ledled Cymru, yn enwedig yn y trefi prifysgol. Dechreuodd syniadau am ferched a'r hyn sy'n unigryw am brofiadau merched ennill proffil academaidd. Cafodd cyrsiau ar astudiaethau merched eu datblygu ymhob un o sefydliadau addysg uwch Cymru yn ystod y 1980au a'r 1990au. Gwnaed gwaith ymchwil ac ymddangosodd cyhoeddiadau newydd a oedd yn ceisio llenwi'r bylchau enfawr mewn gwybodaeth a chwarae rhan yn y frwydr barhaus i newid agweddau a gwella cyfleoedd i ferched yng Nghymru.

Un testun o'r fath oedd *Our Sister’s Land* (Aaron et al., 1994), a dynnodd sylw at y gwrthdaro rhwng yr hen ddelweddau a stereoteipiau o rolau merched a dynion a'r newidiadau a oedd yn digwydd ar y pryd. Mae'r golygyddion yn awgrymu bod y llyfr yn dangos bod:

> Welsh women are ... to a greater or lesser extent, in the process of change ... in both the private and public sphere, a growing diversity of patterns of women’s lives and identities challenges popular images of women in Wales; at the same

> time, structures which perpetuate gender divisions at home and work remain stable.
>
> (Aaron et al., 1994, t. 8)

Felly beth am yr 21ain ganrif? Pa gynnydd sydd wedi'i wneud; beth sydd ar ôl i'w wneud? A yw ein syniadau am y rhywiau a gwahaniaethau rhwng dynion a merched wedi newid?

4.3 Casgliad

- Er bod Cymru yn gartref i un o gymunedau amlddiwylliannol hynaf Ewrop, nid ystyriwyd bod 'hil' yn fater polisi cyhoeddus.
- Wrth feddwl am 'hil' yng Nghymru, y prif syniad sydd wedi dod i'r amlwg yw 'nad oes problem yma'.
- Wrth feddwl am rywedd yng Nghymru, gwelwyd dealltwriaeth bod rolau dynion a merched yn newid a bod merched yn dechrau dod 'allan o'r cysgodion' yn raddol.
- Roedd diwylliant Cymreig unigryw â phwyslais cryf ar ideoleg y 'sfferau gwahanol' yn golygu bod merched yng Nghymru wedi'u cyfyngu i sffêr y cartref drwy'r rhan fwyaf o'r 20fed ganrif.
- Yn ystod degawdau diwethaf yr 20fed ganrif, newidiodd bywydau merched yn sylweddol. Cafodd rhwystrau eu dymchwel a daeth merched yn fwy amlwg mewn sfferau cyhoeddus.

Mae gan Gymru dipyn o waith i'w wneud eto i fod yn amlddiwylliannol a sicrhau cydraddoldeb hiliol neu gydraddoldeb rhwng dynion a merched. Mae wedi gwneud rhywfaint o gynnydd. Mae merched yn fwy amlwg mewn bywyd cyhoeddus, gwleidyddol ac economaidd a chaiff gwahaniaethau eu dathlu mewn ffordd fwy gweladwy yn y portreadau o'r genedl a hunaniaeth genedlaethol. Byddai rhai yn dadlau mai newidiadau arwynebol yw'r rhain yn hytrach na newidiadau gwirioneddol a bod llawer o waith i'w wneud eto.

Arweiniodd Deddf Cydraddoldeb y DU (2010) at gynllun cydraddoldeb sengl Llywodraeth Cymru sy'n nodi ei bwriadau a'i phrosesau gweithredu am ddegawd. Mae amheuon o hyd a yw'r Llywodraeth wedi gosod sylfaen ar gyfer gwaith cynaliadwy ar gydraddoldebau a ph'un a fydd y cynnydd a wnaed hyd yma yn dod i ben neu'n cael ei wrthdroi gan newidiadau yn y llywodraeth yn y dyfodol.

5 Dosbarth

Ni chaiff dosbarth ei drafod yn aml iawn mewn sgyrsiau cwrtais. Ni fyddai'r rhan fwyaf o bobl yn gofyn i rywun y maent newydd ei gyfarfod i ba ddosbarth cymdeithasol y mae'n perthyn. Byddent yn ystyried bod hynny'n anghwrtais ac y byddai yn eu hatal rhag dod i adnabod y person fel unigolyn. Ond mae cymdeithasegwyr a haneswyr yn defnyddio'r gair yn aml ac mae'r rhan fwyaf ohonom yn deall beth mae'n ei olygu yn gyffredinol. Mae'n ein helpu i feddwl am batrwm cyffredinol ein cymdeithas a'n lle ni yn y gymdeithas honno. Mae arolygon cymdeithasol yn sicr yn holi am ddosbarth yn aml ac mae ymchwilwyr marchnad yn hoffi gosod pobl mewn grwpiau yn unol â'r hyn y maent yn debygol o brynu a defnyddio. Mae gan gyfwelwyr ryddid i ryw raddau i ofyn cwestiynau digywilydd!

Ffigur 8 Hunangofnodi dosbarth cymdeithasol ym Mhrydain Fawr yn ôl ardal
wales.gov.uk/splash?orig=/firstminister/reports/futures/SOCIETY-e.pdf

Gweithgaredd 10

Yn gyntaf, atebwch y gwestiwn hyn:

1. I ba ddosbarth cymdeithasol rydych chi'n perthyn, yn eich barn chi?
   - dosbarth uwch
   - dosbarth canol
   - dosbarth gweithiol
   - Nid oes dosbarthiadau yn bodoli mwyach, yn fy marn i. Pam y gwnaethoch roi'r ateb hwnnw?
2. Pam y gwnaethoch roi'r ateb hwnnw?

   Nawr, edrychwch ar Ffigur 8 sy'n rhoi atebion (a gasglwyd o ranbarthau amrywiol Prydain) i'r cwestiwn cyntaf.
3. Beth sy'n wahanol am yr atebion a roddwyd yng Nghymru o gymharu â rhannau eraill o Brydain?

Discussion

Yn yr arolwg hwn, a gynhaliwyd yn 2008, dywedodd 54 y cant o bobl yng Nghymru eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol a dywedodd 32 y cant eu bod yn perthyn i'r dosbarth canol. Roedd y 14 y cant arall naill ai wedi gwrthod ateb (mae'n gwestiwn digywilydd!) neu wedi dweud eu bod yn perthyn i ddosbarth arall. Cymru sydd ag un o'r canrannau uchaf ym Mhrydain o bobl sy'n dweud eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol; yn ne-ddwyrain Lloegr a Llundain, mae tua 50 y cant o bobl yn teimlo eu bod yn perthyn i'r dosbarth canol a llai na 40 y cant yn teimlo eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol, sydd i'r gwrthwyneb bron i'r canrannau yng Nghymru. Dim ond yr Alban ac ardal ogleddol gogledd Lloegr sydd â chanran uwch o bobl sy'n dweud eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol: tua 60 y cant.

Felly, gall y rhan fwyaf o bobl yng Nghymru osod eu hunain mewn dosbarth a theimlo eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol.

Mae ateb yr ail gwestiwn yng Ngweithgaredd 10 yn llawer mwy anodd; ac nid ydym yn gwybod pam wnaeth y bobl yng Nghymru a gymerodd ran yn yr arolwg ateb fel y gwnaethant. Ond mae gennym yr atebion a roddodd rhai pobl yn Abertawe i gyfwelwyr yn 2002.

Dywedodd prifathrawes 58 oed o Dreforys ei bod yn perthyn i'r dosbarth canol ond ychwanegodd:

> I was obviously born working class. I obviously have, if you are thinking in more, sort of, social categories, typical of the Welsh working class, aspired to be a teacher and so on ... I'm not a fan of class. It's one thing I don't like really.
>
> (dyfynnwyd yn Charles et al., 2008, t. 86)

Y tu ôl i'r ateb syml i gwestiwn, mae hanes personol cymhleth iawn yn aml. Fel llawer o bobl, mae'r ymatebydd yn anghyfforddus â'r syniad o ddosbarth mewn rhai ffyrdd. Dywedodd merch 31 oed o ardal ddifreintiedig â thai cymdeithasol:

> I wouldn't think I'm better than anybody else, you know, if somebody is, you know, better off than me, or hasn't got as much or whatever, I wouldn't say, "Look I've got more than you so I'm better than you." No, I wouldn't have thought so.
>
> (dyfynnwyd yn Charles et al., 2008, t. 87)

Mae llawer ohonom yn dweud ein bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol neu'r dosbarth canol am fod y rhain yn gategorïau 'cyffredin' yn hytrach na gosod ein hunain mewn dosbarth uwch nag eraill (Savage, 2000). Dyna'n union beth mae'r ferch hon yn ei wneud.

Pam bod cymaint o bobl yng Nghymru yn dewis dweud eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol yn hytrach na'r dosbarth canol - yn enwedig o gymharu â phobl yn ne-ddwyrain Lloegr? Dyma un cliw posibl o astudiaeth o weithwyr dur a gollodd eu swyddi yn y 1980au:

> Southern English middle-class readers, like the present writer, may have difficulty in grasping that to be working class (at any rate in South Wales) is not to ... lack ... the 'badges of achievement' which all others possess, but is, rather, to occupy an honourable status which gives you dignity and entitles you to respect. As one of our respondents who had been out of work for over a year put it: 'I used to be working class, but I can't claim that any more. I've fallen below that.
>
> (Harris et al., 1987, t. 15)

Mae hyn yn debyg i'r ateb a roddodd merch 34 oed o ystâd ddifreintiedig yn Abertawe bron i 20 mlynedd yn ddiweddarach: 'Not working class any more, common' (dyfynnwyd yn Charles et al., 2008, t. 87). Drwy ddod yn ddi-waith, roedd wedi colli ei statws cymdeithasol yn ei barn hi. Ni chredai cwpwl yn eu 60au hwyr a oedd yn byw bywyd cyfforddus yn ardal Ystumllwynarth (a fyddai'n ardal dosbarth canol gadarn ym

marn y rhan fwyaf o bobl) fod ganddynt unrhyw reswm i wrthod label y dosbarth gweithiol:

> Wife: I wouldn’t like to say I’m not working class because we come from strong Labour working class backgrounds. ... My father was a miner. Leighton’s [her husband’s] father was a red.
>
> (dyfynnwyd yn Charles et al., 2008, t. 86)

Mae ein gorffennol yn ogystal â'n hamgylchiadau presennol yn dylanwadu ar y ffordd rydym yn ystyried ein hunain o ran dosbarth. Er y bydd rhai pobl yn hoffi teimlo eu bod yn 'uwch' nag eraill, bydd eraill yn anghyfforddus â'r syniad. Efallai ein bod yn ansicr ynglŷn â'n statws mewn cymdeithas ac nad ydym yn hoffi gosod ein bywydau unigol mewn blychau bach a grëwyd gan eraill. Mae'r syniad o ddosbarth yn creu ymdeimlad o hierarchaeth. Mae'r term 'haenu cymdeithasol', sef ffordd arall o gyfeirio at ddosbarth, wedi'i fenthyg o faes daeareg lle mae pob haen o garreg yn gorchuddio un arall.

Sut y byddwn i'n ateb y cwestiynau yng Ngweithgaredd 13? Rwy'n perthyn i'r dosbarth canol, sbo.

Pam fy mod i'n dweud hynny? Roedd gennyf swydd broffesiynol â chyflog a oedd yn llawer mwy na'r cyflog cyfartalog. Roedd gennyf gryn ryddid o fewn y swydd honno; roedd pobl yn ymddiried ynof i'w chyflawni heb oruchwyliaeth fanwl. Roedd hynny wedi fy ngosod yn y 'dosbarth gwasanaeth' fel y mae rhai cymdeithasegwyr yn ei alw; hynny yw, roeddwn yn ennill cyflog eithaf da, gallem edrych ymlaen at godiad cyflog blynyddol a dyrchafiad ac yn gyfnewid am hynny, roedd disgwyl imi beidio â chyfyngu fy hun i weithio ar adegau penodol ond buddsoddi cryn dipyn o'm bywyd ynddo (h.y. gwasanaethu). Roedd fy amodau gwaith yn ddymunol ac yn ddiogel. I gael swydd fel hon, roedd angen dwy radd prifysgol arnaf. Nawr fy mod wedi ymddeol, rwy'n cael pensiwn rhesymol. Mae'r rhan fwyaf o'm ffrindiau agos mewn sefyllfa debyg ac mae ein plant wedi cael graddau da ac wedi cyrraedd safle cymdeithasol tebyg. Roedd tad fy ngwraig yn athro mewn prifysgol. Rydym yn byw mewn tŷ gweddol fawr ac mae gennym rywfaint o gynilion. Rwy'n gwrando ar Radio 3 a Radio 4, rwy'n hoffi cerddoriaeth glasurol a jazz ac rwy'n darllen llyfrau a gaiff eu hystyried fel arfer yn llyfrau difrifol, heb sôn am *The Guardian* a *The Observer*.

Wrth bortreadu fy hun fel hyn, rwy'n cyfeirio at y mathau o feini prawf y mae gwyddonwyr cymdeithasol yn eu defnyddio i asesu dosbarth. Mae addysg, fel arfer, yn ffactor hollbwysig yn hyn o beth, yn ogystal â'ch swydd a'r rhwydweithiau o bobl rydych yn rhan ohonynt. Mae dosbarth hefyd yn gysylltiedig â diwylliant; caiff Radio 4 ei ystyried yn aml yn orsaf dosbarth canol (a chanol oed!). Rydym wedi cael manteision sydd wedi cael eu trosglwyddo i'n plant. Un peth nad yw'n cael ei grybwyll mor aml wrth siarad am ddosbarth yw'r ffaith mai dyn ydw i. Yn sicr yn y gorffennol, y gred oedd mai dosbarth oedd y statws yr oedd dynion, fel penaethiaid y cartref, yn ei roi i'r teulu cyfan. Er gwaethaf yr enillion a wnaed drwy ffeministiaeth a deddfwriaeth cyfle cyfartal, mae dynion yn dal i dueddol o fwynhau mantais dros ferched o ran y cyfleoedd sydd ar gael iddynt.

Felly, os gallaf osod fy hun yn y safle cymdeithasol hwn, pam wnes i ychwanegu'r 'sbo' grwgnachlyd yna ar ddiwedd fy ateb? Mae fy rhesymau yn debyg iawn i'r rhai a gafodd eu cyfweld yn Abertawe a'u dyfynnu uchod. Gall dweud eich bod yn perthyn i'r dosbarth canol, yng Nghymru o leiaf, ymddangos yn fawreddog a rhwysgfawr.

Roeddwn yn ceisio bod yn onest ac yn realistig - a defnyddio'r hyn rwyf yn ei wybod am y ffordd y mae cymdeithasegwyr yn trafod dosbarth.

Yn bwysicach oll, cefais fy magu yng Nghymoedd y de lle roedd pawb yn perthyn i'r dosbarth gweithiol; roedd fy nhad yn yrrwr bws am ran o'i fywyd gwaith. Roedd hynny'n golygu oriau hir, cyflogau isel a dim pensiwn galwedigaethol. Mewn swyddi fel hyn, mae pobl yn tueddu i adael eu gwaith ar ôl unwaith y byddant yn cyrraedd adref; maent yn gwneud cyfran benodol o waith am gyflog penodol ac yn aml nid oes ganddynt unrhyw siawns o gamu ymlaen. Disgwylir iddynt wneud bywoliaeth ond nid gwasanaethu fel y cyfryw. Fi oedd y cyntaf o'm teulu i fynd i'r brifysgol; ac yn y pentref rwy'n dod ohono, roedd pwys mawr yn cael ei roi ar addysg a 'chamu ymlaen' yn bennaf oherwydd gallai hynny (fel y dywedodd llawer o lowyr wrthyf) eich arbed rhag gorfod dringo i lawr i grombil y ddaear bob diwrnod o'ch bywyd gwaith Ond tyfais i fyny gyda chomics yn hytrach na llyfrau, yr hen Light Programme (Radio 2 nawr i bob pwrpas), cerddoriaeth bop, ITV a chlwb pêl-droed Dinas Caerdydd. Rwy'n dal i hoffi llawer o'r pethau hynny, hefyd. Yn wir, mae'n llawer rhy syml i feddwl bod ein dosbarth yn dibynnu ar p'un a ydym yn hoffi diwylliant 'uchel' neu 'isel' fel y'i gelwir. Mae llawer ohonom yn gwerthfawrogi cymysgedd o'r ddau.

Felly efallai eu bod wedi tynnu'r bachgen allan o'r Cymoedd ond nid ydynt wedi tynnu'r Cymoedd allan o'r dyn. Pe bawn i wedi cael fy magu mewn cartref dosbarth canol, mae'n debyg y byddwn wedi cael manteision y cefndir hwnnw, fel acen, cysylltiadau, llyfrau, addysg gerddorol: pethau sy'n cael eu galw yn gyfalaf cymdeithasol a chyfalaf ddiwylliannol. Mae'r syniadau hyn yn gysylltiedig â gwaith y cymdeithasegydd Ffrengig Pierre Bourdieu (1930-2002), a archwiliodd yr agweddau diwylliannol ar ddosbarth yn arbennig. Fel y pwysleisiodd, gall cyfalaf cymdeithasol a diwylliannol gael ei drosglwyddo o un genhedlaeth i'r llall ac mae'n amlwg yn cyflwyno manteision; mae fy mhlant wedi cael y rhain i raddau mwy nag y gwnes i.

Felly, mae fy mywyd i - fel bywydau'r rhai a gafodd eu cyfweld a'u dyfynnu uchod - yn codi materion yn ymwneud â *symudedd cymdeithasol*; hynny yw, gall pobl ddod yn aelodau o ddosbarth cymdeithasol gwahanol i'w dosbarth cymdeithasol cyntaf. Fel arfer wrth drafod hyn, rydym yn golygu symud i fyny'r raddfa gymdeithasol ond mae'n bwysig gwybod y gall pobl fynd i lawr yn ogystal â mynd i fyny. Mae symud i fyny mewn cymdeithas yn aml yn golygu symud i rywle arall. Agorodd astudiaeth o bobl dosbarth canol a gynhaliwyd yn y 1960au â'r sylw: '[Swansea's] role in social and geographical mobility is that although it may appear in the first chapters of the autobiographies, it rarely appears in the last. Provincial Britain is somewhere to get away from ... ' (Bell, 1968, t. 10). Mae hyn yn tynnu ein sylw at agwedd bwysig ar gymdeithas Cymru, sef bod llawer o bobl wedi symud o Gymru er mwyn camu ymlaen yn eu gyrfaoedd a chael mwy o gyfleoedd. Mae llawer llai o bobl wedi symud i Gymru er mwyn gwneud hynny.

5.1 Cysyniadau o ddosbarth yng Nghymru

Pan siaradwn am ddosbarth, rydym yn cymharu ein hunain ag eraill yn y gymdeithas. Mae pob achos unigol yn gymhleth ac mae pawb yn wahanol. Ond, fel arfer, mae gennym ryw syniad o'n safle ni ein hunain a rhyw ymdeimlad o siâp cyffredinol ein cymdeithas: ei strwythur dosbarth. Felly, sut mae'r syniad o ddosbarth yn ein helpu i ddeall Cymru? Beth yw siâp cyffredinol y gymdeithas yng Nghymru?

Gweithgaredd 11

Beth sy'n dod i'ch meddwl chi pan fyddwch yn meddwl am ddosbarth yng Nghymru?

- Mae pobl yn gwrthdaro â'i gilydd yn ffyrnig dros ddosbarth yng Nghymru; mae dosbarth yn golygu'r llinell biced, undod.
- Mae Cymru - yn wahanol i Loegr - yn ddiddosbarth.
- Mae Cymru yn cael ei rhedeg gan y dosbarth uwch Seisnig - gwladychwyr gwyn - sy'n mynd â'r swyddi gorau i gyd.
- Mae Cymru yn cael ei rhedeg gan y dosbarth canol Cymraeg: y Taffia.

Rwyf am drafod pob un o'r atebion hyn yn unigol i weld faint o wirionedd sydd ynddynt, os o gwbl.

5.1.1 Dosbarth fel sefydliad a gwrthdaro

Un o'r delweddau mwyaf pwerus o Gymru yw'r ddelwedd o wrthdaro dosbarth. Mae wedi'i chyfleu ledled y byd. Y llyfr a'r ffilm fwyaf llwyddiannus am Gymru erioed yw llyfr Richard Llewellyn *How Green Was My Valley?* (1939). Cafodd y ffilm ei chyfarwyddo gan John Ford yn 1941 ac enillodd bum gwobr Oscar (gweler Ffigur 9). Mae'n cynnwys sawl golygfa o wrthdaro diwydiannol ac mae ei delweddau trawiadol yn parhau o hyd. Wrth gwrs, mae'r ddelwedd hon yn bennaf cysylltiedig â chymoedd glo y de, ond can mlynedd yn ôl, roedd tri chwarter o boblogaeth Cymru yn byw yn y de-ddwyrain a chloddio am lo oedd y swydd fwyaf cyffredin yno o bell ffordd. Yng ngweddill Cymru, roedd ardaloedd bach tebyg, fel cymunedau chwareli llechi Gwynedd a chymunedau glo a diwydiannol eraill Clwyd, oedd â'u hanes diwydiannol chwerw eu hunain o bryd i'w gilydd.

Rydych eisoes wedi gweld bod perthyn i'r dosbarth gweithiol yng Nghymru wedi cael ei ystyried yn aml yn rhywbeth cadarnhaol ac efallai bod hyn yn egluro'n rhannol pam bod cymaint o bobl yn tueddu i ddweud eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol. Mae ein delweddau o ddosbarth yng Nghymru yn dechrau yn y cyfnod pan mai diwydiannau mawr ac, fel arfer, trwm oedd y brif ffynhonnell o gyflogaeth ac roeddent yn tueddu i lunio natur y cymunedau o'u cwmpas. Can mlynedd yn ôl, roedd y rhan fwyaf o boblogaeth Cymru yn gwneud gwaith llaw ac ystyriwyd bod hynny'n beth gadarnhaol oherwydd tybiwyd bod gwareiddiad yn dibynnu ar y math hwn o waith. At hynny, llwyddodd y bobl a oedd yn gweithio i fyw bywydau parchus drwy sefydlu capeli, undebau llafur, corau a llawer o sefydliadau eraill. Gwnaethant greu cymunedau, cyfalaf cymdeithasol a diwylliannol, iddynt hwy eu hunain ac roeddent yn falch o'u cyflawniadau. Roedd llawer o bobl hefyd yn falch bod ganddynt draddodiad o sefyll dros eu hawliau; mae llawer o bobl yn ystyried eu bod yn Gymry am eu bod yn radical.

Ffigur 9 Glowyr yn streicio yn ffilm John Ford *How Green was My Valley?*
Archif Ronald Grant

Un agwedd bwysig ar ddosbarth yw bod sefydliadau wedi'u creu sy'n recriwtio pobl o un dosbarth yn bennaf ac sy'n gallu gwrthdaro â dosbarthiadau eraill. Mae undebau llafur yn wahanol iawn i'r urddau crefft a'u rhagflaenodd, oherwydd roedd yr urddau'n cael eu rhedeg gan ben-grefftwyr (a oedd bron bob amser yn ddynion) ond roeddent yn cynnwys eu gweithwyr hefyd. Sefydlwyd yr undebau llafur ar sail dosbarth; aeth pobl gyflogedig ati i drefnu eu hunain ar sail eu buddiannau cyffredin ac roedd hyn yn golygu na wnaethant gynnwys y rheolwr. Mae'r Blaid Lafur, yn wahanol i bleidiau Ewropeaidd tebyg, yn uniaethu â dosbarth yn hytrach na safbwynt gwleidyddol. Enw'r blaid gyfatebol yn yr Almaen yw'r Blaid Ddemocrataidd Gymdeithasol. Mae gwreiddiau'r Blaid Lafur yn perthyn i'r undebau llafur, ond mae bellach yn ymgyrchu am bleidleisiau o'r tu allan i'r dosbarth gweithiol ac yn honni ei bod yn cynrychioli pobl yn gyffredinol yn hytrach nag un dosbarth penodol, ond mae enw'r blaid yn hanu o gyfnod pan roedd y syniad o ddosbarth yn hollbwysig.

Mae streiciau a gwrthdaro diwydiannol mawr wedi bod yn brin yng Nghymru ers canol y 1980au. Fel llawer o ddelweddau o leoedd, mae hon yn ddelwedd hen-ffasiwn braidd. Yn wir, ystyriwyd ei bod yn hen-ffasiwn am gryn amser. Pan ddechreuodd gwyddonwyr cymdeithasol ymddiddori'n frwd yn natur cymunedau a diwylliant y dosbarth gweithiol yn y 1950au a'r 1960au, roeddent eisoes yn siarad am ddosbarth gweithiol 'traddodiadol' Roedd glowyr, gweithwyr rheilffordd, docwyr a gweithwyr dur, sef prif grwpiau'r dosbarth gweithiol yng Nghymru ar y pryd, yn ganolog i'r dosbarth gweithiol 'traddodiadol' hwn. Roeddent yn byw mewn cymunedau ochr yn ochr â glowyr, gweithwyr rheilffordd, docwyr a gweithwyr dur eraill. Ond roedd sôn am ddosbarth gweithiol 'newydd': gweithwyr mewn diwydiannau masgynhyrchu newydd fel ceir a nwyddau gwyn a oedd yn wynebu rhesi cydosod yn eu bywydau gwaith bob dydd. Ystyriwyd bod y cynnydd mewn nwyddau traul yn ystod y cyfnod yn dylanwadu llawer mwy ar ffyrdd o fyw y gweithwyr hyn, ac roeddent yn llawer llai tebygol o fyw ochr yn ochr ag eraill a oedd yn gweithio yn yr un diwydiant a rhannu eu hamser hamdden â chydweithwyr o gymharu â'r dosbarth gweithiol 'traddodiadol'. Bellach, mae'r ddau grŵp yn ymddangos fel petaent yn perthyn i'r gorffennol.

Mewn sawl ffordd, roedd hunaniaeth wrywaidd i'r syniad o berthyn i'r dosbarth gweithiol. Roedd rhaid bod yn *ddyn* er mwyn herio'r rheolwr. Roedd bechgyn yn troi'n ddynion pan fyddent yn dechrau gweithio. Yn *How Green Was My Valley?*, mae'r prif gymeriad, Huw, yn mynd i ysgol ramadeg ond yn y pen draw, mae'n gwrthod y gwaith swyddfa y gallai fod wedi'i gael er mwyn mynd i'r pwll glo gyda'i dad a'i frawd. Roedd merched wedi'u cyfyngu i'r cartref llawer mwy nag yr oeddent ers yr Ail Ryfel Byd. Ystyriwyd mai'r dyn oedd

pennaeth y cartref ac mai ef, felly, oedd yn pennu dosbarth y teulu cyfan. Roedd merched, wrth gwrs, yn cymryd rhan mewn streiciau a gwleidyddiaeth, ond yn aml roeddent yn gwneud hynny er mwyn cefnogi eu dynion yn eu hanghydfodau. Gwelwyd yr achos mwyaf diweddar o hyn yn ystod streic y glowyr yn 1984-5, ond roedd y cymorth hwn yn nodweddiadol o sawl ardal yng Nghymru drwy gydol yr 20fed ganrif.

A oes unrhyw rai o'r agweddau hyn yn dal i ddylanwadu ar ein safbwynt o'r byd nawr? A yw cryfder y bleidlais Lafur yng Nghymru yn awgrymu rhywbeth ynglŷn â hyn? Beth am undebau llafur? I ba raddau mae pobl yng Nghymru yn dal i ymuno ag undebau ac a oes unrhyw beth unigryw am eu cefnogaeth iddynt?

Yn 2010, roedd traean o holl weithwyr Cymru yn aelodau o undebau llafur. Mae hyn yn lleihad sylweddol o gymharu â'r gorffennol, pan mai diwydiant trwm oedd prif ddiwydiant economi Cymru. Ond dyma'r lefel uchaf o gymharu ag unrhyw ranbarth neu wlad arall yn y DU. Mae'n cynyddu ychydig hefyd, er bod y lefel ledled y DU yn tueddu i leihau fymryn. Yn ne-ddwyrain Lloegr, dim ond tua un o bob pum gweithiwr sy'n perthyn i undebau llafur, tra bod y ffigur yng Nghymru ychydig yn uwch na'r lefel yng nghyn-ardaloedd diwydiannol Lloegr, fel y gogledd-ddwyrain a'r gogledd-orllewin. Mae bron i hanner miliwn o bobl yn aelodau o undebau llafur yng Nghymru a'r dyddiau hyn, mae'r recriwtiaid newydd yn fwy tebygol o fod yn ferched na dynion.

Yn gyffredinol, mae'r rhan fwyaf o aelodau undebau llafur yn gweithio yn y sector cyhoeddus ac mae mwy o weithwyr rheoli, proffesiynol a thechnegol yn tueddu i fod yn aelodau o gymharu â rhai mewn swyddi gwerthu a gwasanaethau cwsmeriaid (Barratt, 2009). Mae llawer wedi newid yn y mudiad undebau llafur ers y delweddau o ddynion mewn capiau fflat ac ar linellau piced. Yn ystod haf 2009, roedd y newidiadau hyn i'w gweld ar wefan Cyngres Undebau Llafur Cymru. Nid oedd unrhyw gyfeiriadau at streiciau, ond croesawyd mesur llywodraethol arfaethedig i hyrwyddo hawliau cyfartal i ferched a mynegwyd pryder am effaith y dirwasgiad ar swyddi merched. Yn 2014, mynegodd yr un wefan bryder mawr am dlodi, cydraddoldeb a chyflogau teg. Ond mae'n debyg bod y rhai sy'n ymuno ag undebau llafur yn teimlo bod eu buddiannau nhw yn wahanol i fuddiannau eu cyflogwyr.

Felly, mae'r syniad bod dosbarth wedi'i ymwreiddio mewn mathau penodol o sefydliadau wedi bod yn bwysig - ac mae'r farn hon yn parhau. Gall y rhai a dyfodd i fyny yn y cyfnod pan roedd y materion hyn yn llawer mwy canolog i fywydau pobl (ac mae llawer ohonynt, oherwydd y gyfradd genedigaethau uchel yn syth ar ôl y rhyfel) ei chael hi'n anodd newid eu safbwyntiau, ac mae traddodiadau teuluol yn effeithio ar ymddygiad hefyd. Ond mae newidiadau yn natur y gymdeithas yn sicr o effeithio ar y farn hon, yn enwedig y nifer a'r gyfran llawer uwch o ferched sy'n gadael y cartref er mwyn gweithio. Mae'r hen syniadau ynglŷn â dosbarth yn llawer mwy perthnasol os meddyliwn am ddynion yn gweithio dan ddaear o gymharu â merched sy'n gweithio mewn swyddfeydd.

5.1.2 Cymru ddi-ddosbarth

Mae'n ymddangos bod hyn yn gwrthgyferbynnu'n llwyr â'r ddelwedd gyntaf o ddosbarth yng Nghymru, ond efallai nad yw mor wrthgyferbyniol os ystyriwn y mater yn fanylach. Os ystyrir bod Cymru yn wlad ddosbarth gweithiol yn y bôn, rhaid dechrau ein dadansoddiad â'r bobl gyffredin a phwysleisio'r hyn sydd ganddynt yn gyffredin. Mewn cyferbyniad, mae pobl yn Lloegr yn aml yn dweud bod y system ddosbarth yn nodwedd ganolog. Hynny yw, fel arfer, maent yn golygu bod rhai pobl yn cael eu geni â manteision mawr a'u bod yn dal eu gafael arnynt drwy fynd i'r ysgol gywir a chymysgu â phobl sydd â phŵer ac arian - gan gael cyfalaf cymdeithasol a diwylliannol drwy hynny. Yn yr achos hwn, mae dosbarth yn aml yn golygu snobyddiaeth ac mae'n golygu bod ein stori yn dechrau ar frig cymdeithas.

Pan ddywedwn fod Cymru yn ddi-ddosbarth, rydym yn golygu bod pobl yn rhannu llawer o'r un gwerthoedd ac agweddau a'u bod yn dod o fathau tebyg o gymunedau bach. Rydym yn ystyried Cymru yn 'gymuned o gymunedau'. Mewn rhai ffyrdd, mae'n ffordd arall o ddweud ein bod i gyd yn perthyn i'r dosbarth gweithiol.

Gweithgaredd 12

Darllenwch y darn canlynol.

Yn ôl y darn, beth yw natur y gymdeithas yng Nghymru a beth sy'n ei gwneud yn wahanol i'r gymdeithas yn Lloegr?

> It had often been remarked that class divisions between those living in Wales are less marked than in parts of England – in terms of the origin of income (most of the owners of land and capital are resident outside Wales), the distribution of income, and the differences of life-style. There is also a stress on locality – where one comes from – which masks status differences between wage workers and the few professional and managerial families in the ‘urban villages’. ... Even in towns as big as Swansea who you are (i.e. your place in the kin network) is often as important as what you are. In local affairs this leads to (what outsiders regard as) nepotism and a preference for locals.
>
> (Leonard, 1980, t. 26)

Discussion

Rhan o'r hyn a ddywedir yma yw nad oes llawer o bobl gyfoethog yn byw yng Nghymru; mae Cymru yn cael ei rheoli gan bobl sy'n byw yn Lloegr, felly gall Cymru fod yn gymharol ddi-ddosbarth *a* chael hanes o wrthdaro cymdeithasol. Ystyrir bod 'gelyn' y Gymru 'di-ddosbarth' yn byw y tu allan i Gymru. Mae neigaredd ('swyddi i'r dynion' - a dynion oeddent fel arfer) yn seiliedig ar achau a'r ardal leol yn hytrach na sefydliadau ('yr hen dei ysgol').

Ond caiff y ddadl hon ynglŷn ag absenoldeb dosbarthiadau ei defnyddio'n fwyaf aml yng nghyd-destun ardaloedd gwledig Cymru, yn hytrach na'r ardaloedd diwydiannol. Mae un cofnod dylanwadol o ardal Aberporth ar ôl yr Ail Ryfel Byd yn dadlau nad oedd pobl leol yn meddwl yn nhermau'r dosbarth uwch, y dosbarth canol a'r dosbarth gweithiol ond yn nhermau 'pobl y capel' a 'phobl y dafarn':

> The distinctive characteristics of each group are its *buchedd*. ... The Welsh term *buchedd* (plural *bucheddau*) denotes behaviour, either actual or ideal, and thus corresponds broadly to the English term ‘way of life’. The same overall pattern of social life is found within each *buchedd* group. ... The two groups have a great deal in common ... The significance of the family and kindred is the same for both groups; ... Many members of both groups have the same occupations, the same working conditions, the same wages, leaving their houses at the same time in the morning and returning at the same time in the evening.
>
> (Jenkins, 1960, tt. 13–14)

Pwynt David Jenkins yw bod y ddealltwriaeth leol o'r gymdeithas yn seiliedig ar feini prawf moesol a ffordd o fyw ac nad oes ganddi fawr ddim i'w wneud â gwaith ac incwm pobl. Parchusrwydd sy'n bwysig. Fodd bynnag, ni chaiff y ddadl hon ei chefnogi gan dystiolaeth ei arolwg ei hun nac astudiaethau eraill o gymdeithas yng Nghymru (Day a Fitton, 1975). Fel arfer, y bobl a oedd yn cael eu parchu, sef arweinwyr y capel a'r gymuned yn gyffredinol, oedd y trigolion mwy cefnog a sefydledig. Yn wir, un rheswm am y dirywiad crefyddol yn yr 20fed ganrif yng Nghymru oedd mai'r dosbarthiadau canol oedd yn cymryd y rolau hyn o bŵer a bri ac ystyriwyd eu bod yn ffurfio grŵp dethol iddynt hwy eu hunain.

Mae'n debyg bod y syniad bod yr ardaloedd gwledig yn ddi-ddosbarth yn deillio o'r ffaith bod Anghydffurfiaeth ar un adeg yn grefydd dorfol ac yn sail i wleidyddiaeth. Gorchuddiwyd y gwahaniaethau cymdeithasol mewn ardaloedd cefn gwlad gan gefnogaeth gyffredinol i'r Blaid Ryddfrydol ac, wedi hynny mewn sawl achos, i'r Blaid Lafur. Roedd perchenogion ystadau mawr, yr oedd ffermwyr yn rhentu tir oddi wrthynt, y tu allan i hyn. Ystyriwyd eu bod yn Seisnig eu diwylliant, yn Anglicaniaid yn grefyddol ac yn Geidwadwyr yn wleidyddol. Byddai'r dosbarthiadau eraill yn uno yn eu herbyn ac i lawer o bobl, roedd yr hyn a oedd ganddynt yn gyffredin â'i gilydd yn bwysicach na'r hyn a oedd yn eu rhannu. Ond roedd gwahaniaethau o ran incwm o hyd, roedd ffermwyr yn cyflogi gweision, ac roedd dosbarth canol o athrawon a phobl broffesiynol.

Ond mae ffyrdd eraill o asesu absenoldeb dosbarthiadau. Un mesur o ddosbarth yw incwm. Mae gwahaniaethau mawr iawn rhwng incwm y bobl fwyaf cefnog a'r lleiaf cefnog yng Nghymru - nid yw'n ddi-ddosbarth o bell ffordd. Mae gwahaniaethau incwm o'r maint hwn yn golygu y gall rhai pobl fforddio byw bywydau moethus iawn, gan ddangos eu gwariant mewn ffyrdd amlwg yn aml (dangos cyfoeth a statws drwy nwyddau materol). Mae eu diwylliant yn debyg o fod yn wahanol i ddiwylliant y rhai ar y lefelau incwm isaf, a fydd yn ei chael hi'n anodd yn aml i fforddio'r hanfodion a'r unig beth sy'n amlwg am eu gwariant hwy eu diffyg gwariant.

Fodd bynnag, mae'r anghydraddoldebau hyn mewn incwm ychydig yn llai yng Nghymru o gymharu â gweddill Prydain. Rhyngddynt, mae'r un rhan o ddeg dlotaf o'r boblogaeth yn cael tua 1.5% o gyfanswm incwm Cymru; mewn cyferbyniad, mae'r un rhan o ddeg fwyaf cyfoethog yn cael 25-30% o incwm Cymru. Nid yw dosbarthiad incwm yn gyffredinol wedi newid rhyw lawer dros y degawd diwethaf, heblaw am y cynnydd sydyn diweddar yng nghyfran cyfanswm yr incwm sy'n mynd i'r un rhan o ddeg fwyaf cyfoethog o'r boblogaeth (Yr Adran Gwaith a Phensiynau, 2011). Mae'r bwlch yn fawr iawn a byddem yn sicr o sylwi ar y gwahaniaethau mewn incwm, diwylliant a statws pe baem yn gweld y ddau grŵp ochr yn ochr â'i gilydd. Fel y gwelwch, nid ydym yn gweld y gwahaniaethau am nad ydym yn gweld y ddau grŵp gyda'i gilydd yn aml.

Pam bod cyfran incwm y grwpiau mwyaf cyfoethog yng Nghymru yn llai nag incwm y grwpiau cyfatebol yn Lloegr? Mae'r ateb yn ymwneud â *strwythur dosbarth* Cymru - hynny yw, nifer y bobl yn y grwpiau cymdeithasol amrywiol y mae'r rhai sy'n cynnal y cyfrifiad a chymdeithasegwyr yn gosod pobl ynddynt. Yng Nghymru, mae cyfran lai o'r boblogaeth yn tueddu i fod yn y grwpiau mwyaf cefnog o gymharu â Lloegr, a chyfran uwch yn y grwpiau llai cefnog. Dyma fu'r sefyllfa ers cryn amser, ers y 1960au o leiaf.

Gweithgaredd 13

Cartogram yw Ffigur 10. Map yw cartogram sy'n dangos gwybodaeth ystadegol ar ffurf diagram. Er bod y cartogram hwn yn edrych yn weddol debyg i fap o Brydain Fawr, mewn gwirionedd, dim ond dyluniad geometrig ydyw i ddangos dosbarthiad dosbarthiadau cymdeithasol ym Mhrydain: mae gwahaniaethau o ran y boblogaeth yn

anffurfio'r siâp daearyddol, ond gallwch adnabod y tair gwlad wahanol a'u prifddinasoedd o hyd. Gan fod pob hecsagon yn cynrychioli 100,000 o bobl, ni fydd un ardal yn perthyn yn gyfan gwbl i'r un dosbarth cymdeithasol - ond mae un dosbarth cymdeithasol yn y mwyafrif ymhob ardal. Mae'r niferoedd yn yr allwedd yn cyfeirio at y dosbarthiadau cymdeithasol y mae'r cyfrifiad yn eu defnyddio i gategoreiddio pobl. Mae llythyrau cyntaf yr wyddor a'r rhifau isaf yn golygu dosbarthiadau cymdeithasol uwch.

- Beth mae hyn yn ei ddweud wrthym am strwythur dosbarthiadau yng Nghymru o gymharu â gweddill Prydain?

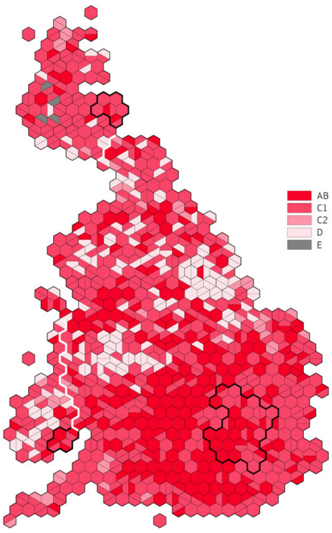

Ffigur 10 Cartogram o Brydain yn ôl prif ddosbarth cymdeithasol pobl 25-39 oed yn 2005

NGCA (2009), t. 54.

Discussion

Mae Ffigur 10 yn dangos cyn lleied o bobl sy'n perthyn i'r dosbarthiadau cymdeithasol uwch yng Nghymru - yn enwedig o gymharu â'r sefyllfa yn ne-ddwyrain Lloegr. Mae gwahaniaethau mawr rhwng ardaloedd yn Lloegr hefyd. Mae rhai ardaloedd, fel y gogledd-ddwyrain, yn eithaf tebyg i rannau o Gymru. Byddai'n gamarweiniol cymharu Lloegr i gyd â Chymru. Efallai bod angen inni feddwl mwy am y rhaniadau yn Lloegr.

Ond mae gwahaniaethau mawr iawn rhwng dosbarthiadau cymdeithasol yng Nghymru. Hyd yma, rydym wedi canolbwyntio ar y gymdeithas Gymreig gyffredin. Beth rydym yn ei wybod am y grwpiau bach, cefnog a phwerus? Mae'r ddwy adran nesaf yn edrych ar y materion hyn.

5.1.3 Gwladychwyr gwyn

Rydych eisoes wedi dod ar draws y syniad bod llawer o'r cyfoeth a'r pŵer yng Nghymru yn eiddo i bobl sy'n byw mewn mannau eraill. Mae prif sefydliadau ariannol Prydain yn Llundain. Efrog Newydd a Tokyo yw canolfannau ariannol mawr eraill y byd. Mae llawer o'r cwmnïau sy'n cyflogi pobl yng Nghymru yn rhyngwladol ac mae eu pencadlys y tu allan i Gymru. Ond beth am Saeson sy'n byw yng Nghymru? A ydynt yn creu elite? Ai nhw sy'n mynd â'r rhan fwyaf o'r swyddi gorau? A oes rhaniad diwylliannol yn y gweithlu? A all bod

yn Sais/Saesnes fod o fantais mewn rhyw ffordd? Ar un adeg, mewn rhai trafodaethau gwleidyddol yng Nghymru, galwyd y bobl hyn yn 'wladychwyr gwyn' - hynny yw, roeddent yn cael eu cymharu â'r grwpiau elite Ewropeaidd mewn gwledydd Affricanaidd a oedd yn llywodraethu dros y brodorion. Mae hyn, wrth gwrs, yn ffordd ymfflamychol o fynegi'r syniad.

Mae tua un rhan o bump o boblogaeth Cymru wedi cael eu geni yn Lloegr. Ni all pob un ohonynt fod mewn swyddi elite - mae gormod ohonynt, yn syml - ond a ydynt yn mynd â nifer anghymesur o'r swyddi mwyaf pwerus sydd â'r cyflogau gorau? Yr ateb byr yw nad ydym yn gwybod mewn gwirionedd. Mae cymdeithasegydd o Loegr (o'r gogledd-ddwyrain) yn rhoi un rheswm am hyn: ‘Social science has been, rightly, accused of adopting a posture of palms up to the rich for the receipt of funding and eyes down to the poor as part of the surveillance necessary for their control’ (Byrne, 2005, t. 5).

Fel y gwelwch, mae cryn dipyn o waith ymchwil yng Nghymru ar y tlawd. Mae astudiaethau o'r cyfoethog a'r pwerus yn llawer mwy anarferol ac nid ydynt yn bendant iawn chwaith. Mae'r ychydig dystiolaeth sydd ar gael yn dangos bod gan y rhai na chawsant eu geni yng Nghymru rywfaint o fantais. O ddata cyfrifiad 1991, gellir dangos bod 6.2 y cant o'r rhai a gafodd eu geni y tu allan i Gymru yn gweithio yn y proffesiynau, o gymharu â 2.2 y cant o bobl ddi-Gymraeg a gafodd eu geni yng Nghymru a 3.5 y cant o siaradwyr Cymraeg. Hynny yw, maent bron deirgwaith yn fwy tebygol o fod yn y swyddi gorau na phobl o Gymru nad ydynt yn siarad Cymraeg, a bron ddwywaith yn fwy tebygol na siaradwyr Cymraeg (Aitchison a Carter, 2000, tt. 123–7). Fodd bynnag, mae cyfrifiad 2011 yn dangos bod yr un gyfran (7.6%) o siaradwyr Cymraeg a rhai nad ydynt yn siarad Cymraeg mewn 'galwedigaethau rheoli, gweinyddol a phroffesiynol uwch'; a bod 23% o siaradwyr Cymraeg a dim ond 18.7% o'r rhai na allant siarad Cymraeg yn y categori nesaf i lawr, sef 'galwedigaethau rheoli, gweinyddol a phroffesiynol is'. Ar ben arall y tabl economaidd-gymdeithasol, gwelir patrymau i'r gwrthwyneb gyda mwy o bobl na allant siarad Cymraeg yn cael eu cynrychioli ymhlith y 'galwedigaethau lled-ailadroddus', y 'galwedigaethau ailadroddus' ac ymhlith y rhai 'sydd byth wedi gweithio ac sy'n ddi-waith yn hirdymor' (Ystadegau Cymru 2012, Tabl 4). Felly, mae rhywfaint o wirionedd i'r farn bod grŵp elite yn dod i mewn i Gymru. Ond mae'r data hyn hefyd yn dangos gwahaniaethau mawr rhwng Cymry sy'n siarad Cymraeg a'r rhai na allant siarad Cymraeg, wrth i ddata'r cyfrifiad awgrymu bod mwy o bobl na allant siarad Cymraeg i'w gweld yn y categorïau swyddi economaidd-gymdeithasol is.

5.1.4 Y ‘Taffia’

Pobl genedlaetholgar sy'n tueddu i roi pwyslais ar y syniad o oruchafiaeth y Saeson. Mae'r rhai sy'n gwrthwynebu cenedlaetholdeb a datganoli yng Nghymru yn aml yn meddwl bod y wlad yn cael ei rhedeg gan grŵp bach iawn o siaradwyr Cymraeg, y cyfeirir atynt weithiau fel y Taffia: term ensyniadol sy'n awgrymu bod 'Godfathers' ymhob man. Unwaith eto, ni cheir fawr ddim tystiolaeth o hyn, ond ceir honiadau rheolaidd:

> The Welsh-language scene itself at that time [in the early 1990s] was a tightknit community with everyone knowing everyone else. If you went regularly to gigs at Cardiff’s Welsh club, Clwb Ifor Bach, then you would inevitably see the same faces, and it didn’t take long to get to know them.
>
> ... many ... were artists or ... worked in the arts or ... were employed at S4C or ... were involved at the local media. HTV and the BBC in Wales are notoriously populated by the Taffia – an exclusive clique of Welsh speakers whose backgrounds in Welsh-speaking schools and Welsh universities, coupled with

> their ability to speak the language, has led to the sort of nepotism notorious amongst Oxford and Cambridge graduates in London media circles.
>
> (Owens, 2000, tt. 33–4)

O'i dadansoddi mewn modd mwy ystyriol, gwelir bod rhywfaint o sail i'r ddadl hon. Mae cymuned Gymraeg wedi datblygu yng Nghaerdydd ers yr Ail Ryfel Byd, yn sgil y cynnydd yn y sefydliadau cenedlaethol sydd wedi'u lleoli yn y ddinas. Crewyd y Swyddfa Gymreig yn 1964, mae sefydliadau eraill fel Amgueddfa Genedlaethol Cymru ac Amgueddfa Werin Cymru yn Sain Ffagan yno, ac mae'r cyfryngau wedi'u canoli yn y ddinas, wrth i'r BBC, ITV ac S4C leoli eu cyfleusterau yno. Mae un astudiaeth wedi dod o hyd i dystiolaeth bod y dosbarth canol Cymraeg o athrawon, pregethwyr ac ysgrifenwyr wedi cael ei adnewyddu drwy ddarlledu ac mae'n dadlau bod grŵp clos iawn wedi defnyddio materion ieithyddol fel ffordd o gamu ymlaen yn gymdeithasol (Bevan, 1984). Yn y cyfamser, mae datganoli wedi golygu bod swyddi yn y gwasanaeth sifil a arferai fod yn Llundain wedi cael eu symud i Gaerdydd, felly nid oes angen i bobl symud allan o Gymru er mwyn camu ymlaen - dim ond symud o fewn Cymru. Mae cymuned Cymry Llundain wedi dirywio'n sylweddol oherwydd datganoli. Ac mae llawer o'r swyddi hyn yn galw am ruglder yn y Gymraeg, sy'n rhoi rhai manteision i siaradwyr Cymraeg mewn rhai meysydd.

Mae poblogaeth Gymraeg Caerdydd yn tueddu i grynhoi mewn ardaloedd penodol:

> the majority of Welsh speakers have settled either in the traditional middle to high status residential districts of the city (e.g., Llandaff) or in select suburban and rural fringe areas (e.g., St Fagans, Radyr). ... the Welsh-speaking population of the city is largely composed of young to early middle-aged families. Not surprisingly, having established themselves in Cardiff, such families have sought to ensure that ample facilities would be available for children to pursue their education through the medium of Welsh ... [there has been] ... a highly significant growth in the number of bilingual schools in the region.
>
> (Aitchison a Carter, 1987, t. 490)

Rydych eisoes wedi gweld bod cynrychiolaeth dda o siaradwyr Cymraeg ar lefelau uchaf cymdeithas yng Nghymru, ond nid y lefel uchaf un. Mae mwy o siaradwyr Cymraeg a phobl nad ydynt yn dod o Gymru i'w gweld yn y grwpiau mwy cefnog; Cymry di-Gymraeg sydd â'r cyfalaf cymdeithasol a diwylliannol lleiaf effeithiol. Mae rhai amrywiadau diddorol i'w gweld yn hyn o beth, yn ôl rhanbarth. Yn yr ardaloedd a ystyriwyd unwaith yn gadarnleoedd y Gymraeg, sef Ynys Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gaerfyrddin, mae mwy o bobl nad ydynt yn dod o Gymru yn y grwpiau uchaf. Yn ardaloedd economaidd dynamig y de-ddwyrain, mae mwy o siaradwyr Cymraeg mewn swyddi elite o gymharu â phobl nad ydynt yn dod o Gymru.

Mae hyn yn dangos bod dosbarth canol Cymraeg wedi'i sefydlu'n effeithiol yn y de trefol ac yn datgelu rhai pethau am batrymau mudo o fewn Cymru. Mae hyn yn gysylltiedig ag ansawdd addysg yr ysgolion cyfrwng Cymraeg, sydd wedi bod yn llwyddiant amlwg yng Nghymru ar ôl y rhyfeloedd. Mae ymrwymiad rhieni, disgyblion ac athrawon i adfywio'r iaith wedi sicrhau bod yr ysgolion hyn yn cynhyrchu disgyblion â chymwysterau da. Mae'n fuddiol i'r plant gan fod ganddynt ddwy iaith gyntaf i bob pwrpas a gallant fanteisio ar amrywiaeth eang o weithgareddau allgyrsiol. Mae cyfalaf diwylliannol gwell yn bwysig iawn ar adeg pan nad yw ysgolion yng Nghymru, ar y cyfan, wedi perfformio'n arbennig o dda; mae'n llai clir p'un a yw cyfalaf cymdeithasol rhwydweithiau'r Taffia yn rhoi mantais

(Reynolds a Bellin, 1996). Mae ysgolion cyfrwng Cymraeg yn agored i blant pobl di-Gymraeg a bellach, maent yn addysgu tua 20 y cant o blant. Mae hyn yn golygu nad ydynt yn ysgolion arbennig o 'ddethol'.

5.2 Casgliad

- Mae pobl yng Nghymru yn fwy tebygol o ddweud eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol na phobl yn y rhan fwyaf o ardaloedd eraill yn y DU.
- Mae gorffennol pobl yn dylanwadu ar y ffordd y maent yn dosbarthu eu hunain, yn ogystal â'u safleoedd ar hyn o bryd (gall pobl symud o un dosbarth i un arall yn ystod eu hoes).
- Mae hanes o wrthdaro dosbarth yn golygu bod llawer o bobl yng Nghymru yn falch o ddisgrifio eu hunain fel dosbarth gweithiol.
- Ystyrir yn aml fod Cymru yn ddi-ddosbarth, o gymharu â llawer o rannau eraill o Brydain, yn yr ystyr bod gan bobl werthoedd tebyg a'u bod yn dod o gymunedau tebyg.
- Mae pobl a anwyd y tu allan i Gymru yn fwy tebygol o weithio yn y proffesiynau na phobl a anwyd yng Nghymru, ond mae gwahaniaethau hefyd rhwng siaradwyr Cymraeg a phobl ddi-Gymraeg a anwyd yng Nghymru.

Mae barn gyffredinol bod siaradwyr Cymraeg yn llywodraethu'r haenau mwyaf dylanwadol o gymdeithas.

Gall dosbarth ymddangos fel rhywbeth hen-ffasiwn. Wrth feddwl am ddosbarth, mae llawer o'r delweddau a ddaw i'r meddwl yn hen, boed yn ddelweddau o lowyr neu aristocratiaid yn eu hetiau silc. Mae rhai gwyddonwyr cymdeithasol yn honni bod dosbarth yn dechrau pylu ac nad yw'n rhan mor ganolog o fywydau pobl ag y bu unwaith; nad yw'n ein helpu mwyach i ddeall cymdeithas gyfoes. Yn sicr, mae'r mathau o ddosbarthiadau wedi newid, ond ni ddylem anwybyddu eu pwysigrwydd.

Yn yr uned hon, mae pedair dadl benodol pam bod dosbarth yn parhau i fod yn berthnasol yng Nghymru:

- Yn gyntaf, nid oes tystiolaeth bod patrymau cymdeithasol, rhaniadau incwm, dymunolrwydd tai, diwylliant a thraul yn lleihau. Mae cyfoeth yn rhoi statws, bri a phŵer i bobl o hyd, tra bod stigma dwfn ynghlwm wrth dlodi. Nid yw rhaniadau cymdeithasol wedi lleihau ac yn fwy na hynny, mae rhai ohonynt wedi tyfu. Mae dosbarth ar ffurf cyfalaf cymdeithasol a diwylliannol yn dylanwadu'n glir ar siawns pobl mewn bywyd.
- Yn ail, mae'r gorffennol yn dylanwadu arnom. Cafodd rhan helaeth o boblogaeth Cymru ei geni a'i magu pan roedd yr hen ystrydebau ynglŷn â dosbarth yn amlwg iawn o hyd. Mewn pob cymdeithas, nid dim ond y presennol a'r newydd sy'n cyfrif, mae dylanwad y gorffennol i'w weld o hyd hefyd. Mae cryfder y Blaid Lafur yng Nghymru, waeth faint mae ei safle wedi gwanhau, yn adlewyrchu'r gorffennol ac felly hefyd, efallai, y mae brwdfrydedd cymharol pobl i ymuno ag undebau llafur. Roedd y bobl a ddyfynnwyd ar ddechrau'r adran hon yn ystyried eu bod yn perthyn i'r dosbarth gweithiol oherwydd eu gorffennol, nid eu presennol. Mae ysbrydion y gorffennol yn fyw o hyd. Mae delweddau pobl o'r tu allan hyd yn oed yn fwy araf i addasu i'r realiti newydd.

- Yn drydydd, dosbarth yw un o'r pethau sy'n gwneud Cymru yn wahanol, yn yr ystyr bod ganddi batrwm o gydberthnasau cymdeithasol sy'n wahanol iawn i Loegr - neu o leiaf Llundain a de-ddwyrain Lloegr. Meddyliwch am y cydbwysedd rhwng y cyfoethog a'r tlawd yng Nghymru, faint o bobl yng Nghymru sy'n ymuno ag undebau llafur, a'r ffordd y mae'r Cymry yn meddwl am ddosbarth. Mae'r patrwm dosbarth yn rhan amlwg iawn o'r hyn sy'n gwneud Cymru yn wahanol ac yn rhan o'r hyn sy'n gwneud ei thrigolion yn Gymry.
- Yn olaf, mae dosbarth yn rhywbeth sy'n treiddio i'n hanfod fel pobl. Mae'n rhan ohonom ac yn rhywbeth rydym yn ei gario gyda ni am byth. ‘Class is something beneath your clothes, under your skin, in your reflexes, in your psyche, at the very core of your being’ (Annette Kuhn dyfynnwyd yn Sayer, 2005, t. 22). Dyna pam ei bod yn ddigywilydd gofyn am ddosbarth. Mae'n fater hynod o bersonol.

5.3 Gweithgareddau sain

Gwrandewch ar yr eitem sain isod a chwblhewch y gweithgaredd.

Eitem Sain 2 (Trafodaeth ford gron)

Yn yr eitem sain hon, mae pedwar awdur (Graham Day, Sandra Betts, Neil Evans ac Andrew Edwards) yn trafod gwahaniaethau yn y Gymru gyfoes gyda Hugh Mackay.

Mae'r eitem sain yn Saesneg; mae trawsysgrif Cymraeg ar gael.

Audio content is not available in this format.

Gweithgaredd 14

Gwrandewch ar yr eitem sain drwyddi unwaith, yna gwrandewch arni eto a nodwch y gwahaniaethau a drafodir. Ar ôl ichi wneud hyn, cymharwch eich nodiadau â'r drafodaeth isod.

Discussion

Mae'r meysydd a drafodir yn cynnwys:

- gwahaniaethau â Lloegr (gan gynnwys polisïau llywodraethol gwahanol sy'n cynnig mwy o ddarpariaeth gan y wladwriaeth yng Nghymru)
- gwahaniaethau rhwng y de a'r gogledd
- gwahaniaethau rhwng Caerdydd a gweddill Cymru
- gwahaniaethau lleol iawn, e.e. cystadlaethau rhwng cymoedd gwahanol a hyd yn oed bentrefi gwahanol yn yr un cwm
- gwahaniaethau yn yr un ardal ddaearyddol
- gwahaniaethau (yn hytrach na thebygrwydd) yn y defnydd o'r cyfryngau torfol
- gwahaniaethau dros amser, e.e. defnydd o'r iaith Gymraeg neu batrymau cyflogaeth
- gwahaniaethau rydym yn gyfforddus â nhw o gymharu â'r rhai sy'n golygu gwrthwynebiad a gwrthdaro.

6 Cenedlaetholdeb a'r iaith Gymraeg

Charlotte Aull Davies

Ar ddiwedd y 1960au ac yn y 1970au, roedd yr ymchwydd mewn gweithgarwch ethnig cyfundrefnol yng ngwledydd datblygedig y Gorllewin wedi peri syndod mawr i'r rhan fwyaf o sylwebwyr cymdeithasol, boed o'r byd academaidd, newyddiaduraeth neu wleidyddiaeth. Roedd sawl ffurf i'r gweithgarwch hwn, yn dibynnu'n bennaf ar natur y wladwriaeth yr oedd y gweithgarwch yn digwydd ynddi. Yn yr Unol Daleithiau, roedd grwpiau ethnig gwyn wedi ceisio sicrhau bod eu hunaniaethau diwylliannol neilltuol yn cael eu cydnabod yn well gan wrthod yr ideoleg o undod rhwng pawb. Mewn mannau eraill, defnyddiodd siaradwyr Ffrangeg yn Quebec a New Brunswick strwythur ffederal gwladwriaeth Canada i ddatblygu mudiadau a oedd yn ymgyrchu dros gefnogaeth swyddogol i'r iaith Ffrangeg drwy gyfrwng mwy o ymreolaeth wleidyddol.

Mae'r rhan fwyaf o wladwriaethau sefydledig Ewrop, gan gynnwys Ffrainc, Sbaen a Phrydain Fawr, yn cynnwys rhanbarthau â diwylliannau gwahanol, a lyncwyd gan y gwladwriaethau hyn drwy goncwest neu ddulliau eraill rhwng diwedd y canol oesoedd a'r 18fed ganrif. Yn y rhanbarthau hyn, a gaiff eu galw'n aml yn genhedloedd di-wladwriaeth heddiw, tyfodd mudiadau o blaid cydnabyddiaeth ddiwylliannol a gwleidyddol a wnaeth dyfu a lleihau am yn ail o ganol y 19eg ganrif ymlaen. Yn ystod y 1970au, gwelwyd adfywiad mawr yn y rhan fwyaf o'r mudiadau cenedlaetholgar ethnig hyn (a gafodd y label hwn am eu bod yn apelio am ymreolaeth wleidyddol ar sail eu harwahanrwydd diwylliannol), gan gynnwys y mudiad cenedlaetholgar yng Nghymru.

Yr adfywiad hwn ddaeth â mi - anthropolegydd â diddordeb mewn astudio cenedlaetholdeb ethnig, sy'n cyfuno gwleidyddiaeth a diwylliant - i Gymru, ac felly y dechreuodd fy nghysylltiad deallusol a phersonol â diwylliant, hunaniaeth a gwleidyddiaeth Cymru sydd bellach yn dyddio nôl dros dri degawd. Pan ddeuthum i Gymru am y tro cyntaf yn 1976, roedd agweddau diwylliannol a gwleidyddol y mudiad cenedlaetholgar wedi cyrraedd uchafbwynt. Roedd yr ymgyrch dros gydnabyddiaeth swyddogol i'r iaith Gymraeg, a arweiniwyd gan Gymdeithas yr Iaith Gymraeg, wedi dechrau cael effaith wrth i fwy o arwyddion ffordd dwyieithog ymddangos ac wrth i ffurflenni dwyieithog ddechrau dod ar gael. Cafodd tri aelod seneddol o Blaid Cymru, y blaid wleidyddol â'r prif nod o gael hunanlywodraeth i Gymru, eu hethol yn 1974, allan o 36 o ASau Cymreig, a llwyddodd y blaid i wneud cynnydd pwysig ym maes llywodraeth leol.

Fodd bynnag, erbyn diwedd y degawd, gwelwyd dirywiad mawr mewn cenedlaetholdeb gwleidyddol ar ôl pleidlais 'Na' bendant yn refferendwm 1979 ar ddatganoli pwerau gwleidyddol i Gymru a'r Alban, dirywiad na wnaeth ddechrau dod drosto tan tua diwedd y 1980au. Ni ddilynodd mudiad yr iaith Gymraeg yn union yr un cyfeiriad a chafodd rai llwyddiannau pwysig yn y 1980au a'r 1990au, yn enwedig sefydlu S4C, y gwasanaeth teledu Cymraeg, yn 1982, a phasio Deddf yr Iaith Gymraeg 1993.

Mae'r mudiad cenedlaetholgar yng Nghymru wedi'i drawsnewid oherwydd y gwrthdro anhygoel a arweiniodd at bleidlais 'Ie' yn refferenda 1997 i sefydlu cynulliad etholedig yng Nghymru a senedd yn yr Alban. Cafodd Plaid Cymru, sef y prif fynegiant gwleidyddol o ddelfrydau cenedlaetholgar o hyd, ganran llawer uwch o'r bleidlais yn etholiad cyntaf y Cynulliad Cenedlaethol yn 1999 nag a gafodd erioed o'r blaen yn etholiadau'r DU a hi oedd y blaid fwyaf ond un ar ôl y Blaid Lafur. Ar ôl canlyniadau etholiad 2007, daeth Plaid Cymru i lywodraeth mewn clymblaid â'r Blaid Lafur tan etholiad 2011 yn ystod cyfnod pan roedd pwerau Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn cael eu hymestyn.

Ond nid gyda gwleidyddiaeth yn yr ystyr gonfensiynol y byddwch yn dechrau, ond gyda diwylliant ac, yn enwedig, iaith. Byddwch yn edrych yn gyntaf ar y gydberthynas rhwng iaith, hunaniaeth a chenedlaetholdeb ac wedyn ar y rôl y mae'r Gymraeg wedi'i chwarae yn hunaniaeth genedlaethol Cymru a'r mudiad cenedlaetholgar.

6.1 Iaith a hunaniaeth

Fe ddeuthum i Gymru yn 1976 i wneud gwaith maes ar y mudiad cenedlaetholgar Cymreig. Roeddwn yn gwybod mai Cymraeg oedd iaith gyntaf ychydig dros un rhan o bump o boblogaeth Cymru a phrif iaith llawer o'i chymunedau. Ond cefais sicrwydd hefyd na fyddai unrhyw angen ffurfiol imi ddysgu Cymraeg ar gyfer fy ymchwil gan fod bron pob oedolyn yn siarad Saesneg hefyd. Serch hynny, fel anthropolegydd, roeddwn yn ymwybodol o bwysigrwydd iaith er mwyn deall diwylliannau eraill ac felly, am rai misoedd cyn gadael, ceisiais ddysgu rhywfaint o'r iaith, gan gynnwys geiriau'r anthem genedlaethol, '*Hen Wlad fy Nhadau*'. Cofrestrais i fynd ar gwrs haf i ddysgu Cymraeg ar ôl cyrraedd hefyd. Fy mwriad ar y cychwyn oedd sicrhau lefel sylfaenol o Gymraeg o leiaf, er mwyn dangos ewyllys da a'i gwneud yn haws imi gysylltu â grwpiau ac unigolion penodol.

Mewn gwirionedd, byrhoedlog fu'n gwrthrychedd hwn wrth imi ymrwymo'n gyflym iawn i ddod yn rhugl yn y Gymraeg. Deuthum i sylweddoli bod yn rhaid imi drochi fy hun yn yr iaith er mwyn fy ngwaith ymchwil, nid yn yr ystyr dechnegol y byddai rhai cyfranwyr Cymraeg yn llai agored mewn cyfweliadau Saesneg, ond am fod dysgu Cymraeg yn rhoi dealltwriaeth ddyfnach a chyswllt mwy uniongyrchol imi â'r cydberthnasau cymhleth rhwng iaith a hunaniaeth.

Daeth hyn i'r amlwg yn ystod cyfweliad ag un unigolyn, cenedlaetholwr, a oedd, fel rhywun o aelwyd ac ardal ddi-Gymraeg, wedi hyrwyddo safbwyntiau pobl ddi-Gymraeg ac wedi eu hannog i gamu'n uwch o fewn Plaid Cymru ers blynyddoedd. Bu'n llwyddiannus iawn yn hyn o beth, ond yn y diwedd penderfynodd ddysgu Cymraeg ei hun. Gan feddwl am ei brofiad, dywedodd, ‘I still identify with the non-Welsh-speaking Welshman. But as a speaker you do begin to take on some of the political overtones of the linguistic nationalists.’ O'i dystiolaeth ef, yn ogystal â'm profiad fy hun fel dysgwr Cymraeg, roeddwn yn teimlo'n siŵr nad cyfeirio at newid yn ei ddiddordebau gwleidyddol ydoedd ond at newid barn sylfaenol iawn a oedd yn ei alluogi i ystyried materion o safbwynt cwbl wahanol.

6.1.1 Iaith a hunaniaeth bersonol

Mae cysylltiad rhwng iaith a hunaniaeth ar sawl lefel. Mewn erthygl a ysgrifennwyd yn ystod hanner cyntaf yr 20fed ganrif, trafododd yr ieithydd Americanaidd Edward Sapir y gydberthynas hon a rhagwelodd y byddai llawer o waith ymchwil dilynol yn cael ei wneud ar iaith a hunaniaeth. Wrth ichi ddarllen y darn canlynol o'r traethawd hwn, ceisiwch nodi ar ba ddwy lefel y mae cysylltiad rhwng iaith a hunaniaeth.

> Language is a great force of socialisation, probably the greatest that exists. By this is meant not merely the obvious fact that significant social intercourse is hardly possible without language but that the mere fact of a common speech serves as a peculiarly potent symbol of the social solidarity of those who speak the language. ... [A]t the same time [language is] the most potent single known factor for the growth of individuality. The fundamental quality of one’s voice, the phonetic patterns of speech, the speed and relative smoothness of articulation,

> the length and build of the sentences, the character and range of the vocabulary ... the readiness with which words respond to the requirements of the social environment, in particular the suitability of one's language to the language habits of the persons addressed – all these are so many complex indicators of the personality.
>
> Sapir, 1970 (1933), tt. 15–16, 19

Yn y darn hwn, mae Sapir yn dweud wrthym fod iaith yn ffordd bwysig o sefydlu hunaniaeth gyfun ac ymdeimlad o berthyn a'i bod, ar yr un pryd, yn fynegiant grymus ohonom ni ein hunain fel unigolion. Nawr, ystyriwch yr enghraifft ganlynol sy'n dangos faint rydym yn ei gasglu am hunaniaethau pobl eraill o'u defnydd o iaith.

Dychmygwch fod grŵp o bobl nad ydynt yn adnabod ei gilydd yn aros wrth safle tacsis. Mae tacsi gwag yn mynd heibio heb stopio, a chlywir y sylwadau canlynol:

- A Gwarthus
- B Rwy'n cytuno.
- C Ff*cin hel.

Mae'n debygol iawn bod gennych ddarlun yn eich meddwl o sut olwg sydd ar A, B ac C. Mae'n debygol y gallwch ddweud rhywbeth wrthyf am eu gwisg, eu cefndir, eu gwaith, sut bobl ydyn nhw a ph'un a fyddech yn eu hoffi ai peidio (Joseph, 2004, t. 4).

Y rheswm y byddwch wedi llunio'r delweddau syndod o benodol hyn o'r tri siaradwr uchod ar sail sylwadau mor fyr yw am fod ein defnydd o iaith yn cael ei 'gymdeithasoli'. Wrth inni ddatblygu ein cymhwysedd ieithyddol drwy gydol ein bywydau o'n plentyndod cynharaf ymlaen, rydym yn dysgu cyfathrebu mewn ffyrdd sy'n briodol i'r grwpiau amrywiol rydym yn gysylltiedig â nhw. Gall y grwpiau hyn fod mor fach a phersonol ag uned deuluol neu gallant fod mor fawr a chymharol amhersonol â dosbarth cymdeithasol. Mae ieithwyr cymdeithasol wedi dangos bod dulliau cyfathrebu'n amrywio yn ôl amrywiaeth enfawr o statysau cymdeithasol, gan gynnwys rhywedd, oedran, ethnigrwydd, 'hil', dosbarth cymdeithasol, proffesiwn a chenedligrwydd, i enwi ond rhai.

Yn union fel y byddwn yn dod i gasgliadau am hunaniaethau pobl eraill o'r ffordd y maent yn siarad, rydym hefyd yn defnyddio iaith i sefydlu a chyfleu ein hunaniaethau ein hunain i eraill. Mae sawl elfen i'n hunaniaethau a gall pawb ohonom gyfathrebu mewn ffyrdd sy'n pwysleisio rhai agweddau neu'n bychanu neu'n ceisio cuddio agweddau eraill, yn dibynnu ar y cyd-destun. Hynny yw, gall pob un ohonom siarad mewn cyweiriau gwahanol, gan newid ein dull cyfathrebu (acen, dewis o eirfa, defnydd o ramadeg ac ati) er mwyn gweddu i'r sefyllfa. Nid ydym yn siarad â'n ffrind gorau a'n rheolwr yn yr un ffordd fel arfer, ac nid ydym yn defnyddio'r un iaith mewn angladd ag y byddem mewn gêm bêl-droed.

Gweithgaredd 15

Meddyliwch am y ffordd rydych yn cyfathrebu mewn sawl cyd-destun gwahanol, er enghraifft, gyda'ch teulu, yn y gwaith, mewn grŵp un rhyw, mewn cyfarfod pwyllgor. Sut mae eich dewis o eirfa, gramadeg ac arddull siarad yn amrywio? Beth sy'n dylanwadu ar eich dewisiadau? Os ydych yn rhugl mewn mwy nag un iaith, sut rydych yn penderfynu pa iaith i'w defnyddio?

6.1.2 Iaith a hunaniaeth genedlaethol

Wrth ddod yn fwy ymwybodol o'r ffordd rydym yn defnyddio iaith, gwelwn y rôl bwerus y mae iaith yn ei chwarae wrth sefydlu hunaniaethau personol a chefnogi teimladau o undod a gwahaniaeth gyda grwpiau cymdeithasol amrywiol. Mae hyn yn wir hyd yn oed ymhlith pobl sy'n siarad yr un iaith. Pan fo gwahaniaeth iaith yn gysylltiedig â hunaniaeth gymdeithasol arall, fel cenedligrwydd, mae'r effaith yn fwy fyth. Prin yw'r ieithwyr cymdeithasol sy'n credu bod gwahaniaeth iaith yn achosi gwrthdaro cymdeithasol ynddo'i hun, ond mae'n aml yn ffactor mewn gwrthdaro. Wrth ichi ddarllen Darn 3, gan Sapir, meddyliwch am sut a phryd, yn ôl Sapir, y sefydlwyd y cysylltiad agos iawn rhwng iaith a hunaniaeth genedlaethol. Pa amgylchiadau a all achosi gwrthdaro ar sail iaith?

Darn 3

While language differences have always been important symbols of cultural difference, it is only in comparatively recent times, with the exaggerated development of the ideal of the sovereign nation ..., that language differences have taken on an implication of antagonism. In ancient Rome and all through mediaeval Europe there were plenty of cultural differences running side by side with linguistic ones, and the political status of Roman citizen or the fact of adherence to the Roman Catholic church was of vastly greater significance as a symbol of the individual’s place in the world than the language or dialect he happened to speak. It is probably altogether incorrect to maintain that language differences are responsible for national antagonisms. It would seem to be much more reasonable to suppose that a political and national unit, once definitely formed, uses a prevailing language as a symbol of its identity ...

In earlier times there seems to have been little systematic attempt to impose the language of a conquering people on the subject people ... Definitely repressive attitudes toward the languages and dialects of subject peoples seem to be distinctive only of European political policy in comparatively recent times. The attempt of czarist Russia to stamp out Polish by forbidding its teaching in the schools ... [is an example] of the heightened emphasis on language as a symbol of political allegiance in the modern world.

Sapir, 1970 (1933), tt. 40–2

Yma, mae Sapir yn datgan mai rhywbeth modern yw'r cysylltiad agos rhwng iaith a hunaniaeth genedlaethol. Byddwn yn dychwelyd at hyn pan fyddwn yn edrych ar wreiddiau ideoleg cenedlaetholdeb. Mae hefyd yn dweud y gall ymdrechion i ddarostwng ieithoedd lleiafrifol greu gwrthdaro o bosibl. Er ei fod yn sicr yn anghywir i awgrymu - hyd yn oed yn y 1930au - mai dim ond yn Ewrop roedd ieithoedd lleiafrifol yn cael eu darostwng, mae'n sicr wedi bod yn nodwedd o ymdrechion i sefydlu gwladwriaethau yno. Yn wir, cafodd y Gymraeg eu darostwng am ganrifoedd: cyflwynodd Harri'r VIII waharddiad ar ddefnyddio'r Gymraeg at bob diben swyddogol yn Neddf Uno 1536. Yn ystod y canrifoedd dilynol, cafodd yr iaith ei stigmateiddio'n systemataidd, gyda'r enghraifft enwocaf yn 1847, sef y *Report into the State of Education in Wales*, a ddywedodd fod yr iaith yn ‘great evil’ a'i bod yn gyfrifol am ddirywiad economaidd a moesol tybiedig y Cymry (Roberts, 1998). Paratowyd yr adroddiad hwn, y cyfeirir ato hefyd fel ‘*Brad y Llyfrau Gleision*’, gan dri bargyfreithiwr Seisnig, nad oeddent yn gallu siarad na deall Cymraeg. Efallai mai'r weithred fwyaf dinistriol yn erbyn y Gymraeg oedd

ei gwahardd rhag cael ei defnyddio mewn ysgolion, gwaharddiad a barhaodd tan ddechrau'r 20fed ganrif.

Er i weithgareddau canoli'r wladwriaeth Seisnig lwyddo i gael gwared ar bron pob gwahaniaeth gweinyddol, cyfreithiol a sefydliadol arall rhwng Cymru a Lloegr, y Gymraeg oedd iaith y rhan fwyaf o boblogaeth Cymru a'r rhan fwyaf o'i chymunedau o hyd drwy gydol y 19eg ganrif. Fodd bynnag, fel y dengys Ffigur 11, bu gostyngiad cyson yng nghanran y siaradwyr Cymraeg drwy gydol yr 20fed ganrif. Mae'r rhesymau dros y gostyngiad hwn yn gymhleth, ond gellir eu cysylltu â safle economaidd a chymdeithasol Cymru mewn gwladwriaeth Brydeinig a oedd yn gynyddol bwerus.

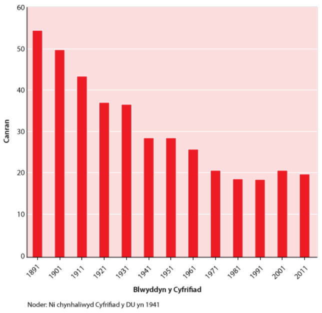

Ffigur 11 Canran o boblogaeth Cymru sy'n gallu siarad Cymraeg, 1891-2012

6.1.3 Y Gymraeg a chenedlaetholdeb gwleidyddol

Felly, yn 1925, pan sefydlodd grŵp bach o genedlaetholwyr - nad oedd yn cynnwys yr un gwleidydd proffesiynol - Blaid Genedlaethol Cymru, un o'i phrif nodau oedd hyrwyddo'r Gymraeg a diwylliant Cymreig. Roedd y rhan fwyaf o sylfaenwyr y blaid wleidyddol newydd hon yn bobl broffesiynol o'r dosbarth canol - athrawon, gweinidogion a darlithwyr - ac roedd y Gymraeg yn rhan ganolog o'u bywyd personol a'u bywyd gwaith. Nod y blaid oedd sicrhau hunanlywodraeth i Gymru, gan gynnwys (erbyn 1932) sicrhau bod Cymru yn aelod o Gynghrair y Cenhedloedd, a hyrwyddo diwylliant Cymreig a'r Gymraeg. Er bod cyhoeddiadau'r blaid yn gwbl ddwyieithog o'r 1930au ymlaen, roedd trefniadaeth fewnol y blaid a'i haelodau bron i gyd yn Gymraeg eu hiaith (Davies, 1983, tt. 179–86). Prif ysbrydoliaeth y rhan fwyaf o'r aelodau oedd eu pryder dros yr iaith Gymraeg a'r angen i'w hamddiffyn yn wyneb ffactorau allanol a oedd yn ei thanseilio, a oedd yn deillio o ddiffyg ymreolaeth Cymru o fewn y wladwriaeth Brydeinig.

Ni chafodd Plaid Genedlaethol Cymru fawr ddim effaith etholiadol yn ystod ei dau ddegawd cyntaf a gellid dweud ei bod yn debycach i fudiad deallusol a diwylliannol na phlaid wleidyddol. Fodd bynnag, dechreuodd cymeriad y blaid newid yn sylweddol o ganol y 1940au wrth i Blaid Cymru drawsnewid yn blaid wleidyddol, gan ymladd etholiadau seneddol a lleol ledled Cymru gyda'r bwriad o ennill pŵer gwleidyddol er mwyn cyflawni ei nod o gael hunanlywodraeth lawn i Gymru.

Wrth i Blaid Cymru ymwreiddio'n ddyfnach mewn gweithgareddau gwleidyddol prif ffrwd, rhoddwyd llai o bwyslais ar hyrwyddo'r Gymraeg er ei fod yn egwyddor ganolog o hyd. Serch hynny, parhaodd yr iaith i fod yn ysbrydoliaeth fawr i lawer o ymgyrchwyr y blaid. Mewn cyfweliad yn 1977, dywedodd un unigolyn, a oedd yn ddarpar ymgeisydd seneddol dros Blaid Cymru ac yn gweithredu'n bennaf fel cenedlaetholwr gwleidyddol yn hytrach na chenedlaetholwr diwylliannol ac ieithyddol: ‘Without the language, the mainspring would go out of my motivation. Welsh freedom would still be worth working for, but I would not be as passionate about it’ (Davies, 1989, t. 44).

Mae'r cysylltiadau dwfn rhwng iaith a hunaniaeth yn golygu y gall iaith fod yn ysbrydoliaeth bwysig ac yn ffordd o recriwtio cenedlaetholwyr os ystyrir bod yn rhaid cael ymreolaeth wleidyddol er mwyn amddiffyn ac, yn wir, sicrhau dyfodol yr iaith. At hynny, mae achos Cymru yn awgrymu nad dim ond siaradwyr yr iaith sy'n teimlo fel hyn. Mae llawer o bobl ddi-Gymraeg hefyd wedi cefnogi achos y cenedlaetholwyr yn bennaf oherwydd yr iaith, gan ddadlau iddynt gael eu hamddifadu o'r iaith oherwydd gorthrwm ieithyddol y wladwriaeth Brydeinig. Efallai y byddant yn ceisio adennill yr iaith - iddyn nhw eu hunain, drwy ei dysgu fel oedolion; i'w plant, drwy gefnogi'r mudiad ysgolion Cymraeg; a/neu i'w cenedl, drwy ymgyrchu'n wleidyddol dros hunanlywodraeth i Gymru.

Gweithgaredd 16

Mae'r ddau ddarn canlynol yn dangos beth mae'r iaith Gymraeg wedi dod i'w olygu i rai pobl nad ydynt yn siarad Cymraeg fel iaith gyntaf. Mae Darn 4 gan y bardd Eingl-Gymreig a'r cenedlaetholwr Cymreig, Harri Webb, a gafodd ei fagu yn Abertawe. Dysgodd Gymraeg fel oedolyn, gan fabwysiadu tafodiaith ardal Gwent a glywodd pan weithiodd fel llyfrgellydd yn Nowlais. Daw Darn 5 o draethawd, ‘Coming home’, gan yr academydd Sylvia Prys Jones, a anwyd yn Lloegr ac a symudodd gyda'i theulu i Gaerdydd pan roedd yn 10 oed. Yn y ddau ddarn, beth yw rhesymau'r awdur dros ddysgu Cymraeg? Sut mae'r ddau ohonynt yn cysylltu iaith â hunaniaeth bersonol a chenedlaethol?

Darn 4

The Old Language

They called us, shyly at first, those words
That were and were not ours.
They whispered in names whose meaning
We did not know, a strange murmur
Like leaves in a light wind you hardly feel
Stirring the autumn wood of memories
That were and were not ours.
We did not stop to heed, nor pause to wonder.
But we could not escape them, they were always
Around us, whispering. Did they croon
A crazed witless song, a bad spell,
Voices crying out of an old dark wood?
Some shuddered, fled, stumbled.
Others listened.
Suddenly we knew, understood
Whose voices these were, knew
What they had been telling us all the time:
Our true name;
And the dead leaves turned into a shower of gold.

Webb, 1995 [1963], t. 60

Darn 5 ‘Coming home’

At secondary school I studied Welsh, French, Latin and Greek ...

But it was Welsh which captured my interest, for it represented not just a language but an identity. I was a shy, diffident teenager: ... The Welsh language gave me roots and a sense of direction, and also set me apart from the crowd.

I became a fervent Welsh nationalist. ...

The strange aspect of this Welshness was that it was almost entirely an inward experience, a strange romantic notion in my imagination. ...

My Welsh nationalism ... had no political content. I had little grasp of political matters, and even less interest. ...

Looking back at that period of fervent nationalism makes me blush, bearing, as it did, little relation to the Wales of reality. I knew little of the geography of Wales ... I knew less of the people, of their struggle for survival and the preservation of their language. My Welshness was largely ‘psychological’: less of a response to the real, historical Wales than to a dim unperceived need within myself. ... But even now, as I wince in memory, I wonder whether it was such a bad thing.

... Is it a crime to want to belong, to be a part, to have roots? And if, in the process, we chance upon something of such immeasurable worth and beauty as the Welsh heritage, so much the better.

Source: Jones, 1992, tt. 6–7

6.2.Y Gymraeg a chenedlaetholdeb

Er bod y Gymraeg wedi bod yn ysbrydoliaeth i genedlaetholwyr, nid dyma unig gyfraniad yr iaith i'r mudiad cenedlaetholgar o bell ffordd. Er i ganran y siaradwyr Cymraeg ostwng drwy gydol yr 20fed ganrif bron, daeth yr iaith yn sylfaen bwysicach byth i'r mudiad. Wrth i'r wladwriaeth Brydeinig ymestyn ac atgyfnerthu ei phŵer dros ei thiriogaeth, dechreuodd Cymru'r cyfnod modern heb unrhyw sefydliadau a oedd yn ei gwneud yn wahanol i Loegr. Cafwyd gwared ar yr holl wahaniaethau gweinyddol, cyfreithiol ac addysgol, ac unrhyw wahaniaethau eraill, rhwng Cymru a Lloegr Roedd hunaniaeth Gymreig yn seiliedig yn gyfan gwbl bron ar wahaniaethau diwylliannol, a'r un amlycaf oedd y Gymraeg.

6.2.1 Gweithredu dros y Gymraeg

O ddiwedd y 1940au, dechreuodd Plaid Genedlaethol Cymru newid yn raddol o weithredu'n bennaf fel mudiad diwylliannol i ymddwyn fel plaid wleidyddol gonfensiynol. O dan arweinyddiaeth Gwynfor Evans, canolbwyntiodd Plaid Cymru (fel y'i gelwid o'r 1950au) ar ymladd etholiadau ar gyfer senedd San Steffan a llywodraeth leol, a'r nod yn y pen draw oedd ennill hunanlywodraeth drwy ddulliau cyfansoddiadol. Fodd bynnag, araf fu'r cynnydd ac erbyn dechrau'r 1960au, roedd llawer o aelodau wedi cael eu siomi gan ddiffyg llwyddiant y blaid.

Yna, ym mis Chwefror 1962, gwnaeth Saunders Lewis, un o sylfaenwyr y blaid a'i llywydd rhwng 1926 a 1939, anerchiad radio o'r enw '*Tynged yr Iaith*', a gafodd effaith ddwys ar y mudiad cenedlaetholgar. Yn ei ddarlith, cefnodd ar ei safbwynt blaenorol mai hunanlywodraeth oedd y brif flaenoriaeth a galwodd am weithredu uniongyrchol ac anufudd-dod sifil er mwyn cael cydnabyddiaeth swyddogol i'r Gymraeg yng Nghymru.

Ymdrech oedd yr araith hon i geisio symud Plaid Cymru oddi wrth ymgyrchu etholiadol hollol ofer, fel yr ymddangosai ar y pryd. Fodd bynnag, ni ddarbwyllodd y blaid ond llwyddodd i ysbrydoli grŵp o aelodau iau i sefydlu mudiad ymgyrchu newydd o'r enw Cymdeithas yr Iaith Gymraeg. Ymgyrch gyntaf y Gymdeithas oedd sefydlu'r hawl i gael gwysion llys Cymraeg, a dechreuodd ei gweithgareddau ym mis Chwefror 1963 gyda phrotest eistedd ar Bont Drefechan gan gau'r ffordd i Aberystwyth. Y bwriad oedd y byddai'r protestwyr yn cael gwysion y gallent eu gwrthod am eu bod yn Saesneg. Fodd bynnag, ni roddwyd unrhyw wysion ac ni chafodd unrhyw aelod ei arestio tan 1966, pan wrthododd un ohonynt arddangos disg treth car uniaith Saesneg.

Ar ddiwedd y 1960au ac yn ystod y 1970au, canolbwyntiodd y Gymdeithas yn bennaf ar ymgyrchu dros arwyddion ffordd dwyieithog. Denodd yr ymgyrch hon, lle aeth aelodau'r Gymdeithas ati yn gyntaf i baentio dros arwyddion uniaith Saesneg ac yna eu tynnu i lawr yn gyfan gwbl, gryn dipyn o gyhoeddusrwydd negyddol a chafodd llawer o bobl eu harestio dros nifer o flynyddoedd. Er gwaethaf hynny, fel y gwelwch, os barnwn yr ymgyrch ar sail ymateb y llywodraeth neu ei heffaith ar gymdeithas yng Nghymru, bu'n llwyddiannus iawn.

Cyn y math hwn o weithredu ieithyddol - gweithredu uniongyrchol di-drais yn erbyn eiddo - nid oedd y llywodraeth wedi ymateb i ddegawdau o weithredu gwleidyddol mwy confensiynol.

Yr unig ddeddfwriaeth arwyddocaol ar yr iaith oedd Deddf Llysoedd Cymru 1942, a roddodd hawl i siaradwyr Cymraeg roi tystiolaeth yn Gymraeg os byddai defnyddio Saesneg yn eu rhoi dan anfantais yn eu barn nhw. Fodd bynnag, yn fuan ar ôl protest pont Trefechan, penododd y llywodraeth Bwyllgor Hughes Parry i ymchwilio i statws cyfreithiol yr iaith. Arweiniodd adroddiad y pwyllgor at basio Deddf yr Iaith Gymraeg 1967, a roddodd ddilysrwydd cyfartal i'r iaith Gymraeg, hynny yw, bod gan bethau a oedd yn cael eu gwneud yn Gymraeg yng Nghymru yr un statws cyfreithiol â phethau a oedd yn cael eu gwneud yn Lloegr.

Er bod hyn yn gam pwysig o ran cydnabyddiaeth swyddogol i'r Gymraeg, cyfyngedig oedd cymhwysedd y Deddf ac nid oedd unrhyw ffordd o orfodi cydymffurfiaeth â'r egwyddor o ddilysrwydd cyfartal. Serch hynny, dywedodd Pwyllgor Bowen, a sefydlwyd ar ddechrau'r 1970au i ystyried y mater o arwyddion ffordd dwyieithog, mai dilysrwydd cyfartal oedd y prif reswm dros argymell gosod arwyddion ffordd dwyieithog (gyda'r Gymraeg yn gyntaf) ledled Cymru. Roedd ymddangosiad dilynol arwyddion ffordd Cymraeg/Saesneg, er ei bod yn broses raddol a dadleuol yn aml, wedi rhoi cydnabyddiaeth swyddogol, a hynny'n gyhoeddus, nid yn unig i'r iaith Gymraeg ond hefyd i fodolaeth hunaniaeth Gymreig unigryw.

Roedd llawer o bobl ddi-Gymraeg hefyd yn teimlo bod yr arddangosiad cyhoeddus hwn o'r iaith Gymraeg yn gadarnhad o'u hunaniaeth Gymreig. Mewn gwaith ymchwil diweddar i newidiadau ym mywyd teuluol yn Abertawe rhwng y 1960au a dechrau'r 20fed ganrif, gwelwyd llawer o achosion lle roedd gan bobl fwy o hunanhyder i arddangos eu hunaniaeth Gymreig, a chyfeiriodd dau o'r rhai a gafodd eu cyfweld yn benodol at arwyddion ffordd Cymraeg (Davies et al., 2006, t. 46). Dywedodd un ohonynt: 'When I come over the Severn Bridge and I see the signs in Welsh, I'm happy.' A dywedodd un arall:

> I’m Welsh and I’m proud that I’m Welsh. When I go over to England, because I mean I do travel around the country, when I go across to England, I say uh, that’s England, but as soon as I come to it, I say yes I’m home. As soon as you see that Welsh sign you’re home. Yeah. Very important that I’m Welsh. I mean I don’t speak Welsh.

Newidiodd ffocws ymgyrchoedd Cymdeithas yr Iaith wrth i faterion gwahanol ddod i'r amlwg. Yn y 1970au, canolbwyntiodd ar gael gwasanaeth teledu Cymraeg gan ddefnyddio technegau fel dringo mastiau teledu er mwyn eu hatal rhag darlledu. Dyma'r unig ymgyrch y gwnaeth Plaid Cymru ymuno â hi'n swyddogol, gan drefnu ymgyrch o anufudd-dod sifil yn 1980 pan wrthododd bron i 2,000 o bobl dalu ffi'r drwydded deledu a chyhoeddodd Gwynfor Evans ei fod yn bwriadu ymprydio tan farwolaeth oni bai bod y bedwaredd sianel, a oedd yn cael ei sefydlu ar y pryd, yn cael ei gwneud yn sianel Gymraeg yng Nghymru.

Yn ystod y 1980au a'r 1990au, canolbwyntiodd Cymdeithas yr Iaith ar ddau faes: (i) y bygythiad tybiedig i gymunedau Cymraeg wrth i dai gael eu trosi yn gartrefi gwyliau ac yn ail gartrefi; a (ii) yr angen am Ddeddf Iaith newydd. Byddwn yn dychwelyd at y rhain yn nes ymlaen.

Dros y chwarter canrif ar ôl i Ddeddf yr Iaith Gymraeg 1967 gael ei phasio, gweithiodd ymgyrchwyr i wireddu'r addewid o ddilysrwydd cyfartal mewn amrywiaeth o gyd-destunau, fel darparu arwyddion ffordd dwyieithog a ffurflenni swyddogol yn Gymraeg a chydnabod hawl unigolion i ohebu â chyrff cyhoeddus yn Gymraeg. Wrth i ddiffygion y Ddeddf ddod yn fwyfwy amlwg, cynyddodd y galw am Ddeddf newydd. O dan y Ddeddf a gyflwynwyd yn y pen draw, sef Deddf yr Iaith Gymraeg 1993, nodwyd y dylai'r Gymraeg a'r Saesneg gael eu trin ar y sail eu bod yn gyfartal yn y system farnwrol ac mewn gweinyddiaeth gyhoeddus, ond ni chadarnhawyd beth yn union oedd ystyr 'ar y sail eu bod yn gyfartal' ac roedd yn dibynnu ar ymarferoldeb. Ni ddatganodd y Ddeddf fod y Gymraeg yn iaith swyddogol yng Nghymru er gwaethaf y gefnogaeth i'r mesur. Ond sefydlodd y Ddeddf gyfrwng i sicrhau bod ei darpariaethau'n cael eu cyflawni: daeth Bwrdd yr Iaith Gymraeg, corff cynghorol ar y pryd, yn gorff statudol â phwerau i orchwylio gwaith cyrff cyhoeddus i ddatblygu Cynlluniau iaith Gymraeg gofynnol er mwyn trin y Gymraeg a'r Saesneg ar y sail eu bod yn gyfartal. Diddymwyd Bwrdd yr Iaith Gymraeg yn 2012 a rhannwyd ei ddyletswyddau rhwng Comisiynydd y Gymraeg a Llywodraeth Cymru.

6.2.2 Y Gymraeg a sefydliadau Cymreig

Wrth inni feddwl am weithgareddau a chyflawniadau Cymdeithas yr Iaith Gymraeg ac ymgyrchwyr eraill dros y degawdau diwethaf, gallwn weld bod yr iaith wedi gwneud llawer mwy nag ysbrydoli ymgyrchwyr o fewn y mudiad cenedlaetholgar, er bod hynny'n bwysig iawn. Drwy'r iaith, cafodd arwahanrwydd Cymru ei gydnabod yn swyddogol am y tro cyntaf ers yr 16eg ganrif. At hynny, daeth yn sylfaen i greu seilwaith sefydliadol yng Nghymru, rhywbeth arall nad oedd wedi bodoli ers canrifoedd.

Un maes lle roedd y Gymraeg yn arbennig o ddefnyddiol er mwyn ysgogi datblygiad sefydliadau Cymreig ar wahân oedd addysg. Yn ystod y blynyddoedd yn union ar ôl yr Ail Ryfel Byd, dechreuodd rhieni mewn sawl ardal yng Nghymru roi pwysau ar awdurdodau lleol i sefydlu ysgolion cynradd cyfrwng Cymraeg. I ddechrau, y bwriad oedd y byddai'r ysgolion hyn yn agored i blant o aelwydydd Cymraeg mewn ardaloedd o Gymru a oedd yn Saesneg eu hiaith yn bennaf. Fodd bynnag, yn gymharol gyflym, dechreuodd rhieni di-Gymraeg wneud cais i'w plant hwythau hefyd fynd i'r ysgolion cyfrwng Cymraeg hyn.

Felly, er i'r mudiad gael ei arwain yn wreiddiol gan ddosbarth canol Cymraeg, denodd gefnogaeth yn fuan gan rieni di-Gymraeg o'r dosbarth gweithiol. Fe'u denwyd gan lwyddiannau addysgol amlwg yr ysgolion, y cyfle i ailgyflwyno eu plant i dreftadaeth ieithyddol Cymru - cyfle na chawsant hwy yn eu barn nhw ac, o'r 1980au, apêl swyddi statws uchel lle roedd y Gymraeg yn hanfodol yn y cyfryngau ac yn y sefydliadau biwrocrataidd llywodraethol a oedd yn tyfu'n gyson o fewn y Swyddfa Gymreig ac o'i chwmpas.

Erbyn dechrau'r 1980au, roedd y rhan fwyaf o ddisgyblion llawer o ysgolion cyfrwng Cymraeg yn dod o gartrefi di-Gymraeg, ac roedd statws dosbarth y disgyblion yn cynrychioli'r ardaloedd yr oedd yr ysgolion wedi'u lleoli ynddynt. Yn 2012, roedd 33 y cant o'r ysgolion cynradd a gynhelir yng Nghymru yn defnyddio Cymraeg fel y brif iaith addysgu, ac roedd tua 40 y cant o'r holl ddisgyblion 15 oed yn rhugl yn y Gymraeg. Gan fod mwy na thraean o'r holl blant a oedd yn siarad Cymraeg yn dod o gartrefi lle nad oedd un rhiant yn siarad Cymraeg, mae ysgolion cynradd wedi chwarae rôl bwysig o ran diogelu'r iaith Gymraeg (Bwrdd yr Iaith Gymraeg, 1999, t. 2). Mae ffigurau'r Cyfrifiad ar gyfer canrannau'r siaradwyr Cymraeg mewn grwpiau oedran gwahanol dros ail hanner yr 20fed ganrif yn dangos hyn yn glir.

Gweithgaredd 17

Mae Ffigur 12 yn dangos canran y siaradwyr Cymraeg mewn grwpiau oedran gwahanol rhwng 1951 a 2011. Os edrychwch ar y grŵp oedran 65+, gwelwch fod canran y siaradwyr Cymraeg wedi gostwng yn raddol o fwy na 40 y cant yn 1951 i lai nag 20 y cant yn 2011. Nawr, edrychwch ar y grwpiau oedran eraill. Ym mha grwpiau y llwyddwyd i atal y gostyngiad hwn? Ar gyfer pob un o'r grwpiau hyn, pryd y dechreuodd y canrannau gynyddu?

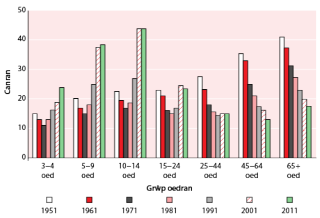

Ffigur 12 Canran o boblogaeth Cymru sy'n gallu siarad Cymraeg mewn grwpiau oedran gwahanol, 1951 i 2011

Discussion

Gwelwyd y cynnydd cyntaf o gymharu â ffigurau'r cyfrifiad blaenorol ymhlith y tri grŵp oedran ieuengaf yn 1981, yn 1991 yn achos y grŵp oedran 15-24 a chynyddodd canran y siaradwyr Cymraeg yn y grŵp oedran 25-44 am y tro cyntaf yn 2001 (o 14.5 y cant i 15.1 y cant). Mae amseriad y cynnydd hwn yn y grwpiau oedran yn awgrymu bod datblygiad addysg cyfrwng Cymraeg dros yr hanner canrif ddiwethaf wedi newid proffil demograffig y Gymraeg, o iaith a oedd gryfaf ymhlith y grwpiau oedran hŷn i iaith sy'n tyfu fwyaf ymhlith y grwpiau oedran iau.

Cafodd rheolaeth dros addysg gynradd ac uwchradd yng Nghymru ei throsglwyddo i'r Swyddfa Gymreig yn 1970 ac arweiniodd hyn at dwf elite proffesiynol o addysgwyr Cymreig. Felly, pan gyflwynwyd Deddf Diwygio Addysg 1988, dylanwadodd y seilwaith addysgol Cymreig hwn yn sylweddol ar y cwricwlwm cenedlaethol newydd a grëwyd gan y

Ddeddf. Y ddadl gryfaf dros roi triniaeth arbennig i Gymru o dan y Deddf oedd amgylchiadau arbennig yr ysgolion cyfrwng Cymraeg. Fodd bynnag, roedd cylch gorchwyl yr addysgwyr Cymreig yn cynnwys mwy na'r sector cyfrwng Cymraeg, a gwnaethant lwyddo i sicrhau dimensiwn Cymreig i'r cwricwlwm ar ffurf dau ofyniad sy'n unigryw i Gymru - y Cwricwlwm Cymreig, a luniwyd er mwyn addysgu am ddiwylliant Cymru ymhob cyfnod yn y cwricwlwm; a'r gofyniad i astudio Cymraeg fel iaith gyntaf neu ail iaith ymhob ysgol yng Nghymru. Gan edrych eto ar Ffigur 12, gallwch weld y cynnydd mawr iawn rhwng 1991 a 2011 ymhlith grwpiau sy'n cynnwys unigolion o oedran ysgol (5-15). Mae'n debygol iawn bod yn hyn deillio o'r lle a roddwyd i'r Gymraeg yn y Cwricwlwm Cenedlaethol yn enwedig fel pwnc sylfaen mewn ysgolion cyfrwng Saesneg (Bwrdd yr Iaith Gymraeg, 2003, t. 2).

6.3 Cenedlaetholdeb

Mae gwreiddiau'r ideoleg o genedlaetholdeb yn tarddu o'r prosesau o adeiladu gwladwriaethau yn Ewrop o'r 18fed ganrif ymlaen. Yn ôl yr ideoleg hon, mae'r byd wedi'i rannu'n naturiol ac yn briodol yn wledydd, y mae eu haelodau yn rhannu hunaniaeth genedlaethol drwy rinweddau fel hanes cyffredin, iaith, crefydd a nodweddion diwylliannol eraill. Mae cenedlaetholdeb yn datgan hawl pob gwlad i gael ei sefydliadau ei hun, hynny yw, yn ddelfrydol dim ond un grŵp cenedlaethol ddylai fod ymhob gwladwriaeth.

Pam wnaeth cenedlaetholdeb ymddangos pan y gwnaeth mewn hanes? A sut wnaeth diwylliannau cenedlaethol ac ymwybyddiaeth o hunaniaethau cenedlaethol ymddangos? Mae'r rhan fwyaf o bobl sydd wedi ceisio ateb y cwestiynau hyn o'r farn nad yw cenhedloedd yn rhan naturiol o gymdeithas ddynol, sy'n aros i bobl eu darganfod. Yn lle hynny, fe'u crëwyd mewn ymateb i gyfres benodol o ofynion, sef anghenion cyfalafiaeth ddiwydiannol newydd am weithlu cydryw a symudol. Dadleuodd Ernest Gellner (1983) y gwnaeth gwladwriaethau gyflwyno addysg dorfol er mwyn cynhyrchu gweithlu o'r fath. Lluniwyd cynnwys yr addysg hon drwy adeiladu ar ddiwylliannau 'gwerin' lleol a ddewiswyd yn ôl mympwy. Daeth hyn i gynrychioli'r 'uwch' ddiwylliant cenedlaethol a daeth yn sail i hunaniaeth genedlaethol ac wrth wneud hynny, disodlwyd yr amrywiaeth o ddiwylliannau 'gwerin' gwahanol a fodolai o fewn ffiniau'r wladwriaeth. Felly, fel y dywedodd Gellner (1983, t. 55), ‘It is nationalism which engenders nations, and not the other way round’.

6.3.1 Mathau o genedlaetholdeb

Er i genedlaetholdeb ymddangos ar adeg benodol ac mewn lle penodol mewn ymateb i gyfres benodol o amgylchiadau hanesyddol, gwelwyd iddo fod yn sylfaen hynod o hyblyg ac effeithiol i weithredu gwleidyddol poblogaidd mewn llawer o gyd-destunau gwahanol. Mae syniadau Gellner yn egluro tarddiad cenedlaetholdeb yn well nag y maent yn egluro'r sbardun y tu ôl i'r mathau lu o genedlaetholdeb sydd wedi ymddangos ers hynny. Felly, caiff ei bortread ef o ddiwylliannau cenedlaethol fel dyfeisiau artiffisial ei wrthbrofi gan barhad hunaniaeth Gymreig unigryw, a ddaeth yn sail i fudiad gwleidyddol cenedlaetholgar, ganrifoedd ar ôl i Gymru gael ei hymgorffori mewn gwladwriaeth Brydeinig a oedd yn elyniaethus i ddiwylliant Cymreig.

Er bod y mathau amrywiol o fudiadau cenedlaetholgar sydd wedi ymddangos yn apelio i'r un ideoleg, mae gwahaniaethau mawr rhyngddynt, sy'n adlewyrchu'r cyd-destunau gwahanol y datblygodd y mudiadau hyn ynddynt.

Gweithgaredd 18

Darllenwch y darn canlynol gan James Kellas am fathau gwahanol o genedlaetholdeb. Nodwch ble mae'n gosod cenedlaetholdeb Cymreig yn ei deipoleg. Wrth ichi ddarllen am nodweddion mudiadau cenedlaetholgar gwahanol, gwnewch restr ohonynt a'r ffyrdd y mae'r mudiadau hyn yn wahanol i'w gilydd.

Darn 6 Classical European nationalism

[T]he ideology of nationalism seems to have originated in Europe. ... But this nationalism, even within Europe, was divided into a ‘western’ and an ‘eastern’ form. The ‘western’ nationalism was ethnically ‘inclusive’ in that it was based on a ‘social nation’ which could encompass more than one ethnic group. It was essentially about the cultural homogeneity of the state, and the common citizenship of those sharing that culture. ‘Eastern’ European nationalism, on the other hand, was ethnically ‘exclusive’ and was focused on the nation as a community of common descent, language, and religion. ...

The forms taken by nationalist movements in Europe set the pattern for nationalisms throughout the world. The inclusive nationalisms were more liberal and democratic, and did not engage in genocide, transfers of population, etc. The exclusive nationalisms were intolerant and often led to authoritarianism. ...

Unification movements

The unification of the German nation and of the Italian nation in the late nineteenth century was accomplished through war and conquest of existing states. ... This type of nationalism is also called

‘Risorgimento’ (rebirth) nationalism ... and it combined the aim of national unification with liberal ideals of democracy and freedom from oppression ...

National secession movements

In most cases, nationalism led to the break-up of existing states, not their joining together in one large ‘nation-state’. So nationalist movements in Ireland, Greece, Poland, Serbia, and Norway, for example, achieved independence for their nations by breaking away from Britain, the Ottoman Empire, the Russian Empire, the Austrian Empire, and Sweden, respectively, Today, national secession movements are still active in Europe: in Scotland, Wales, the Basque country, Corsica ...

Integral nationalism

Integral nationalism differs from ‘risorgimento’ nationalism in its belief that one’s nation is superior to all others, and may even be the result of biological natural selection. ...

Integral nationalism is an absolutist ideology (the absolute loyalty to the nation is demanded), and in politics is clearly linked to totalitarian, Fascist, and Nazi forms of government.

Colonial nationalism

In the European colonial empires ..., a nationalism developed among the European settlers, which led to the independence of the colonies from the mother country. ...

Anti-colonial nationalism

... The emergence of indigenous ‘national liberation’ and anti-colonial movements in the British Empire corresponded with the spread of nationalist ideology from Europe ...

Given the existing colonial state structure at independence, the nationalists of the new ‘nation-states’ had to preserve boundaries which reflected the boundaries of colonial power rather than cultural or national divisions. Thus ‘nation-building’, irredentisms [nationalisms that make claims on the territory of other states], and secessions were permanently on the agenda of nearly all these new states. Now nationalism did not usually mean anti-colonialism ... Instead it meant interethnic disputes, communalism, and sometimes genocide.

Kellas, 1991, tt. 73–7

6.3.2 Natur cenedlaetholdeb Cymreig

Mae Kellas yn dechrau gan wahaniaethu rhwng mathau 'gorllewinol' a 'dwyreiniol' o genedlaetholdeb. Yn y bôn, mae ei fath 'gorllewinol' o genedlaethol yr un peth â'r hyn rydym ni wedi ei alw yn genedlaetholdeb 'dinesig', sef mudiad cymdeithasol cynhwysol gydag ymdeimlad cenedlaethol o 'berthyn' sy'n seiliedig ar ddinasyddiaeth. Mae Plaid Cymru a Chymdeithas yr Iaith yn arddel y math hwn o genedlaetholdeb. Gellir cyferbynnu cenedlaetholdeb 'dinesig' â chenedlaetholdeb ethnig, lle caiff 'perthyn' ei ddehongli yn nhermau rhyw fath o dras gyffredin, a all fod yn enetig neu efallai y bydd yn fater o rannu'r un hanes. Mae Cymuned fel arfer yn arddel rhyw fath o genedlaetholdeb 'ethnig'.

Fel gyda phob teipoleg, mae rhywfaint o orgyffwrdd rhwng categorïau yn aml. Er enghraifft, mae rhannu diwylliant yn rhan bwysig o genedlaetholdeb dinesig ac ethnig ond a yw'r ddath fath o genedlaethol yn ei drin yn wahanol. I fudiad Cymuned, y Gymraeg yw nodwedd ddiffiniol Cymru, i'r graddau pe byddai'r cymunedau Cymraeg yn diflannu, felly hefyd y byddai pobl Cymru yn peidio â bodoli, canlyniad sy'n fath o 'laddiad ethnig' ym marn Cymuned (Cymuned, 2003, t. 5). Mae Cymuned wedi gwrthod y cyhuddiadau ei fod yn hiliol ac mae wedi croesawu mewnfudwyr, ‘who learn Cymraeg [Welsh] and become part of the community ... from all nations (including England) and all races’, gan ystyried eu bod yn ‘enriching a multi-racial Welsh-speaking society’ (Cymuned, 2003, t. 7). Serch hynny, mae elfen neilltuolaidd yn yr awgrym mai dim ond siaradwyr Cymraeg sy'n gallu honni bod ganddynt hunaniaeth Gymreig, a dyma un o'r prif resymau pam bod Plaid Cymru wedi gwadu safbwynt y grŵp.

Yn y darn blaenorol, gwelsoch fod Kellas yn nodweddu cenedlaetholdeb Cymreig fel math o fudiad dros ‘national secession’, mudiad cynhwysol yn yr ystyr bod ‘the existing citizens of a territory were acceptable as members of the nation’ (Kellas, 1991, t. 73) ac un enghraifft o blith llu o fudiadau tebyg sydd wedi ymddangos o fewn traddodiad democrataidd rhyddfrydol. Fodd bynnag, mae gan fathau eraill o genedlaetholdeb - ac yn enwedig yr hyn y mae Kellas yn ei alw yn ‘integral nationalism’ - nodweddion gwahanol:

cul; awtocrataidd; anoddefgar; hiliol. Felly, mae cenedlaetholwyr Cymreig wedi gorfod wynebu cyhuddiadau gan wrthwynebwyr gwleidyddol o 'genedlaetholdeb cul', a hyd yn oed 'hiliaeth' a 'ffasgaeth', sy'n deillio'n bennaf o fethiant i gydnabod yr amrywiaeth eang iawn o fudiadau a gaiff eu labelu'n genedlaetholgar.

Trown yn awr i ystyried rhai agweddau ar athroniaeth a pholisïau gwleidyddol Plaid Cymru er mwyn nodweddu'r mudiad cenedlaetholgar yng Nghymru yn well.

Cenedlaetholdeb a rhyng-genedlaetholdeb

Cenedlaetholdeb Cymreig oedd un o ganlyniadau'r wleidyddiaeth radicalaidd a'r delfrydau sosialaidd a ddatblygodd yng Nghymru yn ystod degawdau cyntaf yr 20fed ganrif. Roedd pwysigrwydd gwleidyddol hunaniaeth Gymreig yn rhan hollbwysig o'r cyd-destun hwn - roedd Keir Hardie, yr aelod seneddol Llafur annibynnol cyntaf o Gymru, yn gefnogol i hunaniaeth genedlaethol Cymru ac ymgyrchodd dros ymreolaeth i Gymru. Yn ystod y blynyddoedd cyn y Rhyfel Byd Cyntaf, ceisiodd sawl aelod blaenllaw o'r Blaid Lafur Annibynnol sefydlu Plaid Lafur Annibynnol ar wahân yng Nghymru ac er mai methiant fu eu hymdrechion, gwnaethant barhau i ddadlau dros uno delfrydau sosialaidd cenedlaetholgar a datganolaidd (Davies, 1983). Ymunodd rhai ohonynt â Phlaid Genedlaethol Cymru ar ôl ei sefydlu yn 1925.

Yr hyn a oedd yn unigryw am Blaid Genedlaethol Cymru oedd ei phwyslais ar y Gymraeg a diwylliant Cymru a'i bod yn annibynnol ar unrhyw blaid wleidyddol Brydeinig. Ond ni ellid cyhuddo'r blaid o arddel meddylfryd 'cenedlaetholgar cul'. Yn ystod ysgol haf flynyddol gyntaf y Blaid yn 1926, trafododd llywydd y blaid, Saunders Lewis, y mater o genedlaetholdeb yn erbyn rhyng-genedlaetholdeb yn uniongyrchol. Yn ei ddarlith '*Egwyddorion Cenedlaetholdeb*', haerodd mai'r '[y] peth a ddinistriodd wareiddiad Cymru ac a wnaeth alanas o'r diwylliant Cymreig, a achosodd y cyflwr enbyd y mae Cymru ynddo heddiw, oedd – cenedlaetholdeb' (Lewis, 1975, t. 5). Ei ddadl oedd bod y cysyniad o genedlaetholdeb a ymddangosodd wrth i wladwriaethau Ewrop gael eu sefydlu yn faterolaidd ac yn gyfan gwbl seiliedig ar rym. Argymhellodd y dylai cenedlaetholdeb Cymreig gael ei ysbrydoli gan egwyddor gynharach, pan dderbyniwyd awdurdod rhyngwladol, sef awdurdod yr Eglwys Gristnogol, ledled Ewrop ynghyd â pharch at ddiwylliannau amrywiol. Yna, aeth Lewis yn ei flaen i ddadlau bod Cynghrair y Cenhedloedd a sefydlwyd yn ddiweddar yn 'ymgais... i ddatrys cadwyni celyd cenedlaetholdeb materol' (Lewis, 1975, t. 9) ac argymhellodd y dylai Cymru gael sedd yng Nghynghrair y Cenhedloedd pe bai'n cael hunanlywodraeth.

Cenedlaetholdeb a sosialaeth

Roedd elfen sosialaidd ymhlith aelodau Plaid Genedlaethol Cymru o'r dechrau, ond roedd yn llai amlwg ymhlith yr arweinwyr. Eglurodd Kate Roberts, aelod o 1926 a chyfaill agos i Saunders Lewis, ei phenderfyniad i beidio ag ymuno â'r blaid i ddechrau: 'as I am a Socialist I really cannot reconcile myself with his [Lewis'] ideas. Personally, I see no difference between doffing one's cap to an English merchant and doffing one's cap to our old Welsh princes' (Davies, 1983, t. 124).

Yng nghynhadledd y blaid yn 1938, heriodd grŵp o fyfyrwyr prifysgol o Fangor raglen gymdeithasol arfaethedig Saunders Lewis, gan ddadlau mai athroniaeth sosialaidd a oedd gan y blaid yn ei hanfod ac y dylid cydnabod hyn er mwyn denu sosialwyr Cymreig i gyflawni'r nod o hunanlywodraeth i Gymru. Cafodd eu cynnig ei wrthod o blaid cysyniad

Lewis o *berchentyaeth*, ond efallai nad mater o wrthod sosialaeth oedd hyn ond adlewyrchiad o'r parch personol mawr a oedd gan yr aelodau at Lewis (Davies, 1983, tt. 104–5). Er gwaethaf y penderfyniad hwn i wrthod label sosialaeth, roedd prif lefarydd economaidd y blaid yn ystod ei dau ddegawd cyntaf, Dr D.J. Davies, yn gyn-aelod o'r Blaid Lafur Annibynnol a datblygodd bolisi economaidd y blaid ar sail ei weledigaeth sosialaidd.

Dechreuodd Plaid Cymru symud tuag at safbwynt sosialaidd pendant yn y 1960au pan ddechreuodd math newydd o aelod effeithio ar y blaid. Yr aelodau newydd hyn oedd ffrwyth y cyfleoedd addysgol a grëwyd gan y wladwriaeth les ar ôl yr Ail Ryfel Byd i bobl o'r dosbarth gweithiol; roedd llawer ohonynt yn ifanc, yn ddi-Gymraeg ac yn dod o ardaloedd diwydiannol y de. Er bod y rhan fwyaf ohonynt yn dod o deuluoedd a chymunedau a oedd yn deyrngar yn draddodiadol i'r Blaid Lafur, gwnaethant wrthod y Blaid Lafur am iddi fradychu sosialaeth yn eu barn nhw. Dywedodd un aelod o'r blaid o etholaeth yn y Cymoedd, a gafodd ei gyfweld yn 1977, iddo ymuno â Phlaid Cymru pan roedd yn ei arddegau yng nghanol y 1960au.

> My generation began to realise that all this tremendous loyalty to Labour had got us nowhere in our area and had got Wales nowhere as a whole ... We suspected Labour not just on practical grounds, that they had not delivered on their promises, but also on ideological grounds that they were not a true socialist party ... We chose nationalism as the best way to pursue socialist ideals.
>
> (Davies, 1989, t. 72)

Erbyn dechrau'r 1970au, roedd rhai deallusion adain chwith yn dechrau cydnabod cyfeiriad sosialaidd Plaid Cymru yn ogystal â'r mudiad ieithyddol.

Gweithgaredd 19

Darllenwch y darn canlynol gan Raymond Williams o'i adolygiad o lyfr Ned Thomas, *The Welsh Extremist*, ar yr iaith Gymraeg a'r mudiad ieithyddol, a gyhoeddwyd yn 1971. Yn eich barn chi, beth oedd rhesymau Williams dros newid ei farn bod cenedlaetholdeb Cymreig yn blwyfol ac yn geidwadol gan ei ystyried yn rhan o achos '[a cause] better than national and more than international ... a very general human and social movement' (Williams, 2003 [1971], t. 3)?

Darn 7

I used to think that born into a Border country at once physical, economic, and cultural, my own relationship to the idea of Wales was especially problematic. But I now see, from Ned Thomas, among others, that it was characteristic. I remember focusing first on the powerful political culture of industrial South Wales: in the first half of this century one of the major centres of socialist consciousness anywhere in the world. But the necessary movement from that kind of centre was into a larger society. ...

But there was always another idea of Wales: the more enclosed, mainly rural, more Welsh-speaking west and north. For me, in the beginning, that was much more remote. ... In the last decade especially ... another idea of Wales, drawn from its alternative source, has come through in the campaigns of Plaid Cymru and the Welsh Language Society.

> The relation between these two phases has been especially difficult. Many English Socialists, and many Welsh Labour Party people, have seen the later phase as a marginal or romantic irrelevance, or as worse. 'Nationalism means Fascism', somebody said to me angrily. He is especially the kind of man who should read Ned Thomas's book. For the strange thing is this: that through its radical emphasis on identity and community, and in its turn to popular campaigning, to demonstrations and to direct action, this new Welsh movement ... has come through as part of the new socialism and the new thinking about culture ...
>
> ... [I]t seems to be true that in late capitalist societies some of the most powerful campaigns begin from specific unabsorbed (and therefore necessarily marginal) experiences and situations. Black Power in the United States, civil rights in Ulster, the language in Wales ...
>
> Williams, 2003 (1971), y. 3–4

Discussion

Mae taith ddeallusol Williams yn dangos yr anawsterau a wynebir gan genedlaetholdeb Cymreig o ganlyniad i'r amrywiaeth eang o fudiadau sydd wedi cael eu labelu'n 'genedlaetholgar'. Mae hefyd yn awgrymu newidiadau yn y ddealltwriaeth o sosialaeth, yn enwedig y derbyniad cynyddol pwysigrwydd profiadau 'lleol' ac ystyron diwylliannol sydd wedi peri i'r ddwy ideoleg symud yn nes at ei gilydd.

Ar ddechrau 1980au, gwnaeth Plaid Cymru ymgorffori sosialaeth yn swyddogol yn nodau'r blaid tra'n ymwrthod â sosialaeth y wladwriaeth a oedd yn gysylltiedig â'r Blaid Lafur yn nhyb Plaid Cymru. Gwnaeth Comisiwn Ymchwilio i ddyfodol y blaid ddiffinio ei safbwynt gwleidyddol fel 'decentralist socialist'. Fodd bynnag, roedd rhai yn y blaid yn pryderu o hyd ynglŷn â'r anghysondebau rhwng datganoliaeth a sosialaeth ac, mewn adroddiad lleiafrifol, dadleuodd Phil Williams y dylai swyddogaethau llywodraeth gael eu cynnal a lefel mor isel â phosibl heb danseilio 'the basic equality of individuals and communities within society'. Felly, gellid cyfuno sosialaeth a datganoliaeth, 'but when the two principles contradict it is to socialism that we should give our highest priority' (Plaid Cymru, 1981, t. 111).

Cenedlaetholdeb gwyrdd

Roedd adroddiad lleiafrifol Phil Williams yn ymgodymu â mater a oedd yn debyg i'r un a godwyd gan Raymond Williams – y berthynas rhwng gwahanol lefelau o drefniadaeth gymdeithasol a'u hystyron diwylliannol cysylltiedig. Bu Raymond Williams yn uniaethu â math newydd o sosialaeth, y Chwith Newydd, a oedd yn cynnwys mudiadau cymdeithasol eang (mudiad y merched, Grym i Bobl Dduon, yr iaith Gymraeg) ond a oedd wedi'i gwreiddio yn nodweddion penodol lleoliad a budd cyffredin. Daeth mudiad cymdeithasol arall, sef y mudiad ecolegol, yn fwyfwy blaenllaw o'r 1980au ymlaen, gan eiriol dros gyfuniad tebyg o ymwybyddiaeth fyd-eang a gweithredu lleol.

Roedd Phil Williams, a fu'n un o'r recriwtiaid ifanc 'anhraddodiadol' i genedlaetholdeb ar ddechrau'r 1960au ac yr oedd ei syniadau wedi cael dylanwad mawr ar bolisïau Plaid Cymru dros bedwar degawd, ymhlith y cyntaf i bwyso ar y blaid i weithredu ynglŷn â materion gwyrdd. Darbwyllodd Gynhadledd 1983 i sefydlu gweithgor ar faterion ecolegol ac amgylcheddol. Datblygwyd cysylltiad agos iawn rhwng y maes polisi hwn a gorllewin

Cymru o ganlyniad i'r cytundeb rhwng Plaid Cymru a'r Blaid Werdd y byddai ymgeisydd ar y cyd yn ymladd etholaeth Ceredigion a Gogledd Penfro yn etholiad cyffredinol 1992. Arweiniodd y penderfyniad hwn at fuddugoliaeth i Cynog Dafis, a ddaeth yn bedwerydd AS Plaid ac yn AS cyntaf y Blaid Werdd yn San Steffan. Parhaodd y cytundeb â'r Blaid Werdd tan 1995 a bu'n allweddol o ran cael rhai mesurau amgylcheddol drwy'r senedd.

Ar ôl iddo gael ei ethol i'r Cynulliad yn 1999, parhaodd Phil Williams â'i waith ar broblem newid yn yr hinsawdd, gan ddadlau y gallai Cymru gyfrannu'n sylweddol tuag at weithredu i leihau allyriadau nwy tŷ gwydr byd-eang. Mewn araith i'r Cynulliad ym mis Mai 2000, disgrifiodd newid yn yr hinsawdd fel 'the overriding imperative of global politics and ... the most important single issue since the 1980s'. Fel ffisegydd proffesiynol, teimlai o dan rwymedigaeth i gyfleu 'sense of reasoned, responsible panic' gwyddonwyr amgylcheddol allweddol. Ar yr un pryd, nododd y camau gweithredu gan Gynulliad Cenedlaethol Cymru a fyddai, yr honnai, yn gwneud cyfraniad gwirioneddol i fynd i'r afael â'r argyfwng. Gan siarad fel cenedlaetholwr ond gan gydnabod anghenraid cydweithredu rhyngwladol, daeth i'r casgliad:

> [A] though no single parliament has the power to solve the problem globally, this Assembly, with the exception of the climate change levy, has all the necessary powers to ensure that Wales plays not only its full role but perhaps a leading role. That is my dream.
>
> (Williams, 2004, t. 62)

6.3.3 Cenedlaetholdeb o dan ddatganoli

Cadarnhaodd cytundeb Plaid Cymru â'r Blaid Werdd yn y 1990au allu'r blaid i apelio i etholaeth lle roedd cyfran uchel o fewnfudwyr a phobl ddi-Gymraeg, nad oeddent yn cael eu hystyried yn gefnogwyr naturiol i'r blaid. Roedd hefyd yn arwydd o barodrwydd Plaid Cymru i weithio gyda phleidiau gwleidyddol eraill er mwyn cyflawni nodau cyffredin. Bu'r ddau ffactor yn allweddol o ran y blaid yn sefydlu ei hun yn fudiad cenedlaethol 'dinesig', a chyfrannu at y ffaith i'r blaid ennill rhywfaint o rym gwleidyddol o'r diwedd mewn llywodraeth yng Nghymru o dan ddatganoli.

Mae sefydlu Cynulliad Cenedlaethol Cymru wedi cael dwy effaith fawr ar y mudiad cenedlaethol. Ym maes cenedlaetholdeb gwleidyddol, symudodd Plaid Cymru o fod yn lleiafrif bach iawn yn San Steffan i fod yn blaid fwyaf ond un Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn yr etholiadau cyntaf yn 1999. Bu hyn yn newid sylweddol i genedlaetholdeb ym mywyd gwleidyddol Cymru. Ac yn wir, yn y degawd dilynol, gwelwyd pob plaid wleidyddol yng Nghymru yn symud tuag at safbwyntiau mwy 'cenedlaetholgar', gan gynnwys hyd yn oed y Blaid Geidwadol yng Nghymru, a ddaeth i gefnogi ymestyn pwerau'r Cynulliad i gynnwys pwerau deddfu. At hynny, ar ôl etholiadau 2007, gwnaeth pob plaid arall cymryd rhan mewn trafodaethau gyda Phlaid Cymru fel darpar bartner mewn llywodraeth glymblaid, a chytunwyd yn y pen draw ar glymblaid â'r Blaid Lafur a barhaodd tan etholiadau'r Cynulliad yn 2011. Dangosodd y digwyddiadau hyn, yn dilysu rôl y 'cenedlaetholwyr' fod Plaid Cymru wedi cael ei derbyn o'r diwedd o fewn prif ffrwd gwleidyddiaeth Cymru.

O ran hunaniaeth genedlaethol Cymru, bu creu corff cynrychioliadol a etholir yn ddemocrataidd yn rhoi sail hanesyddol newydd i hunaniaeth Gymreig. Gwnaeth Cynulliad Cenedlaethol Cymru atgyfnerthu hunaniaeth Gymreig mewn sawl ffordd: daeth yn ffocws pwysig i lobïo a gwrthdystio, am ei fod yn fwy hygyrch na San Steffan ac (er gwaetha'r cyfyngiadau ar ei bwerau) yn fwy perthnasol i'r hyn a oedd yn bwysig i bobl Cymru.

Gwnaeth hefyd annog datblygiad cymdeithas sifil yng Nghymru, gan wneud darpariaethau penodol - a hyd yn oed sefydlu sefydliadau mantell - er mwyn meithrin dulliau o gyfathrebu â sefydliadau yn y Trydydd Sector (h.y. nid er elw, gwirfoddol ac anllywodraethol).

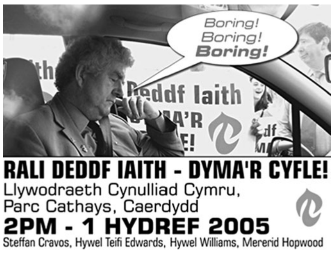

Ffigur 13 poster gan Gymdeithas yr Iaith yn dangos y Prif Weinidog ar y pryd Rhodri Morgan. Mae'n hyrwyddo rali yn 2005 dros ddeddf iaith newydd, a gynhaliwyd y tu allan i bencadlys Llywodraeth Cymru ym Mharc Cathays, Caerdydd.

Mae'r ystyriaethau hyn yn dod â ni yn ôl at berthynas yr iaith a hunaniaeth genedlaethol â'n man cychwyn. Pa effaith y mae'r Cynulliad wedi cael ar y Gymraeg fel un o ddynodwyr hunaniaeth Gymreig? Yn 2003 cyhoeddodd Llywodraeth Cymru ei pholisi manwl ynglŷn â'r iaith Gymraeg, *Iaith Pawb: Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwyieithog*. Dyma'r ymrwymiad mwyaf erioed gan lywodraeth i'r Gymraeg gyda'r nod o greu yn y pen draw 'Cymru gwbl ddwyieithog, sef gwlad lle y gall pobl ddewis byw eu bywydau naill ai drwy gyfrwng y Gymraeg neu'r Saesneg neu’r ddwy iaith a lle mae bodolaeth y ddwy iaith yn fater o falchder a chryfder i ni i gyd' Llywodraeth Cymru, 2003, t. 11). Fodd bynnag, parhaodd y goblygiadau ymarferol i'r iaith i fod yn destun dadlau wrth i amheuon mawr gael eu mynegi ynglŷn â digonolrwydd darpariaeth ar gyfer dulliau gweithredu penodol ac adnoddau ychwanegol i roi polisïau ar waith.

6.4 Casgliad

- Mae cysylltiad agos rhwng iaith a hunaniaeth. Rydym yn defnyddio iaith i fynegi hunaniaeth bersonol unigol a meithrin hunaniaethau ar y cyd ac undod.
- Gall iaith genedlaethol unigryw gyfrannu at fudiad cenedlaetholgar fel prif ysbrydoliaeth ymgyrchwyr – hyd yn oed y rhai sy'n dewis canolbwyntio eu gweithgareddau ym myd gwleidyddol mwy confensiynol yn hytrach nag mewn ymgyrchoedd dros yr iaith.
- Mae mudiadau cenedlaetholgar yn amrywio'n eang o fod yn rhai democrataidd a rhyddfrydol i rai unbenaethol ac anoddefgar Mae'r rhan fwyaf o sefydliadau cenedlaetholgar (Plaid Cymru, Cymdeithas yr Iaith) yn eiriol dros genedlaetholdeb 'dinesig' cynhwysol.
- Mae nifer fach o sefydliadau (e.e. Cymuned) yn ymwrthod â chenedlaetholdeb dinesig, tra'n arddel safbwynt gwrth-hiliol.
- Mae athroniaeth wleidyddol Plaid Cymru wedi ymgorffori rhyngwladoldeb, sosialaeth a chenedlaetholdeb gwyrdd.
- Yn y cyfnod wedi datganoli, daeth Plaid Cymru yn blaid wleidyddol brif ffrwd ac yn blaid llywodraeth yn y pen draw. Symudodd pleidiau gwleidyddol eraill yng Nghymru yn agosach at safbwynt 'cenedlaetholgar'. Cafodd hunaniaeth genedlaethol ei hatgyfnerthu a'i dilysu, a gwnaeth Llywodraeth Cymru ymrwymiad cadarn i'r

Gymraeg, ond roedd amheuon o hyd ynglŷn â darpariaethau ymarferol ar gyfer gweithredu.

Mae iaith yn rhan annatod o'r ffordd rydym yn meithrin ac yn cynnal ein hunaniaethau personol, yn ogystal â'n hunaniaethau ar y cyd. Mae hunaniaeth genedlaethol yn un fath o hunaniaeth ar y cyd y mae iaith a gwahaniaethau ieithyddol yn bwysig iddi.

Mae'r Gymraeg wedi bod yn bwysig i hunaniaeth genedlaethol Gymreig ac i'r mudiad cenedlaetholgar yng Nghymru mewn sawl ffordd. Bu'n ysbrydoliaeth i ymgyrchwyr yn y mudiad. Mae'r Gymraeg hefyd wedi cael ei defnyddio i ennyn cydnabyddiaeth swyddogol i'r genedl drwy ei harddangos yn gyhoeddus (e.e. ar arwyddion) a'u defnyddio'n gyhoeddus (e.e gan wasanaethau cyhoeddus). Ac mae'r iaith wedi bod yn sail i sefydlu sefydliadau penodol i Gymru (e.e. ysgolion cyfrwng Cymraeg).

Fodd bynnag, mae'r iaith o dan bwysau oherwydd nifer o brosesau cymdeithasol ac economaidd, ac mae anghytundebau ynglŷn â'r ffordd briodol o ymateb i'r pwysau hwn wedi arwain at anghydfod o fewn y mudiad cenedlaetholgar ac ymosodiadau o'r tu allan.

Er bod llawer math o genedlaetholdeb, mae rhai ohonynt yn unbenaethol ac yn anoddefgar, mae cenedlaetholdeb Cymreig yn tarddu o draddodiad sosialaidd democrataidd radical yng Nghymru ac mae'n ymwneud â democratiaeth ryddfrydol a chydraddoliaeth sy'n nodweddiadol o'r traddodiad hwn. Gellir dweud mai un o nodweddion y mudiad cenedlaetholgar Cymreig yw ei fod yn fath democrataidd a chynhwysol o genedlaetholdeb 'dinesig' sy'n arddel safbwynt gwleidyddol sy'n cwmpasu rhyngwladoldeb, sosialaeth, ac amgylchfydaeth.

7 Traddodiadau Llafur

Ychydig iawn sy'n digwydd yng Nghymru sy'n rhagweladwy – yn sicr nid y tywydd, ffawd y timau chwaraeon cenedlaethol na'r economi. Fodd bynnag, dros y ganrif ddiwethaf, bu un eithriad. Os cawsoch eich geni unrhyw bryd ar ôl y Rhyfel Byd Cyntaf, efallai na allech gynllunio barbiciw, gosod bet ddiogel ar ganlyniad gêm o bêl-droed yng Nghymru, na darogan rhagolygon economi Cymru, ond gallech, yn eithaf hyderus, ragweld y byddai Llafur yn ennill y rhan fwyaf o seddau yng Nghymru mewn unrhyw etholiad cyffredinol.

O'r 1920au ymlaen, y Blaid Lafur fu'r blaid bennaf yng ngwleidyddiaeth Cymru, gan ennill y rhan fwyaf o seddau seneddol am y tro cyntaf yn 1923 a churo ei gwrthwynebwyr yn ddidrafferth ar sawl achlysur arall (yn enwedig, fel y gwelwn, yn 1966 pan enillodd y blaid 32 allan o'r 36 o seddau ac unwaith eto yn 1997 pan enillodd 34 allan o 40).

Nid yw'n syndod felly bod haneswyr, sylwebyddion gwleidyddol a chymdeithasegwyr, yng Nghymru a thu hwnt, wedi dod yn gyfarwydd â gweld gwleidyddiaeth Cymru drwy lens coch 'Llafur Cymru'. Ym myd trafodaeth gyhoeddus, mae 'Llafur Cymru' yn gysylltiedig â'r de diwydiannol, capeli, pyllau glo, tai teras, clybiau dynion gweithiol, corau meibion a thraddodiadau balch dosbarth gweithiol diwydiannol. Mae'r ffaith nad oedd llawer o bobl yng Nghymru yn pleidleisio i Lafur – roedd tua un o bob pum pleidleisiwr yng Nghymru yn pleidleisio i'r Ceidwadwyr yn rheolaidd ar ôl 1918 – yn cael ei hanwybyddu gan lawer. Ers gormod o amser mae'r ffaith ynglŷn â delwedd 'Llafur Cymru' a amlinellir uchod yn gamarweiniol: bodolodd Llafur a'r traddodiad Llafur (a chafodd lwyddiant) i ffwrdd o'r de, mewn ardaloedd gwledig, ac yn yr ardaloedd Cymraeg eu hiaith.

Fodd bynnag, yn 2009, ymddangosai fel petai nad oedd 'Llafur Cymru' yn ddiogel mwyach. Mae canlyniadau etholiadau a barn y cyhoedd yn awgrymu bod y traddodiad Llafur yn edwino. Yn etholiad Ewropeaidd 2009, cipiodd Llafur 20 y cant yn unig o'r bleidlais, ar ôl perfformiad siomedig yn etholiadau 2007 Cynulliad Cymru pan gipiodd 32 y cant yn unig o'r bleidlais. Yn 2009, awgrymodd arolwg barn y gallai Llafur gael 26 y cant yn unig o'r bleidlais yng Nghymru mewn etholiad cyffredinol, sef llai na'r Ceidwadwyr (30 y cant) am y tro cyntaf yn yr oes ddemocrataidd (Kettle, 2009).

Cafodd y problemau a wynebai Llafur gan y newyddiadurwr Martin Kettle yn *The Guardian*:

> Let’s not mince words. If those figures are even approximately right, Wales would experience a political and existential earthquake ... it would massively challenge aspects of the way that many in Wales see themselves and their nation ... in the twentieth century, the electoral geography of Wales was predictable. Labour held the heavily populated old industrial south from Newport across to Llanelli and through the mining valleys ... but it is all to change now...
>
> (Kettle, 2009)

Yn ymarferol, bu Kettle yn gyfeiliornus: Cafodd Llafur 36% o'r bleidlais yn etholiad cyffredinol 2010, o gymharu â 26% gan y Blaid Geidwadol. Fodd bynnag yn yr etholiadau Ewropeaidd yn 2014 gostyngodd cyfran Llafur i 28% - gyda'r Ceidwadwyr yn ennill 17% ond UKIP yn ennill 27.5%.

Gwerthoedd 'Cymreig' Llafur (Andrew Edwards)

7.1.1 Gwerthoedd Llafur a gwerthoedd Cymreig

O ganlyniad i oruchafiaeth Llafur dros wleidyddiaeth Cymru yn ystod yr ugeinfed ganrif a thu hwnt, ystyrir bod Cymru yn 'wlad Lafur' ym myd trafodaeth gyhoeddus. Wrth geisio esbonio poblogrwydd Llafur, mae rhai wedi awgrymu bod gan y Cymry 'Lafur' yn eu DNA. Mae cryn dipyn o bropaganda Llafur dros y blynyddoedd wedi cyfeirio at y 'ffaith' bod pobl Cymru, mewn rhyw ffordd neu'i gilydd, yn gynhenid sosialaidd ac yn coleddu gwerthoedd a olygai eu bod yn barod i dderbyn neges ac apêl Llafur, a sosialaeth. Tybir yn aml fod pobl Cymru yn fwy democrataidd, mwy rhyddfrydig, mwy goddefgar, mwy di-ddosbarth na phobl o sawl rhan arall o Brydain.

Gweithgaredd 20

Cymerwch eiliad i feddwl am werthoedd 'Llafur' a gwahanol fathau o hunaniaeth Gymreig a'r hyn y mae rhai yn ystyried yn werthoedd 'Cymreig'. Ysgrifennwch yr atebion i'r cwestiynau canlynol:

1. A oes elfennau o'r cymeriad cenedlaethol Cymreig sy'n ein helpu i ddeall yr ymlyniad at Lafur a gwerthoedd 'Llafur' yng Nghymru?
2. A fyddai'n well esbonio'r traddodiad Llafur drwy ddeall profiad cymdeithasol ac economaidd Cymru?
3. Beth yw gwerthoedd 'Llafur'?

Discussion

Pe bawn yn ateb Cwestiwn 3, byddwn yn dechrau gyda'r rhai hawdd – bod Llafur yn sefyll dros radicaliaeth, cyfunoliaeth a chydraddoldeb. Pe bawn yn ateb deng mlynedd ar hugain yn ôl, byddwn wedi dweud sosialaeth fwy na thebyg, ond nid wyf mor siŵr y byddwn yn dweud hynny heddiw. Felly, mae angen i ni feddwl am werthoedd nad ydynt yn sefydlog o reidrwydd.

7.1.2 Y traddodiad Llafur yn y 1980au a'r 1990au

Bu'r amodau a helpodd i ffurfio'r traddodiad Llafur yng Nghymru yn y 1920au a'r 1930au bron â diflannu yn ystod tri degawd olaf yr ugeinfed ganrif. Dechreuodd yr hen ddiwydiannau Cymreig a fu'n fodd i gynnal y traddodiad hwnnw ddiflannu. Yn y gogledd gwelwyd tranc y diwydiant llechi ar ddiwedd y 1960au, a fu'n ergyd drom i lawer cymuned leol. Yn y de, caeodd pyllau glo a gweithfeydd dur gyda chanlyniadau cymdeithasol ac economaidd yr un mor drychinebus yn y 1970au a'r 1980au. Cyrhaeddodd lefelau diweithdra yng Nghymru 10 y cant yn 1989 a'r lefel uchaf erioed, sef 14 y cant, yn 1986. Wrth gwrs, ffigurau cyfartalog yw'r rhain, ac roedd y darlun dipyn yn waeth mewn llawer o drefi. Yn amlwg, cafodd digwyddiadau gwleidyddol mawr yn 1980au - yn enwedig streic y glowyr yn 1984-1985 - effaith ddinistriol ar gymunedau 'Llafur' ond, yn eironig ddigon, nid yr etholaethau hyn a gefnodd ar Lafur ar ddechrau'r 1980au.

Roedd ardaloedd dur a glo, fel y gwelsom, yn symbolau o nerth a gwerthoedd Llafur. Bu'r galwedigaethau a gefnogodd y Blaid Lafur mewn niferoedd mawr bron â diflannu. Ochr yn

ochr â newid economaidd, heriwyd hen syniadau a strwythurau cymdeithasol a thrwy ymddangosiad anghyfiawnderau ac anghydraddoldebau newydd yn ogystal â disgwyliadau newydd. Mewn sawl rhan o Gymru, cafodd y traddodiad Llafur ei fygwth gan gystadleuaeth gan genedlaetholdeb diwylliannol a gwleidyddol a chan frand poblogaidd o geidwadaeth. Ar lefel Brydeinig, cafodd y blaid ei rhwygo gan anghydfodau chwerw ynglŷn â pholisi.

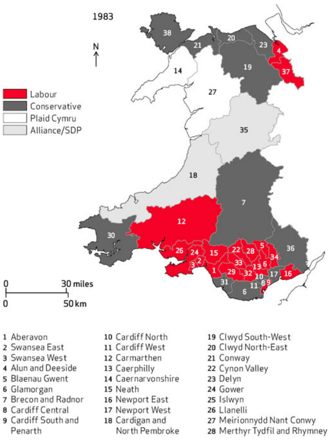

Ffigur 14 Map etholiadol o Gymru, 1983

Jones, 1999, t. 176

Amlygodd yr argyfwng a wynebai'r Blaid Lafur yng Nghymru yn etholiad cyffredinol 1984 pan ostyngodd pleidlais y blaid yng Nghymru o dan 40 y cant am y tro cyntaf ers cenhedlaeth. Dengys Ffigur 15 fap o Gymru wedi etholiad cyffredinol 1983.

Gweithgaredd 21

Cymharwch Ffigur 14 uchod â Ffigur 15 isod, sy'n dangos Cymru wedi etholiad cyffredinol 1966. Ystyriwch y rhesymau pam y gwnaeth cefnogaeth Llafur edwino.

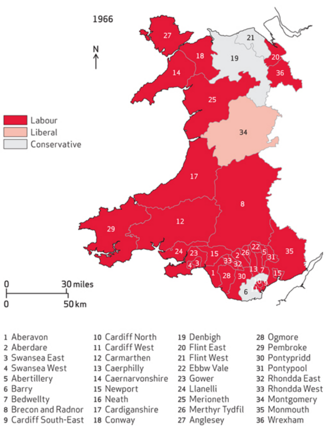

Ffigur 15 Map etholiadol o Gymru, 1966

Jones, 1999, t.175

Discussion

Erbyn 1987, roedd Llafur wedi colli tri etholiad cyffredinol yn olynol (1979, 1983 a 1987) ac roedd y problemau cymdeithasol ac economaidd a wynebai Cymru (a

amlinellir uchod) yn gorfodi llawer o gefnogwyr a gwrthwynebwyr datganoli i feddwl eto. Cafodd 'Thatcheriaeth' dri chanlyniad negyddol i ddemocratiaeth Cymru: (i) canoli pŵer yn San Steffan; (ii) dirymu llywodraeth leol drwy dynnu pwerau ymaith oddi wrth lawer o gynghorau a etholwyd yn ddemocrataidd (o dan reolaeth Llafur yn aml); (iii) cynnydd yn nifer y sefydliadau anllywodraethol, lled-ymreolaethol (quangos) (annemocrataidd).

Yr un mor rymus o ran tynnu sylw at argyfwng y 'diffyg democrataidd' yng Nghymru oedd perfformiad y Blaid Geidwadol yng Nghymru yn ystod ei blynyddoedd mewn grym yn San Steffan (1979-1997). Yn etholiad cyffredinol 1979, enillodd y Blaid Geidwadol 11 o seddau yng Nghymru. Yn 1983, ei pherfformiad gorau ers dros genhedlaeth, enillodd 16. Fodd bynnag, yn 1987 a 1993 enillodd 8 a 6 o seddau yn y drefn honno. yn 1997, methodd ag ennill yr un sedd, 'camp' a gyflawnodd y blaid eto yn 2001.

Felly, bu'r Ceidwadwyr yn llywodraethu ar Gymru ar sail pleidleisiau Lloegr (ac i raddau llai) a'r Alban. Ni chafodd y blaid ei chefnogi gan y mwyafrif yng Nghymru. Dyna un rheswm pam y gwnaeth rhai a wrthwynebodd ddatganoli yn 1979 newid eu meddwl yn y 1990au. Dechreuwyd sylweddoli erbyn dechrau'r 1990au bod pobl Cymru yn pleidleisio'n gyson i'r Blaid Lafur ond eu bod yn cael eu llywodraethu gan y Blaid Geidwadol. Un a gafodd dröedigaeth i ddatganoli oedd Ron Davies, AS Llafur dros Gaerffili, ac wedyn ysgrifennydd gwladol Cymru yn llywodraeth Lafur Newydd yn 1997. Darllenwch y darn isod, a ddaw o dystiolaeth Davies i Gomisiwn Richard yn 2002. Bydd yn eich helpu i ddeall pam bod Davies yn credu bod y math o lywodraeth a oedd yn gweithredu cyn datganoli yn anfoddhaol.

Darn 8

I think that the point is worth making that the form of government we have now is infinitely better than we had before 1997 and in that sense I am proud of it. But that doesn’t mean it couldn’t be better. So the question is in what ways? I think we have improved governance in Wales ... there are a number of reasons why we had devolution, one of those clearly was the idea of the democratic deficit. There were others relating to the performance of public services and indeed the national question: identity and image and nation building. But the question that really resonated with the public during the 1990s was the question of the democratic deficit, the issue of the quangos, the issue of the Secretary of State, the issue of legislation going through Parliament. I think we have done that, I think that we do have a form of government now that, despite its imperfections, despite the sense of isolation that comes from its distant geography, I think we have opened up Wales.

Davies, 2002, t. 3

Mae'n bwysig pwysleisio nad Davies oedd yr unig un a gafodd ei ddarbwyllo gan agweddau cadarnhaol datganoli.

Roedd ymrwymiad i ddatganoli wedi cael ei gynnwys ym maniffesto etholiad 1992 Llafur. Pan gafodd Llafur Newydd o dan Tony Blair fuddugoliaeth ysgubol yn etholiad Mai 1997, roedd datganoli unwaith eto yn un o ymrwymiadau'r maniffesto. Yn ddiweddarach yn ystod yr un flwyddyn, cafodd pleidleiswyr Cymru gyfle i hawlio datganoli. Yn refferendwm mis Medi 1997, pleidleisiodd 50.3% y cant o blaid datganoli. Nid oedd maint y

fuddugoliaeth yn dangos cefnogaeth gref i'r math gweithredol o ddatganoli a gynigiwyd, ond cafwyd cynnydd sylweddol yn y bleidlais 'Ie' o gymharu â 1979. Cynhaliwyd ymgyrch refferendwm 1997 mewn awyrgylch gwleidyddol gwahanol iawn i'r hyn a welwyd yn 1979. Er bod llawer yn rhengoedd Llafur yng Nghymru yn dal i wrthwynebu datganoli, ychydig iawn ohonynt a wrthwynebodd y mesur yn gyhoeddus, yn bennaf am nad oeddent am danseili statws nac enw da'r llywodraeth Lafur gyntaf ers deunaw mlynedd na digio'r rhai a oedd wedi dioddef yn ystod y cyfnod hir hwn o lywodraethu Ceidwadol.

Nid un rheswm penodol a barodd i safbwyntiau ynglŷn â datganoli gael eu trawsnewid, ond amrywiaeth o faterion cymdeithasol, economaidd, diwylliannol a gwleidyddol. Yn yr adran nesaf byddwch yn edrych ar ddatblygiad y traddodiad Llafur ar ôl dyfodiad datganoli.

7.2 Llafur a datganoli

7.2.1 Y traddodiad Llafur a datganoli

Esgorodd dyfodiad datganoli yn 1999 bennod newydd yn hanes y Blaid Lafur yng Nghymru. Yn groes i ofnau llawer o genedlaetholwyr, ni lwyddodd Llafur i ennill mwyafrif yn y Cynulliad. Mae gan y Cynulliad 60 sedd, y mae rhai'n cael eu dosbarthu ar sail etholaethol 'y cyntaf i'r felin' draddodiadol, ac y mae eraill yn cael eu dosbarthu ar sail 'cynrychiolaeth gyfrannol' ranbarthol. Yn y tri etholiad cyntaf i'r Cynulliad yn 1999, 2003, 2007 a 2011 enillodd Llafur 27, 30, 24 a 30 o seddau yn y drefn honno. Felly mae'r Blaid Lafur, hyd yma, wedi methu â sicrhau mwyafrif yng Nghaerdydd. Un o nodweddion diffiniol y Cynulliad fu dyfodiad llywodraeth glymblaid. Yn 2000 sicrhaodd Llafur reolaeth dros y Cynullid drwy glymblaid â'r Democratiaid Rhyddfrydol ac, yn 2007, glymblaid annhebygol iawn â Phlaid Cymru (o gofio'r elyniaeth rhwng y pleidiau am y rhan fwyaf o'r ganrif flaenorol). O 2011 mae wedi llywodraethu heb fwyafrif. Fel y dengys canlyniadau'r tri etholiad cyntaf i'r Cynulliad, mae pleidiau 'radical' eraill wedi perfformio'n dda hefyd ac, am y tro cyntaf ers dros ganrif, mae'r Blaid Geidwadol yn ymateb i heriau'r Gymru gyfoes gyda llais a mandad sy'n nodedig Gymreig ac ag agenda sy'n cydymdeimlo i ryw raddau â rhai materion 'radical' (yn enwedig yr angen i warchod, a hyd yn oed, estyn hunanlywodraeth i Gymru).

Mae'n amlwg bod datganoli a llywodraethu drwy glymblaid wedi cyflwyno heriau i Lafur. Ymhlith yr agweddau cadarnhaol i Lafur (ac, yn wir, y pleidiau eraill) yn ystod deng mlynedd gyntaf datganoli fu'r ymgais i ymdrin â'r diffyg cydbwysedd rhwng y rhywiau yng ngwleidyddiaeth Cymru. O ganlyniad i bolisi, a elwid yn 'wahaniaethu cadarnhaol' gan rai, roedd prosesau dewis y Blaid Lafur yn cynnwys rhestrau byr i ferched yn unig mewn sawl etholaeth cyn etholiad y Cynulliad yn 1999. Yn rhannol o ganlyniad i hyn, yn y Cynulliad cyntaf, roedd merched yn dal 46 y cant o'r seddi. Yn 2003, cynyddodd hyn i 50 y cant. Cyn etholiad 2007, roedd 29 o'r Aelodau Cynulliad (ACau) yn ddynion a 31 yn ferched. Yn 2003, roedd mwyafrif o ferched yn y Cabinet hefyd (5 allan o 9 o weinidogion). Ym mis Mai 2007, roedd 47% o ACau yn ferched. Ym mis Mehefin 2014, roedd traean o'r Cabinet yn ferched a 44 y cant o ACau - felly bu dirywiad yng nghynrychiolaeth merched yn ystod y blynyddoedd diwethaf. Fodd bynnag, yn San Steffan, 19.5 y cant o ASau sy'n ferched ac 20 y cant o ASau o Gymru sy'n ferched.

Mantais arall fu parhad traddodiad Llafur Cymru i geisio creu agenda Lafur a oedd yn unigryw i Gymru. Pan feddyliaf am gyfatebiaeth Morgan o 'dreigiau coch' a 'baneri coch' (rhaniad Llafur Cymru yn garfan ddatganolaidd ac yn garfan ganoliaethol), credaf y gellir

dweud â sicrwydd bod ysbryd y ddwy yn cyniwair ym Mae Caerdydd. Yn ystod blynyddoedd cyntaf datganoli, cafodd Llafur Cymru anhawster i dorri'n rhydd oddi wrth lyffetheiriau arweinwyr y blaid yn Llundain. Tynnwyd sylw at hyn yn ystod yr anghydfod ynglŷn â chyfnod Alun Michael yn Brif Weinidog rhwng 1999 a 2001, pan gafodd Michael ei ystyried gan sylwebwyr yn y cyfryngau, gwrthwynebwyr y blaid a hyd yn oed aelodau o Lafur Cymru fel Paul Flynn yn 'groupie', neu 'poodle' Tony Blair yng Nghaerdydd (Flynn, 1999, t. 44). Roedd Michael hefyd yn amhoblogaidd ymhlith llawer o gefnogwyr datganoli am fod ganddo record o fod yn llugoer, ar y gorau, tuag at ddatganoli. Fodd bynnag, ar ôl i Michael ymddiswyddo yn 2001, ceisiodd ei olynydd, Rhodri Morgan, greu agenda Lafur i Gymru sy'n wahanol i'r agenda yn Llundain. Holl ddiben datganoli oedd y gallai Cymru, pe dymunai, ddatblygu polisïau a oedd yn wahanol i'r rhai mewn rhannau eraill o'r DU. Crisialwyd yr angen am weithredu felly gan Morgan ym mis Rhagfyr 2002 mewn araith enwog sydd bellach yn cael ei galw'n araith y 'clear red water'. Drwy hyn amlygwyd awydd yng Nghymru nid yn unig i fod yn wahanol, ond hefyd i'r Blaid Lafur goleddu rhannau o'i threftadaeth a'i thraddodiad. Mae'r darn isod yn trafod y pwnc a daw o araith a draddodwyd yng Nghaerdydd ym mis Mawrth 2003.

Darn 9

> The key point is that we organise ourselves and the values that we hold are shaped by this experience of living in relatively small settlements and medium sized villages, towns, valley agglomerates and cities. The consumerist approach to choice in public services that stresses differentiation may fit best the practicalities and the experience of those metropolitan settlements of a million or several million people that are a feature of counties that are urbanised in a different way to Wales. As an Assembly Government, we have given higher priority to the provision of high quality, community based, comprehensive secondary schools than we have to the development of a choice of specialist schools. This does not mean we area against choice and diversity ... it seems to me that our values and our geography lead us to stress the community basis of our schools ... involving parents, families and community groups in the life of the schools.
>
> Morgan, March 2003

Ysbytai oedd ffocws araith y ‘clear red water’. Yma, mae Morgan yn canolbwyntio ar ysgolion fel maes lle mae gwahaniaethau o ran polisi yn beth dymunol.

Gweithgaredd 22

Ystyriwch a nodwch feysydd polisi eraill lle mae'r gwahaniaeth rhwng anghenion a gwerthoedd Lloegr yn wahanol o bosibl i werthoedd traddodiadol Llafur a Chymru. Er enghraifft, gallech ystyried sut nad yw polisïau ynglŷn â thwristiaeth yng ngweddill y DU o bosibl yn addas bob amser ar gyfer anghenion Cymru

Felly fe welwn ddreigiau coch, baneri coch a dŵr coch bellach yn cael eu defnyddio i ddiffinio'r hyn a olygir gan y traddodiad Llafur. Gallem bortreadu Rhodri Morgan fel draig goch mewn gwirionedd, rhywun sy'n dod o gefndir tebyg i James Griffiths, siaradwr Cymraeg, sy'n cydymdeimlo â diwylliant ac iaith Cymru, ond hefyd â daliadau a thueddiadau sosialaidd amlwg a chefnogwr di-syfl dros hunanlywodraeth i Gymru.

7.2.2 Y traddodiad Llafur yng Nghymru yn yr unfed ganrif ar hugain

Soniais yn gynharach am hunaniaethau Llafur a hunaniaethau Cymreig. Un o ganlyniadau'r Cynulliad yw bod trafodaethau ynglŷn â gwerthoedd 'Cymreig' a blaenoriaethau gwleidyddol 'Cymreig' wedi blodeuo. Mewn nifer o ddatganiadau ac areithiau gwleidyddol, mae'r GIG a'r egwyddorion tybiedig sy'n sail iddo wedi cael rôl amlwg mewn 'ffordd Gymreig' nodedig i bob golwg. Mae'r llwybr tybiedig hwn yn cynnwys ymrwymiad i bolisïau mwy cymunedol a chyfunol nag mewn sawl rhan arall o'r DU (Tanner a Michael, 2007, t. 38). Darllenwch Ddarn 10, o erthygl a ysgrifennwyd gan Duncan Tanner a Pam Michael, sy'n adeiladu ar Weithgarwch 22 ynglŷn â gwerthoedd Llafur a gwerthoedd Cymreig. Ystyriwch sut mae'r darn hwn yn cyfateb i'ch syniadau'ch hun.

Darn 10

Few people can detect a neat transition from ‘English’ to ‘Welsh’ values upon entering Wales. Nevertheless, references to ‘Welsh values’ within policy circles and political debate are now common. During the campaign for devolution and since the establishment of the National Assembly for Wales, politicians have frequently appealed to ‘Welsh values’ as a distinctive marker and as a justification for policy deviation. Indeed, an appeal to ‘Welsh values’ has almost become a hallmark of true ‘Welshness’. It is much used by politicians seeking to establish their credentials as representatives of Welsh opinion and by central government ministers charged with managing Welsh affairs – perhaps especially where their own policies are not particularly distinctive or are tied by the policies of a UK-wide party. Thus on 26 November 2002 Peter Hain, newly appointed Secretary of State for Wales in the Labour government, duly assessed the National Assembly for Wales, declaring the need to protect ‘our very own and very special values in Wales ... Welsh values of community. Welsh values of caring. Welsh values of family life. Welsh values of mutual co-operation and mutual respect. Welsh values of democracy. Welsh values of internationalism. Welsh values of multi-racialism’ ... The innumerable references to Aneurin Bevan in political speeches ... and to the NHS, is part of a process through which populist history has become a powerful contemporary influence. For example, in 1998, Alun Michael, then Secretary of State for Wales, enunciated Wales’ special commitment to the principles of the NHS and adherence to the values articulated in the NHS in the preface to the policy document *Putting Patients First*: ‘None of the values enshrined in the NHS when Aneurin Bevan created it will be lost. The NHS in Wales will continue to be a truly national service available to all on the basis of need’... Swearing allegiance to Bevan’s legacy is an important political gesture in Wales. In an online opinion poll in 2005 to find the top 100 Welsh heroes, Aneurin Bevan beat allcomers, ahead of the charismatic 15th-century hero of Welsh resistance to English rule, Owain Glyndwr, the singer Tom Jones, and the ‘Welsh wizard’ and architect of state pensions, David Lloyd George.

Tanner a Michael, 2007, t. 39-40

Felly, mae cyfeirio at draddodiad a hanes yn ddull pwysig o alluogi'r to presennol o wleidyddion Llafur i ddatblygu neges sy'n taro tant, gan eu galluogi i gyfleu syniadau a gwerthoedd y gall pobl gyffredin ymgysylltu â hwy a'u deall.

Mae'r Blaid Lafur wedi defnyddio ei threftadaeth a'i thraddodiadau mewn ffyrdd eraill. O dan gytundeb y glymblaid â'r Democratiaid Rhyddfrydol yn 2000, roedd blaenoriaethau polisi yn cynnwys diddymu taliadau am bresgripsiynau a thaliadau deintyddol i bobl dros 60 oed, llaeth ysgol am ddim, teithio am ddim i bensiynwyr a diwygiadau addysgol. Nid gor-ddweud yw awgrymu bod y polisïau hyn yn eithaf tebyg i flaenoriaethau pleidiau gwleidyddol radical yng Nghymru ganrif yn ôl. Pan ddaeth Cymru yn wlad gyntaf ac unig wlad y DU i gyflwyno presgripsiyau am ddim yn 2007, bu hon yn enghraifft arall o ymgais radical i ddilyn agenda sosialaidd nodedig yng Nghymru ac un ac iddi apêl hirsefydledig.

Wrth gwrs, mae datblygu polisïau yng nghyd-destun datganoli wedi arwain at nifer o broblemau a heriau. Fel y bu erioed, mae manteision ac anfanteision datganoli wedi parhau i greu amrywiaeth barn ymhlith rhengoedd y Blaid Lafur. Fel yr awgrymais yn gynharach, mae sefydlu llywodraeth glymblaid rhwng Llafur a Phlaid Cymru ynghyd â chyhoeddi dogfen bolisi *Cymru'n Un* yn 2007 yn gyflawniad mawr ac yn drobwynt yn hanes y traddodiad radical/Llafur yng Nghymru (yn enwedig am fod hon yn gynghrair a fyddai'n annychmygol yn y 1970au ac yn annhebygol yn y 1980au a'r 1990au. Ym mhob rhan o'r sbectrwm gwleidyddol yng Nghymru ceir pobl sy'n benderfynol o sicrhau bod datganoli yn llwyddo ac yn benderfynol ei fod yn gwneud hynny mewn ffordd sy'n gwneud cyfiawnder â hanes, traddodiadau a diwylliannau Cymru. Ond ceir pobl o hyd (fel Bevan chwe deg mlynedd yn ôl a Kinnock yn y 1970au) sy'n credu bod datganoli yn wastraff amser ac yn wastraff arian. Yn 2003, pan oedd Comisiwn Richard yn ymchwilio i'r posibilrwydd o ymestyn pwerau'r Cynulliad, cymerodd dystiolaeth gan nifer o unigolion a chyrff yng Nghymru. Ymhlith yr unigolion roedd yr AS Llafur Llew Smith, un o'r ychydig ymgyrchwyr 'na' yn 1997 i gael tipyn o sylw yn y cyfryngau. Daw Darn 11 o dystiolaeth Smith i'r Comisiwn. Darllenwch y darn a nodwch pam bod Smith yn parhau i amau gwerth y Cynulliad.

Darn 11

Are we, for example, to accept that the NHS in Wales is run more efficiently than in England, since many of the powers have been devolved to Cardiff. Do we accept that Wales is any less a quango state since the establishment of the Welsh Assembly? No. Is there anything fair about and Assembly continuing to subsidise one of the richest areas in Wales, in Cardiff Bay, at the expense of some of the poorest communities? Has the Assembly benefitted those deprived communities in a way which a Labour government would have failed to do so? No ... To save any further embarrassment for the Welsh Assembly, I will refrain from providing any other examples, but there are many ... other than a ‘bonfire of the quangos’, the other claim made by Ron Davies and supported by the ‘Yes’ campaign was (that) £20 million would amply fund a democratically elected and accountable Welsh Assembly and with a lot to spare. This money ... will obviously not be sufficient ... the ridiculous claim that £20 million would fund the Welsh Assembly was highlighted by Jim Pickard in the Financial Times (8/3/02) when he revealed that ‘government officials have admitted that the annual running costs of the Welsh Assembly are now £148 million, more than double the £72 million spent in the last year of the Welsh Office ... The revelation makes a mockery of New Labour’s claim in 1997 that Welsh devolution would only cost an extra £15 – £20 million each year’.

Smith, 2003, t. 4-5

Fel y bu yn y 1970au, roedd costau rhedeg Cynulliad a'i fethiant honedig i sicrhau atebolrwydd democrataidd ymhith pryderon pennaf Smith.

I lawer, defnyddiwyd perfformiad siomedig Llafur yn etholiadau'r Cynulliad yn 2007 fel sbardun i agor llygaid y Blaid Lafur i bwysigrwydd ei hanes a'i thraddodiadau. Daeth mudiadau i fodolaeth a sefydlwyd grwpiau ffocws megis ‘Wales 20:20’ ('melin drafod' â'r nod o ysgogi dadleuon ynglŷn â sosialaeth) er mwyn adnewyddu'r mudiad Llafur ledled Cymru, ail-greu Llafur fel sefydliad a oedd yn cael ei ysgogi gan bolisi a helpu i hwyluso dadl eang a chynhwysol o dan yr hyn y mae'n ei alw yn faner 'sosialaidd ddemocrataidd' yng Nghymru. Ymhlith gweithgareddau amlycaf Wales 20:20 oedd yr ymgyrch i ddileu tlodi plant yng Nghymru.

Drwy grwpiau a mudiadau o'r fath, mae unigolion newydd yn y Blaid Lafur wedi dod i'r amlwg sy'n gweld y Cynulliad fel modd i wella bywydau pobl gyffredin sy'n byw yng Nghymru. Un sy'n dod o dan y categori hwn yw Huw Lewis, yr Aelod Llafur dros Ferthyr yn y Cynulliad, a'r Gweinidog Addysg a Sgiliau. Roedd Lewis yn weithgar yn Wales 20:20, adolygodd brif raglen wrthdlodi Llywodraeth Cymru 'Cymunedau yn Gyntaf' a lluniodd gynllun Llywodraeth Cymru i ddileu tlodi plant. Soniodd Lewis am yr angen i ail-greu'r cysylltiadau a fu erioed yn rhan o'r traddodiad Llafur, rhywbeth yr oedd llawer yn ei ystyried yn ymgais i fod yn arweinydd ar Lafur Cymru yn 2009. Daw Darn 12 o lyfryn a gyhoeddwyd gan Lewis a ‘Wales 20:20’ yn 2009. Fe sylwech ei fod yn dadlau dros ail-greu'r cysylltiadau a fu erioed yn rhan o'r traddodiad Llafur Cymreig radical.

Darn 12

The Labour Party was created to represent the interests of progressive people organised in the workplace. In this respect little has changed – it is that group of people for whom we try to effect most change and who make up our most valuable resource in terms of members, thinkers and supporters. However, a growing dislocation between different branches of the Labour movement in Wales risks not just a weakening of these ties, but schism. There is something profoundly disturbing about the current relationship between the Labour Party in Wales and what should be its most natural of brethren – the Trade Unions and the cooperative movement. The latter have become the undervalued pair in the progressive triumvirate needed to drive Wales forward. Elsewhere in Europe, Trade Unions are the vanguard of policy creation in areas like health and safety and work/life balance – we need the same action and support in Wales. Genuine social partnership must be the cornerstone of a renewed Welsh Labour. Historically, co-operatives and the Unions have not just helped, or followed Labour in Wales, they have led on the policy agenda, and quietly through successful stand alone projects they continue to do fantastic work, but we have stopped recognising that and no longer progress common values from a common platform. This goes for all affiliates who make up the Labour family – Young Labour and Labour Students in Wales for example should be, as it once was, the training ground for new leaders and great Trade unionists of the future – these organisations are now undervalued, underused and underfunded.

Lewis, 2009, pp. 14-15

Byddwch wedi sylwi fwy na thebyg mai prif nodwedd y darn hwn yw bod Lewis yn gweld dyfodol ar gyfer y gynghrair draddodiadol rhwng y Blaid Lafur a'r undebau llafur. Efallai eich bod wedi nodi hefyd y ffordd y mae'r cyfeirio at fodolaeth 'teulu Llafur' yng Nghymru.

Mae ffigyrau amlwg eraill yn Llafur Cymru hefyd wedi galw mewn ffordd debyg am adfywio traddodiad Llafur yr ymddengys ei fod wedi diflannu. Ymhlith y rhain fu Peter Hain, yr Aelod Llafur dros Gastell-nedd, ac Ysgrifennydd Gwladol Cymru o 2002 a hyd at 2008. Daw Darn 13 o bapur a ysgrifennwyd gan Hain. Wrth ei chi ei ddarllen, byddwch yn nodi sut y mae'n ystyried y traddodiad Llafur, ei werthoedd a'r newidiadau sydd wedi digwydd ers y 1980au.

Darn 13

Wales is a very different place compared with when I first came to live here 18 years ago, and has developed at a pace since Labour came to office in 1997, accelerating even further since the assembly began work in 1999 ...

The communities in which the roots of Labour’s support and bases of activism were bred and sustained for generations are disappearing, increasingly fragmented with neighbours more strangers than family friends. The caring values which have for generations epitomised many Welsh neighbourhoods – especially in the valleys – can no longer be taken for granted. The large workplaces that were the heart of the old labour movement in Wales as elsewhere have all but disappeared. Trade unions – the bedrock of the old Welsh Labour – have steadily declined. Even under Labour, trade union membership in the workforce fell sharply by 13 per cent between 1998 and 2006 ... significantly greater than almost every part of Britain: four times greater than Scotland and three times the north-east. While public sector membership is high (68 per cent), private sector membership is very low (22 per cent). Just a third of all Welsh workers are trade union members today – though high by European standards, sharply down on the past. Solidarity and class have been eroded as the key voting determinants. The Labour vote traditionally passed down from parents and grandparents to children and grandchildren is no longer the binding glue of the Labour party’s electorate. Typically, young people encountered on the doorstep ‘don’t know’ or ‘don’t care’ or ‘won’t vote’.

In traditional Labour areas in Wales where the older vote can be rock solid, the younger people are less likely to vote Labour or to vote at all. In the 2007 assembly elections fully 80 per cent of registered 18–34-year-olds did not vote; half of 18-24-year-olds knew nothing about the Assembly.

Hain, 2008

Mae'r heriau a wyneba'r Blaid Lafur wrth iddi geisio ail-greu ei hapêl draddodiadol yng Nghymru yn niferus. Yn y darn canlynol, sydd hefyd yn dod o bapur Hain, mae'n nodi y bydd angen ail-greu apêl draddodiadol Llafur er mwyn bod yn addas ar gyfer anghenion ac uchelgeisiau cyfoes.

Darn 14

Alongside party renewal there are four ideological challenges facing Welsh Labour. First and above all, Welsh Labour must be the party for an aspirational Wales, and this means appealing both to ‘middle Wales’ as well as motivating our ‘traditional Welsh Wales’ vote to turn out in a way it has been increasingly reluctant to do. These constituencies are not at all incompatible: on the

> contrary, appealing to both simultaneously holds the key to a Labour revival, as was the case in 1997. Second, we have to win the argument for deepening devolution within Britain rather than as a bridgehead to separatism outside Britain. Third, we must not allow the nationalists to claim the Welsh language as their fiefdom: we must advance a positive vision for the language with a distinctive global perspective rather than the parochial one of Plaid and too many of their fellow travellers in Welsh public life. Where their instinct is to make Welsh speaking almost obligatory, ours is to ensure choice for all, Welsh and non-Welsh speakers alike. Fourth, we must claim authorship of a proud Welsh patriotism that is simultaneously British, European and internationalist, rather than separatist. Devolution for Labour was never about creating an inward looking, parochial Wales, or about satisfying that strand in Welsh society which is basically so insecure that it seeks to huddle with its back to the outside world ... Our citizens have quite different aspirations from 1997. The issues are no longer mass unemployment and collapsing public services. The modern Wales majority has different aspirations and different pressures. People now rightly expect to have not just any job, but a decent job with opportunity to progress; not just any school for their children but a high-achieving one; not just low hospital waiting times but high-quality personalised care; not just a roof over their heads but affordable housing to buy or rent; not just more police but better neighbourhood policing; not just reduced crime but reduced violence, reduced antisocial behaviour and more respect. And they are right to demand this of Welsh Labour.
>
> *Hain, 2008*

Yn sgil penderfyniad Rhodri Morgan i ymddiswyddo fel arweinydd Llafur Cymru a Phrif Weinidog yn 2009, crisialodd y frwydr i fod yn arweinydd y blaid yr angen i lafur aildanio ac ailddarganfod ei hapêl draddodiadol yng Nghymru. Carwyn Jones, AC Llafur dros Ben-y-bont ar Ogwr enillodd y frwydr. Addawodd y byddai Llafur yn ymladd i adfer ei safle etholiadol yng Nghymru, gan adnewyddu ei hapêl draddodiadol yng Nghymru drwy ymrwymiad i wasanaethau cyhoeddus a ‘putting ordinary working people first’ (Jones, 2009).

Felly, mae'r heriau a wynebir gan y Blaid Lafur yng Nghymru yn niferus. Fel y cydnabu Hain, mae Cymru wedi newid cryn dipyn o'r wlad a uniaethodd â'r traddodiadau Llafur yn y 1920au a'r 1930au. Mae'n wahanol, hyd yn oed, i'r wlad a fodolai cyn datganoli ddegawd yn ôl. Mae angen i'r Blaid Lafur ymateb i'r heriau newydd a'r uchelgeisiau newydd er mwyn i'r traddodiad oroesi.

7.3 Casgliad

- Mae rhai yn credu bod cymesuredd rhwng gwerthoedd 'Llafur' a gwerthoedd 'Cymreig'.
- Ailgyneuwyd y ddadl ynglŷn â datganoli yn wyneb amodau economaidd anodd y 1980au a'r cyfnod hir o lywodraethau Ceidwadol.
- Gwnaeth rhai gwleidyddion a wrthwynebodd ddatganoli yn y 1970au newid eu meddwl ynglŷn â'r mater tua'r adeg hon.
- Ar ôl i Lafur ennill grym yn 1997, cymeradwywyd datganoli, ond o fwyafrif bach iawn.

- Yn etholiadau i'r Cynulliad, mae goruchafiaeth Llafur dros wleidyddiaeth Cymru wedi bod yn ddiogel.
- Ers 2001, mae'r Blaid Lafur wedi ceisio ailddiffinio ei gwerthoedd, er mwyn diwallu anghenion penodol Cymru.
- Derbynnir yn gyffredinol bod yn rhaid i'r traddodiad Llafur ymaddasu a newid i fodloni uchelgeisiau Cymru yn yr unfed ganrif ar hugain.

Yn ystod yr adran hon, rydym wedi edrych ar darddiad a datblygiad traddodiad gwleidyddol sydd wedi ffurfio gwleidyddiaeth a chymdeithas Cymru ers canrif bron. Fel y gwelsom, bu llawer mwy i'r traddodiad Llafur na gwleidyddiaeth y maes glo. Ymwreiddiodd y traddodiad Llafur – traddodiad radical – yn ddwfn yn enaid y Cymry, gan gynrychioli dyheadau cymdeithasol, diwylliannol, ieithyddol a gwleidyddol a oedd yn aml yn croesi'r ffiniau a oedd yn seiliedig ar ddosbarth cymdeithasol. Ar adegau, fel y gwelsom, nid oedd modd gwahaniaethu rhwng gwerthoedd Llafur a gwerthoedd, rhywbeth a fu'n cymylu'r syniadau croes o hunaniaeth mewn gwahanol rannau o Gymru.

Hoffwn orffen lle dechreuon ni, gydag erthygl Martin yn *The Guardian* ym mis Medi 2009. Gorffennodd Kettle ei erthygl drwy ddadlau:

> Maybe this scenario is cast too dramatically ... any claim that Wales is a Conservative nation now – especially based on the support of fewer than one voter in three – is ridiculous. But the idea that it is still a Labour nation is increasingly ridiculous too. As Labour prepares to choose a successor to Rhodri Morgan, its admirable Welsh leader who is 70 this month, Welsh politics is changing fast. Land of my fathers no more.
>
> (Kettle, 2009)

Nid oes angen i'r senario ymddangos mor ddu. Mae cynrychiolwyr Llafur yn effro i'r heriau o'u blaenau. Mae angen i'r blaid gael y personoliaethau a'r polisïau i ailddyfeisio neu ail-lunio'r traddodiad, er mwyn ail-greu ei berthnasedd i bobl gyffredin sy'n byw yn y de ac yn y gogledd, sy'n siarad Cymraeg neu sydd ddim yn siarad Cymraeg. Os gall wneud hyn, fel yr awgryma'r rhai ffyddiog, efallai y byddwn yn dal i drafod rhinweddau'r traddodiad Llafur ymhen hanner canrif arall.

8 Cynrychiolaeth wleidyddol

Anwen Elias

Cynrychiolaeth wleidyddol yw un o nodweddion creiddiol unrhyw gyfundrefn ddemocrataidd fodern, a drefnir ar sail egwyddor craidd *rheolaeth y bobl*, a hynny am ein bod yn ethol cynrychiolwyr o bryd i'w gilydd sy'n gwneud penderfyniadau gwleidyddol ac yn gweithredu polisïau ar ein rhan. Ond mae cynrychiolaeth wleidyddol hefyd yn fater dadleuol. Mae gwyddonwyr gwleidyddol a gwleidyddion yn anghytuno ar gwestiynau allweddol ynglŷn â chysyniad sylfaenol cynrychiolaeth wleidyddol, megis *pwy* ddylai gael ei gynrychioli, pwy ddylai *fod yn cynrychioli* a *pha fath*o gynrychioliaeth sy'n ddymunol.

Mae'r adran hon yn ystyried sut yr ymdriniwyd â rhai o'r cwestiynau hyn ynglŷn â chynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru. Yn benodol, byddwn yn ystyried sut yr arweiniodd pryderon ynglŷn ag *ansawdd* cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru erbyn canol y 1990au at raglen fawr o ddiwygio cyfansoddiadol – datganoli – a chreu corff newydd a etholir yn ddemocrataidd, Cynulliad Cenedlathol Cymru. Roedd cefnogwyr datganoli yn ystod canol y 1990au yn ystyried hyn yn broses a fyddai'n cyflwyno math newydd o wleidyddiaeth yng Nghymru, un a fyddai'n cael ei nodweddu, yn anad dim, gan ei natur gynhwysol. Mae'r adran hon yn ystyried a yw gwleidyddiaeth Cymru wedi dod yn fwy cynhwysol ers hynny mewn gwirionedd a'r graddau y mae datganoli wedi gwella ansawdd cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru.

8.1 Hanes cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru

Yn yr adran hon, byddwch yn dechrau drwy edrych ar y ffordd y mae Cymru wedi cael ei chynrychioli'n hanesyddol o fewn gwleidyddiaeth Prydain a pham bod cyfundrefn o gynrychiolaeth wleidyddol o'r fath yn cael ei hystyried yn annerbyniol gan rai grwpiau yng Nghymru. Bydd hyn yn arwain at ystyried y twf cynyddol am ddatganoli i Gymru yn ystod y 1960au a'r 1970au, ac yna unwaith eto yng nghanol y 1990au. Daw'r adran i ben drwy ystyried y cynlluniau datganoli a gyflwynwyd gan Lafur Newydd yn 1997, a strwythur a phwerau'r Cynulliad a grëwyd yn fuan wedi hynny.

8.1.1 Cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru cyn datganoli

Mae arolygon hanesyddol o gynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru yn aml yn cyfeirio at gofnod ym mynegai argraffiad cynnar o *Encyclopaedia Britannica*, lle y nodwyd ‘for Wales, see England’. Mae'r ffaith bod modd cyfeirio at Gymru felly yn adlewyrchu ymgorffori llwyr y wlad ym mheirianwaith sefydliadol, cyfreithiol a gweinyddol gwladwriaeth Lloegr drwy ddeddfwriaeth yn 1536 a 1543 (y Deddfau Uno). Nododd Deddf Cymru a Berwick yn 1746 ‘in all cases where the Kingdom of England, or that part of Great Britain called England, hath been or shall be mentioned in any Act of Parliament, the same has been and shall henceforth be deemed and taken to comprehend and include the Dominion of Wales’ (Bogdanor, 1999, t. 144). Roedd y Ddeddf hon yn weithredol tan 1967.

Fodd bynnag, yn ymarferol, nid yw buddiananu Cymru wedi cael eu gogynnwys o dan 'Loegr' fel yr honnir weithiau. Wrth gwrs, mae Cymru erioed wedi anfon cynrychiolwyr i eistedd yn Nhŷ'r Cyffredin. Ond yn ychwanegol at hynny, ers dechrau'r ugeinfed ganrif mae llywodraethau olynol yn San Steffan wedi cydnabod bod angen trin Cymru yn

wahanol mewn rhai meysydd polisi. Mewn meysydd megis addysg, y Gymraeg ac amaethyddiaeth, sefydlwyd sawl corff penodol i Gymru er mwyn teilwra polisïau at anghenion penodol Cymru a goruchwylio'r broses o'u rhoi ar waith yng Nghymru. Roedd hyn yn gyfystyr â phroses o ddatganoli gweinyddol. Erbyn y 1950au, roedd cymaint â 17 o adrannau'r llywodraeth wedi sefydlu unedau gweinyddol yng Nghymru. Penodwyd Henry Brooke fel y Gweinidog cyntaf dros Faterion Cymreig yn 1957, a sefydlwyd Swyddfa Gymreig (o dan arweinyddiaeth Ysgrifennydd Gwladol Cymru) yn 1964 er mwyn 'express the voice of Wales' ym mhrosesau llunio polisïau llywodraeth ganolog (Bogdanor, 1999, t. 160).

Fodd bynnag, nid oedd pawb yn fodlon ar ddatganoli gweinyddol. Ers diwedd y bedwaredd ganrif ar bymtheg, mae grwpiau a phleidiau gwleidyddol penodol wedi dadlau bod y math hwn o gynrychiolaeth wleidyddol yn annigonol. Gadewch i ni edrych yn fanylach at rai o'r pryderon hyn ynglŷn ag ansawdd cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru.

8.1.2 Herio cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru

Yn hanesyddol, mae sawl grŵp gwahanol wedi herio'r gyfundrefn o gynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru. Er enghraifft, yn 1925, sefydlwyd Plaid Genedlaethol Cymru (a elwir yn ddiweddarach yn Blaid Cymru,) er mwyn gwarchod y Gymraeg a mynnu 'freedom' for Wales to decide on its own political affairs. Chwaraeodd Plaid Cymru, ynghyd â'r blaid gyfatebol yn y Alban, Plaid Genedlaethol yr Alban (SNP), ran bwysig yn y broses o roi datganoli ar agenda wleidyddol y DU yn y 1960au a'r 1970au. Yn rhannol mewn ymateb i fygythiad etholiadol cynyddol cenedlaetholdeb yng Nghymru a'r Alban, ymrwymodd y Blaid Lafur Brydeinig i raglen o ddatganoli i gyrff newydd a etholir yn ddemocrataidd yng Nghymru a'r Alban. Cyflwynwyd y cynlluniau hyn i bleidleiswyr yng Nghymru a'r Alban mewn refferendwm yn 1979.

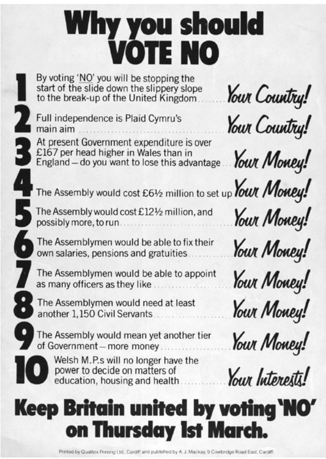

Ffigur 16 'Why you should vote NO in the referendum': taflen 1979

Llyfrgell Genedlaethol Cymru

Gweithgaredd 23

Mae Ffigur 16 yn dangos copi o daflen sy'n crynhoi rhai o'r prif ddadleuon a gyflwynwyd gan wrthwynebwyr datganoli yn y refferendwm ar ddatganoli i Gymru yn 1979. Wrth i chi ei darllen, ystyriwch pa mor ddarbwyllol yw'r dadleuon hyn, a pha

fath o ddadleuon y gallai cefnogwyr datganoli fod wedi'u cyflwyno mewn ymateb i'r haeriadau hyn.

Discussion

Gallwch gytuno neu anghytuno â'r dadleuon hyn yn erbyn datganoli i Gymru. Ond yn 1979, cafodd y cynlluniau hynny eu trechu'n llwyr. Oherwydd y canlyniadau hyn, a'r llywodraeth Geidwadol newydd a etholwyd yn 1979 nad oedd ganddi fawr ddim diddordeb yn y materion hyn, tynnwyd datganoli oddi ar yr agenda wleidyddol Brydeinig am sawl blwyddyn. Ac eto, yn ystod y cyfnod o ddeunaw mlynedd pan oedd y Blaid Geidwadol mewn grym – o 1979 i 1997 – bod pryderon ynglŷn â *dilysrwydd* cynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru wedi cynyddu i'r fath graddau erbyn canol y 1990au nes bod galw o'r newydd am ddatganoli pŵer i Gynulliad a etholir yn ddemocrataidd.

Mae cysyniad dilysrwydd yn derm hynod bwysig ym myd gwleidyddiaeth, ond gall fod yn anodd cytuno ar un diffiniad o'r term. Un ffordd o feddwl amdano yw mewn termau ‘cyfiawnder’ (Heywood, 2000, t. 29). Felly, er enghraifft, os oeddem am asesu dilysrwydd cyfundrefn wleidyddol, byddem am wybod i ba raddau y mae pobl sy'n byw o dan y gyfundrefn honno yn credu bod y ffordd y caiff penderfyniadau gwleidyddol eu gwneud yn 'gyfiawn'. Os bydd cyfundrefn wleidyddol yn esgor ar ganlyniadau polisi *teg* y mae'r bobl sy'n byw o dan y gyfundrefn yn eu derbyn ac (yn achos cyfreithiau) yn ufuddhau iddynt, yna byddem yn dweud ei bod yn gyfundrefn wleidyddol ddilys. A hynny am fod aelodau'r gymuned wleidyddol yn derbyn cael eu llywodraethu mewn ffordd benodol, ac yn ufuddhau i'r penderfyniadau gwleidyddol a wneir gan y rhai sy'n llywodraethu. Cyfundrefn wleidyddol annilys fyddai un lle y teimlir *nad oes gan y rhai mewn grym yr hawl* i wneud penderfyniadau gwleidyddol ar ran pobl sy'n byw yn y gymuned honno.

Er mwyn helpu i feddwl am ddilysrwydd cyfundrefn o gynrychiolaeth wleidyddol, mae'n ddefnyddiol meddwl yn nhermau 'mewnbynnau' ac 'allbynnau' unrhyw broses o gynrychiolaeth wleidyddol (Judge, 1999, t. 21).

- Mae 'mewnbynnau' yn cyfeirio at etholiadau, ac o ran hyn mae gennym ddiddordeb yng 'nghyfiawnder' y ffordd y caiff cynrychiolwyr eu hethol (e.e. a yw'r etholiadau'n deg, yn agored ac yn dryloyw?), y graddau y mae cynrychiolwyr yn adlewyrchu dymuniadau polisi'r pleidleiswyr, a phwy yw'r cynrychiolwyr.
- Mae'r 'allbynnau' yn cyfeirio at yr hyn y mae cynrychiolwyr yn ei wneud ar ôl iddynt gael eu hethol; o ran hyn, rydym am wybod a yw ein cynrychiolwyr wedi gweithredu'n gyfrifol ac mewn ffordd sy'n cyfateb i'n dymuniadau ai peidio.

Yng Nghymru, erbyn canol y 1990au, gellir dadlau bod cynrychioliaeth wleiddydol yn wynebu problemau o ran dilysrwydd *mewnbynnau* ac *allbynnau*. O ran dilysrwydd mewnbynnau, bu dau brif bryder. Roedd y cyntaf yn ymwneud â dymuniadau gwleidyddol pleidleiswyr yng Nghymru a sut roedd y rhain yn cael eu hadlewyrchu (ai peidio) yn y llywodraeth a fu mewn grym yn San Steffan.

Mae Tabl 2 yn rhoi canlyniadau etholiadau cyffredinol i Gymru rhwng 1979 a 1997. Os edrychwch yn benodol at y rhes i'r 'Ceidwadwyr', byddwch yn sylwi ar yr hyn sy'n digwydd i ganlyniadau etholiadol y blaid rhwng 1979 a 1997. Wedyn cymharwch hyn â'r rhes i'r 'Blaid Lafur' a byddwch yn sylwi mai'r gwahaniaeth mwyaf ym mherfformiad etholiadol y ddwy blaid hyn yw nad yw'r Blaid Geidwadol erioed wedi cael mwyafrif etholiadol yng Nghymru.

Tabl 2 Canlyniadau etholiadau cyffredinol yng Nghymru, 1979–1997

	1979		1983		1987		1992		1997	
Plaid	%	Seddau	%	Seddau	%	Seddau	%	Seddau	%	Seddau
Llafur	47.0	22	37.5	20	45.1	24	49.5	27	54.7	34
Ceidwadwyr	32.2	11	31.0	14	29.5	8	28.6	6	19.6	0
Democrataid Rhyddfrydol	10.6	1	23.2	2	17.9	3	17.9	1	12.4	2
Plaid Cymru	8.1	2	7.8	2	7.3	3	8.8	4	9.9	4
Eraill	2.2	0	0.4	0	0.2	0	0.7	0	3.4	0
Cyfanswm	100	36	100	38	100	38	100	38	100	40

Thrasher a Rallings, 2007, t. 223

Dirywio a wnaeth cefnogaeth etholiadol y Blaid Geidwadol o ganol y 1980au ymlaen. Mae hyn mewn gwrthgyferbyniad â'r Blaid Lafur, a welodd ei sefyllfa gref yng ngwleidyddiaeth Cymru yn mynd yn gryfach eto dros yr un cyfnod. Felly, roedd Cymru yn cael ei llywodraethu gan blaid wleidyddol nad oedd yn cael cefnogaeth pleidleiswyr Cymru. Cafodd y rhwystredigaeth gynyddol a barodd y sefyllfa hon ei mynegi'n glir gan Ron Davies, yr AS Llafur dros Gaerffili ac un o brif benseiri datganoli i Gymru:

> In 1987 and again in 1992 I clearly remember the sense of despair not only at the return of a Conservative government but the consequences of Wales having so clearly turned its face against the Tories yet still facing the prospect of a Tory government, a Tory Secretary of State and Tory policies imposed on us in Wales. I vividly recall the anguish expressed by an eloquent graffiti artist who painted on a prominent bridge in my constituency, overnight after the 1987 defeat, the slogan ‘we voted Labour and we got Thatcher’.
>
> (Davies, 1999, t. 4–5)

Cafodd y teimlad hwn o fyw o dan lywodraeth plaid wleidyddol 'heb ei hethol' ei ddwysau gan y ffaith bod llawer o'r ysgrifenyddion gwladol a benodwyd i'r Swyddfa Gymreig - ac felly'n effeithio ar swmp a sylwedd polisïau a effeithiai ar Gymru - yn ASau o etholaethau yn Lloegr. Dim ond un o'r chwe Ysgrifennydd Gwladol Ceidwadol rhwng 1979 a 1997 oedd â sedd yng Nghymru.

O ran dilysrwydd allbynnau, teimlid yn aml fod penderfyniadau polisi'r Blaid Geidwadol yn cael eu gorfodi ar Gymru yn groes i ewyllys pleidleiswyr Cymru. Cafodd hyn ei ddwysau gan y ffaith bod y Swyddfa Gymreig ar adegau o dan arweinyddiaeth unigolion - John Redwood yn benodol - a oedd yn arddel safbwyntiau Thatcheraidd iawn a oedd yn amlwg yn mynd i groes i werthoedd gwleidyddol Cymru. Roedd penderfyniadau polisi eraill a wnaed gan y llywodraeth ganolog – gan gynnwys treth y pen a phreifateiddio'r diwydiannau trwm megis glo – hefyd yn hynod amhoblogaidd. O dan lywodraeth y Blaid Geidwadol gwelwyd twf hefyd mewn 'cwangos', fel y'u gelwid, yng Nghymru (sefydliadau anllywodraethol lled-ymreolaethol). Mae'r rhain yn gyrff annibynnol o dan arweinyddiaeth unigolion a benodwyd gan y llywodraeth ac roeddent yn gyfrifol am reoleiddio'r diwydiannau newydd eu preifateiddio, goruchwylio gweithgareddau diwylliannol a gwyddonol a chynghori'r llywodraeth ar bolisi. Yng Nghymru, roedd hyn yn cynnwys cyrff megis Awdurdod Datblygu Cymru, Bwrdd yr Iaith Gymraeg, Bwrdd Croeso Cymru, ac

amrywiol Awdurdodau Iechyd rhanbarthol. Roedd twf y cwangos wedi dwysau'r teimlad bod Cymru yn cael ei llywodraethu'n gynyddol gan 'wladwriaeth heb ei hethol' (Morgan a Mungham, 2000 t. 45–67).

Ar ben y pryderon hyn ynglŷn â dilysrwydd mewnbynnau ac allbynnau ceid y ffaith bod y Blaid Lafur wedi bod yn wrthblaid yn Nhŷ'r Cyffredin ers bron ddau ddegawd, ac nid yw'n anodd deall pam yr ymrwymodd y blaid hon i raglen o ddatganoli pe bai'n ennill grym. Digwyddodd hyn yn 1997. Ar ôl ffurfio llywodraeth, dechreuodd Llafur Newydd Tony Blair ar raglen sylweddol ac eang ei chwmpas o newid cyfansoddiadol, gan gynnwys creu Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn 1999. Mae'r adran nesaf yn amlinellu sut y digwyddodd y newidiadau hyn, ac mae'n rhoi trosolwg o brif bwerau Cynulliad Cenedlaethol Cymru.

8.1.3 Llafur Newydd a setliad datganoli Cymru

Hyrwyddodd Llafur Newydd, o dan arweinyddiaeth Tony Blair, ddatganoli ar y sail ‘it will bring government closer to the people, make our politics more *inclusive* and put power in the hands of the people where it belongs’ (dyfyniad yn Chaney a Fevre, 2001, t. 22–3; *pwyslais wedi'i ychwanegu*). Cyflwynwyd y cynlluniau uchelgeisiol hyn i greu math newydd cynhwysol o wleidyddiaeth gerbron etholwyr Cymru mewn refferendwm ar 18 Medi 1997.

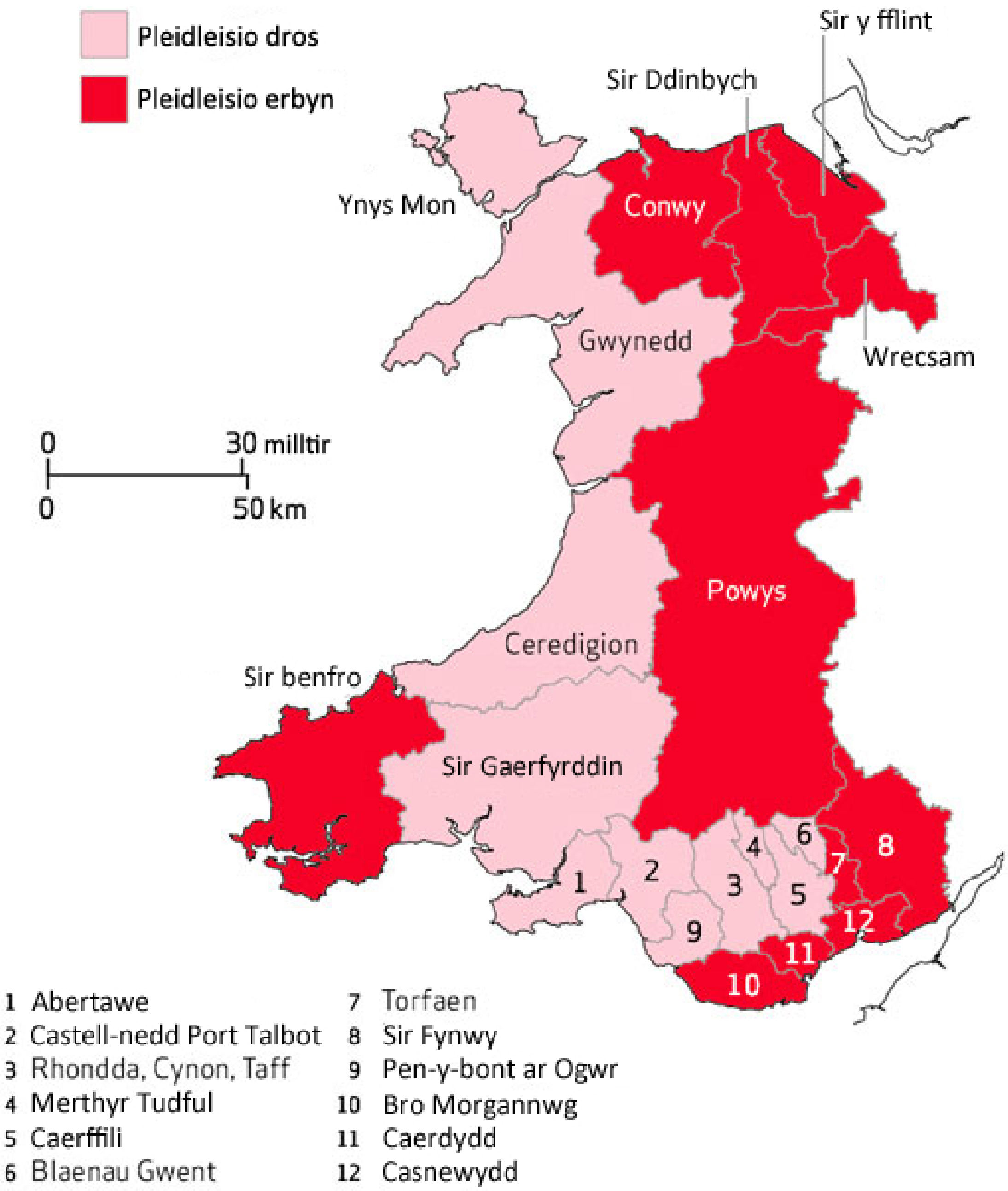

Ffigur 17 Sut y rhannwyd Cymru gan y bleidlais

Yr wythnos cynt, roedd pleidleiswyr yr Alban wedi pleidleisio i sefydlu senedd i'r Alban, gyda 74.3 y cant o blaid y cynnig o gymharu â 25.7 yn ei wrthwynebu. Yng Nghymru, dim ond hanner etholwyr Cymru – 50.1 y cant a bod yn fanwl gywir – a bleidleisiodd yn y refferendwm. Ni allai'r canlyniad fod wedi bod yn agosach: O gael eu gofyn a oeddent yn cytuno y dylai fod Cynulliad i Gymru, dywedodd 50.3 y cant o bleidleiswyr ‘Ie', gyda 49.7 y cant yn dweud Na. Dengys Ffigur 17 sut roedd cefnogaeth a gwrthwynebiad i ddatganoli wedi'u dosbarthu'n ddaearyddol ledled Cymru; pleidleisiodd ardaloedd gwledig Cymraeg eu hiaith yn bennaf yn y gogledd-orllewin a'r de-orllewin o blaid datganoli, ond pleidleisiodd y cymunedau diwydiannol mwy Seisnigaidd yn y gogledd-ddwyrain a'r de-ddwyrain i wrthod y cynigion hyn.

Felly, dywedodd etholwyr Cymru 'Ie' i ddatganoli o 6,721 o bleidleisiau'n unig. Nid oedd hyn yn dangos cefnogaeth frwd dros y prosiect datganoli. Gellid ystyried bod natur agos y canlyniad yn arwydd *nad oedd i'r Cynulliad Cenedlaethol newydd ddilysrwydd*, o gofio na

phleidleisiodd llai na hanner pleidleiswyr Cymru o gwbl, a bod hanner y rhai a bleidleisiodd yn gwrthwynebu sefydlu corff o'r fath. Mae hyn yn eironig, o gofio mai diben datganoli oedd datrys problem diffyg dilysrwydd canfyddedig yng ngwleidyddiaeth Cymru.

Gweithgaredd 24

Er gwaethaf natur agos canlyniad y refferendwm yn 1997, eto i gyd, roedd yn ganlyniad a ddangosodd fod agweddau tuag at ddatganoli wedi newid mewn ffyrdd pwysig ers refferendwm 1979. Wrth i chi ddarllen y canlynol, nodwch bum ffactor pwysig sy'n helpu i esbonio pam bod newid o'r fath ym marn y cyhoedd.

Darn 15 Why was 1997 different?

The timing of the Welsh referendum of 1997 could not have been better in terms of securing a 'yes' vote. The new Labour government was still enjoying its honeymoon period, little opportunity had existed for left-wing discontent to grow, and the Scots had already a week earlier voted resoundingly for the establishment of a parliament in Edinburgh. Furthermore, the speedy pre-legislative referendum ensured that there was little time for the deficiencies of the government's devolution proposals to be examined. The 'no' campaign was a damp squib. In contrast, the political context of the referendum in 1979 was hostile indeed for the then Labour government. It had lost its majority during 1976 and was reliant on the Liberals and other smaller parties to ensure success for its legislative programme. The referendum took place shortly after the 'winter of discontent' and amidst the resurgence of the Conservative Party under Margaret Thatcher ... These different political contexts in 1979 and 1997 can be seen to have influenced electors' behaviour; to have changed the pattern of support and opposition to devolution; and in the final instance, to have undermined the turnout among 'no' voters sufficiently for a 'yes' result to have crept in under the wire ...

This is not to deny that, although the increase in the proportion of the population of Wales affirming a Welsh identity between 1979 and 1997 was small, Welsh national identity increased in political salience ... [T] wo notable developments have occurred. People with a Welsh national identity have become more pro-devolution. And Plaid Cymru, the nationalist party, has become markedly more acceptable to the mass of the population in Wales ... As there was no marked social change that might account for why a Welsh identity became more politically salient, it is likely to be a political creation. Perhaps the Labour government should thank Plaid Cymru for its work in this area, for without the politicisation of Welsh identity, the swing from 1979 to 1997 would not have been enough.

Evans and Trystan, 1999, t. 113–14

Discussion

Rhai o'r ffactorau yr ydych wedi'u nodi o bosibl fel ffactorau a gyfrannodd at bleidlais 'Ie' yn y refferendwm yw:

- poblogrwydd y llywodraeth Lafur newydd ei hethol
- y bleidlais 'ie' yn yr Alban yr wythnos cynt

- cyflymder pasio'r ddeddfwriaeth ar gyfer cynnal refferendwm yn Nhŷ'r Cyffredin
- ymgyrch 'na' wedi'i threfnu'n wael
- perthnasedd cynyddol hunaniaeth Gymreig.

Arweiniodd canlyniad y refferendwm at greu Cynulliad Cenedlaethol i Gymru. Yn ôl Deddf Llywodraeth Cymru 1998, byddai gan y corff newydd hwn y nodweddion canlynol:

- Trigain Aelod Cynulliad (AC), a etholir drwy system aelod amgen (gweler Blwch 1).
- Byddai'r pwerau a oedd yn cael eu harfer gynt gan Ysgrifennydd Gwladol Cymru a'r Swyddfa Gymreig yn cael eu trosglwyddo i'r Cynulliad. Mae'r meysydd o gyfrifoldeb yn cynnwys amaethyddiaeth; diwylliant; datblygu economaidd; addysg a hyfforddiant; yr amgylchedd; iechyd; chwaraeon; datblygu economaidd; addysg a benthyciadau i fyfyrwyr; yr amgylchedd; iechyd; llywodraeth leol a thai; chwaraeon; gwasanaethau cymdeithasol; trafnidiaeth a'r iaith Gymraeg.
- Yn y meysydd polisi hyn, byddai'r Cynulliad yn cael pwerau is-ddeddfu. Golygai hyn y byddai pob deddf (deddfwriaeth sylfaenol) yn cael ei gwneud yn San Steffan o hyd; fodd bynnag, byddai'r Cynulliad yn gallu pennu rheolau a rheoliadau sy'n addasu'r ddeddfwriaeth i gyd-destun penodol Cymru.
- Cafodd y Cynulliad ei gynllunio i fod yn gorff 'corfforaethol'; golygai hyn y byddai'r Cynulliad yn ei gyfanrwydd yn gyfrifol am gynnig, derbyn a chraffu ar benderfyniadau polisi, yn wahanol i'r rhaniad a welir yn y rhan fwyaf o gyfundrefnau gwleidyddol rhwng y weithrediaeth (y llywodraeth) a'r ddeddfwrfa (y senedd). Roedd y modwl hwn o lywodraethu wedi'i gynllunio i hyrwyddo consensws a chydweithredu rhwng pleidiau gwleidyddol.

Cynhaliwyd etholiad cyntaf y Cynulliad ar 6 Mai 1999. Mae Tabl 3 yn rhoi canlyniadau'r etholiad hwn ac etholiadau dilynol yn 2003 a 2007. Esbonnir y gwahaniaeth rhwng y bleidlais gyntaf a'r ail bleidlais yn yr etholiadau hyn ym Mlwch 1.

Blwch 1 Yr hanfodion: system y cyntaf i'r felin o'i chymharu â systemau etholiadol cynrychiolaeth gyfrannol

Yn y Deyrnas Unedig, caiff cynrychiolwyr i Dŷ'r Cyffredin eu hethol drwy ddefnyddio system etholiadol 'y cyntaf i'r felin'. Ym mhob etholaeth, rhoddir rhestr o ymgeiswyr yn cynrychioli gwahanol bleidiau gwleidyddol i'r pleidleiswyr. Mae'r pleidleisiwr yn pleidleisio i'w ddewis ymgeisydd, a bydd yr ymgeisydd sy'n ennill y nifer fwyaf o bleidleisiau yn yr etholaeth yn ennill y sedd. Mae'r 'enillydd sy'n cael y cyfan' yn etholiadau'r cyntaf i'r felin; nid oes gwobr i ymgeiswyr sy'n dod yn ail neu'n drydydd. Felly, er enghraifft, os bydd Ymgeisydd A yn ennill 40 y cant o'r bleidlais, a bod Ymgeisydd B yn ennill 39 y cant o'r bleidlais, Ymgeisydd A a gaiff ei ethol am ei fod/bod wedi ennill y nifer mwyaf o bleidleisiau. Defnyddir systemau etholiadol y cyntaf i'r felin yng Nghanada, UDA ac India hefyd.

Mae systemau etholiadol 'cynrychiolaeth gyfrannol' (PR) yn wahanol am eu bod yn ceisio cyfateb cyfran pleidlais plaid mor agos â phosibl i'w chyfran o seddau seneddol. Gadewch i ni ddychmygu bod system PR yn cael ei defnyddio i ethol cynrychiolwyr i Dŷ'r Cyffredin. Mewn egwyddor, os bydd plaid A yn ennill 40 y cant o'r holl bleidleisiau a fwriwyd yn y Deyrnas Unedig, bydd yn cael 40 y cant o'r cynrychiolwyr yn Nhŷ'r Cyffredin; Bydd Plaid B, sy'n ennill 30 y cant o'r pleidleisiau a fwriwyd, yn cael 30 y cant o seddau, ac ati. Felly gallwn ddweud bod nifer cynrychiolwyr plaid yn *gyfrannol* â nifer y pleidleisiau a gafodd.

Gellir gweld enghreifftiau o systemau PR yn yr Almaen ac Awstralia (er bod sawl math gwahanol o system PR yn bodoli).

Mae'r system etholiadol a ddefnyddir i ethol cynrychiolwyr i Gynulliad Cenedlaethol Cymru yn un *led-gyfrannol*, gan ei bod yn cyfuno elfennau o systemau Cyntaf i'r Felin a PR. Gelwir y system hon yn 'system aelodau ychwanegol', lle mae 40 o aelodau'r Cynulliad yn cael eu hethol drwy ddefnyddio'r Cyntaf i'r Felin, tra bod yr 20 arall yn cael eu hethol drwy ddefnyddio PR. Golyga hyn y bydd pob pleidleisiwr mewn etholiadau i'r Cynulliad yn cael dwy bleidlais. Caiff y *bleidlais gyntaf* ei bwrw i un ymgeisydd, sy'n cynrychioli etholaeth benodol, yn yr un modd ag y caiff cynrychiolwyr eu hethol i Dŷ'r Cyffredin (drwy roi X wrth ymyl enw dewis ymgeisydd yr etholwr ar y papur pleidleisio). Defnyddir yr *ail bleidlais* i ethol aelodau *ychwanegol* sy'n cynrychioli un o bum rhanbarth yng Nghymru. Yn hytrach na phleidleisio i ymgeisydd unigol, caiff y bleidlais ei bwrw i blaid wleidyddol; caiff y *seddau ychwanegol* hyn eu dyrannu mewn ffordd sy'n unioni unrhyw annhegwch yn y ffordd y dyrennir seddau etholaethau a enillwyd ar sail y Cyntaf i'r Felin (ceir fformiwla gymhleth iawn sy'n cyfrifo faint o seddau amgen y dylid eu dyrannu i bob plaid wleidyddol!). Mae systemau aelodau angen hefyd wedi cael eu defnyddio'n eang ledled y byd, gan gynnwys yn Seland Newydd.

Tabl 3 canlyniadau etholiadau Cynulliad Cenedlaethol Cymru, 1999-2007

	1999			2003			2007			
Plaid	Y Bleidlais Gyntaf (%)	Yr Ail Bleidlais (%)	Cyfanswm y Seddau	Y Bleidlais Gyntaf (%)	Y Ail Bleidlais (%)	Cyfanswm y Seddau	Y Bleidlais Gyntaf (%)	Y Ail Bleidlais (%)	Cyfanswm y Seddau	Y Bleid Gynt (%)
Llafur	37.6	35.5	28	40.0	36.6	30	32.2	29.6	26	42.3
Ceidwadwyr	15.8	16.5	9	19.9	19.2	11	22.4	21.5	12	25
Democratiaid Rhyddfrydol	13.5	12.5	6	14.1	12.7	6	14.8	11.7	6	10.6
Plaid Cymru	28.4	30.6	17	21.2	19.7	12	22.4	21.0	15	19.3
Eraill	4.7	4.9	0	4.8	11.8	1	8.3	16.3	1	2.8
Cyfanswm	100.0	100.0	60	100.0	100.0	60	100.0	100.0	60	100

Wyn Jones a Scully (2004), t. 194; Scully ac Elias (2008), t. 105; wedi'i ddiweddaru drwy nodi canlyniadau 2011

Ffigur 18 Y tu mewn i Gynulliad Cenedlaethol Cymru
Jeff Morgan/Alamy

Roedd gwleidyddion blaenllaw yn y blaid Lafur erioed wedi disgwyl mai 'process not an event' (Davies, 1999) fyddai datganoli i Gymru, a bod lle i newid ac addasu dros y

blynyddoedd. Fodd bynnag, cododd yr angen am newid ac addasu lawer yn gynt na'r disgwyl. Mewn byr amser daeth anfanteision y setliad cyfansoddiadol hwn i'r amlwg: o fewn blwyddyn ar ôl ei sefydlu, bu galw am ailystyried trefniadau sefydliadol a phwerau'r Cynulliad. Dechreuodd Comisiwn Richard, o dan gadeiryddiaeth yr Arglwydd Llafur yr Arglwydd Ivor Richard, ar ei drafodion yn 2002 a chasglodd dystiolaeth helaeth ynglŷn â sut roedd y Cynulliad yn gweithio ym marn gwahanol grwpiau a grwpiau â buddiant. Cynigiodd adroddiad terfynol y Comisiwn, a gyhoeddwyd ym mis Mawrth 2004, y dylai'r setliad datganoli gwreiddiol gael ei diwygio'n sylweddol. Cafodd rhai o'r argymhellion hyn eu cynnwys mewn deddf newydd, Deddf Llywodraeth Cymru 2006, a oedd yn cynnwys y darpariaethau allweddol canlynol:

- rhoi'r gorau i'r syniad o 'gorff corfforaethol', ac yn lle hynny, cael rhaniad cliriach rhwng rôl y weithrediaeth (h.y. y Llywodraeth, yn gyfrifol am gynnig a gweithredu polisi) a'r ddeddfwrfa (y Cynulliad, yn gyfrifol am graffu ar weithgareddau'r Llywodraeth)
- pwerau newydd i'r Cynulliad ofyn am yr hawl i ddeddfwriaeth sylfaenol gael ei dirprwyo oddi wrth San Steffan.

Cafwyd trafodaeth bellach ynglŷn â dyfodol datganoli yng Nghymru pan grëwyd Confensiwn i Gymru Gyfan yn 2008 er mwyn ystyried ehangu pwerau'r Cynulliad ymhellach. Roedd sefydlu confensiwn o'r fath yn un o'r ymrwymiadau a wnaed gan Lafur a Phlaid Cymru ym mis Mehefin 2007 pan gytunwyd i ffurfio llywodraeth gyda'i gilydd. Un o brif amcanion Confensiwn Cymru Gyfan oedd asesu i ba raddau roedd cefnogaeth y cyhoedd yn symud tuag at bwerau deddfu llawn i'r Cynulliad. Byddai hyn yn rhoi pwerau deddfu sylfaenol i'r sefydliad ym mhob un o'r meysydd polisi a oedd wedi'u datganoli, er y byddai angen refferendwm newydd er mwyn i hyn ddigwydd. Fel rhan o'i waith, cynhaliodd Confensiwn Cymru Gyfan gyfres o gyfarfodydd cyhoeddus ledled Cymru er mwyn casglu safbwyntiau'r cyhoedd yng Nghymru ynglŷn â phwerau pellach i'r Cynulliad. Cyflwynwyd argymhellion y Confensiwn i'r Cynulliad ym mis Tachwedd 2009. Awgrymodd y dystiolaeth a gasglwyd, pe bai refferendwm ar bwerau ychwanegol yn cael ei gynnal, y tybid y byddai pleidlais 'Ie' yn bosibl ond nid yn sicr (Confensiwn Cymru Gyfan, 2009).

Ffigur 19 Digwyddiad ar ffurf Question Time a drefnwyd gan Gonfensiwn Cymru Gyfan, Caerdydd 2009

Confensiwn Cymru Gyfan

8.2 Ehangu ymgysylltu a chyfranogi yng ngwleidyddiaeth Cymru

Magodd y term 'cynhwysol' ail ystyr yn ystod y trafodaethau yn y cyfnod cyn datganoli ac yn ystod blynyddoedd cyntaf datganoli, sef ‘a concern for fostering wider citizen participation in government and engagement with different social groupings’ (Chaney a

Fevre, 2001, t. 26). Yn yr ystyr hon, mae gwleidyddiaeth gymhwysol yn golygu grymuso a chynnwys grwpiau o bobl sydd wedi cael eu hymyleiddio neu eu hallgau o'r broses wleidyddol yn y gorffennol.

Yn yr Alban, roedd datganoli yn ymateb, yn rhannol, i alwadau gan y fath grwpiau heb bŵer am fwy o ymwneud â llywodraethu. I'r gwrthgyferbyniad, ni fu fawr ddim galw o'r fath yng Nghymru. O ystyried y diffyg brwdfrydedd am ehangu ymwneud democrataidd yn y fath fodd, yr her i'r Cynulliad oedd creu cyfleoedd newydd am ymgysylltu a chyfranogi torfol yn y broses wleidyddol. Rydym yn ystyried i ba raddau y llwyddwyd i wneud hynny yng ngweddill yr adran hon. Ceir ffocws yn benodol ar y graddau y mae datganoli wedi creu cymdeithas sifil fywiog yng Nghymru lle na fu un yn bodoli gynt. Gadewch i ni ddechrau drwy ddiffinio'r term allweddol hwn.

8.2.1 Diffinio cymdeithas sifil

Caiff y cysyniad o gymdeithas sifil ei grybwyll a'i drafod cryn dipyn ym myd gwleidyddiaeth ac yn aml caiff ei ddefnyddio gan academyddion a gwleidyddion i olygu pethau gwahanol iawn. Rwy'n defnyddio cymdeithas i olygu'r canlynol:

- Mae cymdeithas sifil yn cynrychioli maes penodol sydd ar wahân i'r 'wladwriaeth' (sefydliadau gwleidyddol, pleidiau gwleidyddol a sefydliadau gwleidyddol eraill) a'r 'farchnad' (sefydliadau cynhyrchu a dosbarthu, megis cwmnïau a busnesau).
- Mae cymdeithas sifil yn cynnig lle i unigolion a sefydliadau drafod, cyfnewid barn, a llunio barn ar faterion sy'n bwysig i gymdeithas gyfan. Mae cymdeithas sifil yn cynnwys sefydliadau megis elusennau, sefydliadau anllywodraethol, grwpiau cymunedol ac amgylcheddol, sefydliadau i fenywod, sefydliadau crefyddol a sefydliadau defnyddwyr, cymdeithasau galwedigaethol, undebau llafur, grwpiau hunangymorth, cymdeithasau busnes a grwpiau eiriolaeth.
- Yn bwysicach na dim, mae'r lleisiau a'r safbwyntiau hyn sy'n dod o gymdeithas sifil yn craffu ar weithredoedd y gymdeithas wleidyddol (y wladwriaeth) a'r gymdeithas economaidd (y farchnad), eu beirniadu a gwrthbwyso eu dylanwad a fyddai fel arall yn ormodol. Felly mae cymdeithas sifil yn cydbwyso grym y wladwriaeth- yn cynnig rheolaeth arni. Am y rheswm hwn, mae cymdeithas sifil fywiog yn aml yn cael ei hystyried yn elfen hanfodol i gymdeithas ddemocrataidd.

8.2.2 Gwleidyddiaeth gynhwysol drwy gymdeithas sifil fywiog

Ceir cytundeb cyffredinol rhwng ysgolheigion ym myd gwleidyddiaeth Cymru fod datganoli wedi creu cyfleoedd newydd i'r rhai mewn cymdeithas sifil ryngweithio â strwythurau'r llywodraeth yng Nghymru, a dylanwadu ar benderfyniadau polisi a wneir gan y Cynulliad. Mae fframwaith cyfreithiol y weinyddiaeth newydd ei datganoli yn ei gwneud yn ofynnol i'r Cynulliad sicrhau bod egwyddor cyfle cyfartal i holl ddinasyddion Cymru wrth wraidd ei agenda wleidyddol. Ymatebodd y Llywodraeth i'r ddyletswydd hon drwy gyflwyno nifer o fentrau er mwyn meithrin cydberthnasau newydd â grwpiau wedi'u hymyleiddio a grwpiau lleiafrifoedd yng Nghymru. Mae'r rhwydweithiau' cydraddoldeb' a sefydlwyd, er enghraifft, yn cynnwys sefydliadau gwirfoddoli sy'n cynrychioli buddiannau grwpiau sydd wedi'u hymyleiddio. Mae'r rhain yn cynnwys Anabledd Cymru a Stonewall Cymru. Mae'r sefydliadau hyn wedi cael arian gan y Llywodraeth i dalu am aelodau newydd o staff i gefnogi ac ehangu eu gweithgareddau, ehangu eu haelodaeth a chyfrannu at drafodaethau ar wahanol bolisïau y mae'r Llywodraeth yn eu datblygu. Mae'r Isadran Cydraddoldeb, Amrywiaeth a Chynhwysiant yn gyfrifol am roi cyngor a chymorth i'r

Llywodraeth wrth iddi ddatblygu polisïau, cynnal deialog â chymunedau lleiafrifoedd a lledaenu arfer gorau.

Mae creu maes newydd o wneud penderfyniadau gwleidyddol yng Nghymru hefyd wedi sbarduno rhai grwpiau mewn cymdeithas sifil i ddatblygu strwythurau sefydliadol a strategaethau newydd er mwyn cael y dylanwad gwleidyddol mwyaf. Mae Oxfam, er enghraifft, wedi ail-frandio ei hun yn 'Oxfam Cymru' ac wedi neilltuo staff ac adnoddau ariannol newydd er mwyn lobïo 'r Llywodraeth (Royles, 2007, t. 109–10). At hynny, mae grwpiau ac unigolion cymdeithas sifil wedi ceisio manteisio i'r eithaf ar y cyfleoedd i ryngweithio ag ACau a gweision sifil. Un grŵp sydd wedi bod yn hynod effeithiol o ran dylanwadu ar bolisïau yng Nghymru yw Cyfeillion y Ddaear Cymru; ceir crynodeb o'r amrywiol ffyrdd a ddefnyddiodd i gyflawni hyn yn Astudiaeth Achos 8.2. Mae grwpiau eraill wedi bod yr un mor weithgar o ran ceisio dylanwadu ar bolisïau yng Nghymru wedi datganoli.

> Women's and disabled people's groups have submitted written responses to key policy initiatives covering the breadth of the Welsh Government's work. They have presented papers to Assembly committees that have formed the basis of discussions between the group's representatives, AMs, committee advisors and officials [and] have been invited to join task groups to develop policies and implement strategies.
>
> (Betts et al., 2001, t. 70)

Mae'r dystiolaeth a ystyriwyd hyd yma yn awgrymu bod datganoli wedi llwyddo mewn gwirionedd i greu math newydd o wleidyddiaeth gynhwysol yng Nghymru. Mae materion cydraddoldeb yn fwy canolog i brosesau gwneud polisi yng Nghymru ac mae mwy o ymwneud â'r broses wleidyddol ymhlith grwpiau lleiafrifoedd ac eraill mewn cymdeithas sifil.

Fodd bynnag, mae astudiaethau o gymdeithas sifil yng Nghymru wedi datganoli hefyd yn datgelu datblygiadau llai cadarnhaol. Mae gan rai sefydliadau cymdeithas sifil gydberthnasau agosach a mwy allgynhwysol â Llywodraeth Cymru nag eraill, a hynny, yn rhannol, oherwydd y gwahaniaethau rhwng sefydliadau cymdeithas sifil eu hunain. Er bod gan rai grwpiau, megis Oxfam Cymru a Chyfeillion y Ddaear Cymru, adnoddau da, nid yw hynny'n wir am eraill ac felly mae'n llawer mwy anodd iddynt gael perthynas â Llywodraeth Cymru. O ran y berthynas rhwng Llywodraeth Cymru a grwpiau sy'n cynrychioli grwpiau menywod a lleiafrifoedd ethnig, mae'r rhai wedi cael eu dominyddu gan elit bach o weithwyr proffesiynol dosbarth canol. Mae'r rhan fwyaf o aelodau'r sefydliadau hyn yn anwybodus o weithgareddau a materion sy'n bwysig i'r Cynulliad a Llywodraeth Cymru gan mwyaf (Betts a Chaney, 2004; Williams, 2004). Mae grwpiau ffydd y tu allan i brif ffrwd Cristnogaeth hefyd wedi ei chael hi'n anodd cael gwrandawiad teg gan y rhai yn y Cynulliad a Llywodraeth Cymru (Day, 2006, t. 650). Mae'r holl enghreifftiau hyn yn awgrymu anghydraddoldebau mawr o ran grym a dylanwad rhwng sefydliadau cymdeithas sifil. Caiff grwpiau llai o faint, llai profiadol a mwy ymylol eu hallgau o'r rhyngweithio rhwng cymdeithas sifil a'r Cynulliad a'r Llywodraeth.

Cyfeillion y Ddaear Cymru

Sefydliad rhyngwladol mawr yw Cyfeillion y Ddaear, a'i nod yw sbarduno pobl i wrthsefyll prosiectau a pholisïau sy'n niweidiol yn gymdeithasol ac yn amgylcheddol. Mae'n cynnwys rhwydwaith o sefydliadau sy'n weithgar mewn gwahanol gyd-destunau

cenedlaethol a rhanbarthol. Yn y DU, mae Cyfeillion y Ddaear yn grŵp ymgyrchu amgylcheddol gweladwy a dylanwadol iawn.

Sefydlwyd Cyfeillion y Ddaear yn 1984 i ymgyrchu dros faterion amgylcheddol yng Nghymru. Yn sgil sefydlu Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn 1999 crëwyd ffocws newydd i weithgareddau'r sefydliad, yn enwedig gan y byddai'r corff newydd hwn yn gyfrifol am ddatblygu polisïau penodol i Gymru mewn meysydd allweddol o ddiddordeb i Gyfeillion y Ddaear (megis yr amgylchedd, datblygu economaidd, amaethyddiaeth a thrafnidiaeth). Ers 1999, mae'r sefydliad wedi bod yn effeithlon iawn o ran bwydo i mewn i brosesau llunio polisi datganoledig a dylanwadu arnynt yng Nghymru mewn sawl ffordd:

- paratoi papurau polisi ar amrywiol faterion (megis ynni adnewyddadwy a newid yn yr hinsawdd)
- cyflwyno adroddiadau a thystiolaeth i'r gwahanol bwyllgorau polisi yn y Cynulliad (er enghraifft, ar leihau carbon mewn trafnidiaeth)
- cyflwyno polisïau drafft i'r Cynulliad i'w trafod (er enghraifft, roedd polisi a oedd yn cyfyngu ar blannu cnydau a addaswyd yn enetig yng Nghymru a dderbyniwyd yn 2000 yn seiliedig ar gynnig gwreiddiol a gyflwynwyd gan Gyfeillion y Ddaear)
- ysgrifennu'n uniongyrchol at weinidogion perthnasol yn y llywodraeth, a chyfarfod â hwy, er mwyn cyflwyno eu dadl.
- ysgogi cynghreiriau eang i ennyn cefnogaeth y cyhoedd i wahanol ymgyrchoedd (megis llythyr agored a lofnodwyd gan nifer fawr o unigolion blaenllaw ac ACau o bob plaid yn cefnogi polisi dim GM i Gymru)
- comisiynu ymgyrchoedd cyhoeddusrwydd hynod i ennyn cefnogaeth i faterion penodol (gweler Ffigur 20).

Ffigur 20 poster Cyfeillion y Ddaear Cymru y tu allan i'r Senedd.
Cyfeillion y Ddaear Cymru

Gellid hefyd ddadlau bod y Cynulliad a Llywodraeth Cymru wedi gwneud anghydraddoldebau sy'n bodoli eisoes yn waeth drwy ddatblygu cysylltiadau allgynhwysol â rhai sefydliadau ac nid eraill. Er enghraifft, roedd rhai pobl yn tybio bod Cymdeithas yr Iaith - carfan bwyso dros y Gymraeg - yn rhy ddadleuol, ac felly'n annerbyniol fel partner mewn trafodaethau polisi;_ o ganlyniad, dim ond mynediad cyfyngedig iawn a gafodd y grŵp at y rhai allweddol a oedd yn gwneud penderfyniadau yn Llywodraeth Cymru (Royles, 2007, t. 95, t. 149).

Ceir tystiolaeth hefyd o gysylltiadau cryfach rhwng Llywodraeth Cymru a sefydliadau cymdeithas sifil sy'n cael arian gan y Llywodraeth; dangoswyd bod gan y sefydliadau hyn gysylltiadau cryfach â gweinidogion y Llywodraeth a gweision sifil (Royles, 2007). Mae cydberthnasau o'r fath wedi cael eu disgrifio'n neo-gorfforaethol gan Royles. Nid yw **neo-**

gorfforaetholdeb yn dda i ddemocratiaeth, am sawl rheswm. Yn gyntaf, efallai na fydd grŵp sydd â chysylltiadau breintiedig â gwleidyddion yn gynrychioliadol o gymdeithas sifil ehangach. Yn ail, gall natur allgynhwysol y berthynas neo-gorfforaethol arwain at ragor o ymyleiddio ac allgau i grwpiau eraill mewn cymdeithas sifil. Mae grwpiau lleiafrifoedd ethnig wedi profi hyn, fel y dengys y datganiad gan AWEMA yn Narn 16 isod. Yn drydydd, mae'r ffaith nad yw sefydliadau breintiedig am beryglu eu perthynas â'r rhai mewn grym yn golygu y byddant yn ymatal rhag craffu ar weithredoedd y llywodraeth a chynrychiolwyr etholedig a'u beirniadu. Gall hyn fod yn arbennig o wir am sefydliadau neu rwydweithiau a ariennir gan Lywodraeth Cymru, ac nad ydynt am beryglu eu cyllid. Mae'r swyddogaeth graffu hon yn un o ofynion craidd democratiaeth sy'n gweithredu'n iawn.

8.2.3 Cyfleoedd newydd i gymdeithas sifil gyfranogi ar ôl 2006?

Felly hyd yma yn yr adran hon, mae'r rhan fwyaf o'r dystiolaeth o gynwysoldeb mewn cysylltiadau rhwng cymdeithas sifil a Llywodraeth Cymru a ystyriwyd gennym yn canolbwyntio ar flynyddoedd cynnar datganoli. Fodd bynnag, fel y gwyddoch, arweiniodd anfodlonrwydd ynglŷn â'r ffordd roedd datganoli yn gweithredu at ddeddf Llywodraeth Cymru newydd yn 2006; drwyddi, cafodd dull gweithredu'r Cynulliad ei addasu a chafodd ei bwerau i ddeddfu mewn meysydd polisi nweydd eu hymestyn (yn amodol ar gytundeb y ddau Dŷ yn San Steffan).

Drwy'r Ddeddf hon crëwyd cyfleoedd newydd i sefydliadau cymdeithas sifil ryngweithio â gwleidyddiaeth yng Nghymru, a dylanwadu arni, mewn dwy ffordd bwysig. Yn gyntaf, roedd y Ddeddf yn cynnwys darpariaeth i greu gweithdrefn ddeisebu newydd. Rhydd i aelodau'r cyhoedd yr hawl i ddeisebu'r Cynulliad – naill ai'n ysgrifenedig neu drwy ddefnyddio system e-ddeisebau ar-lein – a gofyn am i gamau gael eu cymryd yn y meysydd polisi hynny y mae'r Cynulliad yn gyfrifol amdanynt. Y grŵp cyntaf i gyflwyno deiseb o'r fath oedd Sefydliad Aren Cymru; gofynnwyd i'r Cynulliad ariannu ymgyrch ynglŷn â rhoi organau ac ymchwiliad i gydsyniad tybiedig i roi organau. Llwyddodd y ddeiseb hon i sicrhau arian am ymgyrch ynglŷn â rhoi organau, ac ysgogwyd Llywodraeth Cymru i gynnal adolygiad o weithdrefnau trawsblannu organau yng Nghymru. Mae hon yn enghraifft dda o'r ffordd y gall system ddeisebu newydd alluogi grŵp cymdeithas sifil i dynnu sylw at faterion penodol, ac ysgogi camau gweithredu gwleidyddol.

Yn ail, mae'r ffaith bod y Cynulliad wedi cael cyfle i ddeddfu yn creu cyfleoedd pellach i'r rhai mewn cymdeithas sifil i lobio cynrychiolwyr etholedig er mwyn deddfu mewn meysydd polisi gwahanol. Er enghraifft, mae'r Cynulliad wedi ystyried gofyn am bwerau newydd i ddeddfu mewn meysydd megis iechyd meddwl a hawliau gofalwyr. Mae'r rhain yn amlwg yn feysydd polisi lle mae lle i grwpiau cymdeithas sifil geisio dylanwadu ar natur a chwmpas y pwerau newydd a geisiwyd. Er mwyn manteisio i'r eithaf ar y cyfleoedd newydd hyn i ddylanwadu ar benderfyniadau, sefydlwyd mentrau newydd megis prosiect Lleisiau dros Newid Cymru. Mae wedi'i ariannu gan grant gan y Loteri Genedlaethol ac wedi'i noddi gan Gyngor Gweithredu Gwirfoddol Cymru (CGGC) a'i nod yw ceisio helpu sefydliadau gwirfoddol i ddeall sut mae prosesau gwneud penderfyniadau yn gweithio yng Nghymru, datblygu sgiliau a hyder i ddylanwadu ar bolisïau a deddfwriaeth, a rhannu a dysgu am arfer gorau o ran meithrin cydberthnasau â Llywodraeth Cymru.

Ac eto, erys cyfyngiadau pwysig o hyd o ran cyflawni nod cynwysoldeb. Datgelodd arolwg o sefydliadau cymdeithas sifil gan Lleisiau dros Newid Cymru yn 2009, er bod consensws bod datganoli wedi gwella mynediad at y rhai sy'n gwneud penderfyniadau yng Nghymru, fod y mwyafrif a holwyd yn nodi nad oes ganddynt wybodaeth drylwyr o hyd ynghylch sut i ymgysylltu â Llywodraeth Cymru yn llwyddiannus neu'n effeithlon. Er enghraifft, roedd llai na 50 y cant o sefydliadau yn ymwybodol o'r broses ddeisebu, gyda chanran debyg yn

aneglur ynglŷn â sut i gyflwyno tystiolaeth i'r Cynulliad pan fydd cynigion ar gyfer pwerau deddfu newydd yn cael eu drafftio (Bradbury a Matheron, 2009). Felly mae tipyn o ffordd i fynd o hyd cyn bod partneriaeth wirioneddol gynhwysol rhwng cymdeithas sifil a Llywodraeth Cymru.

8.3 Casgliad

- Er i Gymru gael ei llwyr ymgorffori yn Lloegr yn yr unfed ganrif ar bymtheg, o ddechrau'r ugeinfed ganrif ymlaen sefydlwyd cyrff gweinyddol newydd i lunio a gweithredu polisïau penodol i Gymru.
- Arweiniodd y galw am system decach o gynrychiolaeth wleidyddol i Gymru at refferendwm aflwyddiannus ar ddatganoli yn 1979, ond gwelwyd twf yn yr anfodlonrwydd gyda dilysrwydd datganoli gweinyddol drwy gydol y 1980au a dechrau'r 1990au.
- Arweiniodd refferendwm llwyddiannus ar ddatganoli yn 1997 at greu Cynulliad Cenedlaethol i Gymru, gydag addewidion y byddai gwleidyddiaeth gynhwysol newydd yn datblygu yng Nghymru.
- Mae datganoli wedi bod yn broses yn hytrach na digwyddiad. Felly, ers 1999 bu newidiadau pwysig yn y ffordd y mae'r Cynulliad a Llywodraeth Cymru yn gweithio a'u pwerau; mae'r dadleuon hyn yn parhau.
- Mae datganoli wedi cael rhai effeithiau democrataidd cadarnhaol yng Nghymru. Mae strwythurau newydd wedi cael eu creu i gael grwpiau a gafodd eu hymyleiddio gynt i fod yn rhan o'r broses wleidyddol. Cyfrannodd Deddf Llywodraeth Cymru 2006 at ddatblygu ymhellach gyfleoedd o'r fath i gymdeithas sifil gymryd rhan mewn prosesau gwneud penderfyniadau.
- Mae grwpiau cymdeithas sifil hefyd wedi datblygu strategaethau lobïo newydd er mwyn dylanwadu ar brosesau gwneud polisi Llywodraeth Cymru.
- Fodd bynnag, mae i ddatganoli rai goblygiadau democrataidd negyddol o bosibl hefyd. Mae gan rai grwpiau cymdeithas sifil fwy o adnoddau, tra bod eraill wedi cael perthynas freintiedig â Llywodraeth Cymru.
- Mae'r patrymau hyn o ryngweithio yn golygu bod risg y caiff allgau ac ymyleiddio eu hatgyfnerthu mewn cymdeithas sifil, gan beryglu natur gynhwysol gwleidyddiaeth yng Nghymru wedi datganoli, ac y caiff swyddogaeth graffu cymdeithas sifil ei thanseilio o ran Llywodraeth Cymru.
- Er bod datganoli wedi arwain at wahaniaethau mewn polisi rhwng Cymru a gweddill y Deyrnas Unedig, canfyddir mai gwelliannau cyfyngedig iawn sydd wedi deillio o'r polisïau hyn mewn meysydd megis iechyd, addysg a safonau byw.
- Mewn gwrthgyferbyniad â hynny, mae datganoli fel cyfundrefn lywodraethu, yn cael mwy o gefnogaeth ymhlith pleidleiswyr Cymru.

Dylai unrhyw gyfundrefn ddilys o gynrychiolaeth wleidyddol geisio sicrhau bod lleisiau pob dinesydd - waeth beth fo'u hoedran, lliw eu croen, eu rhyw, eu cyfeiriadedd rhywiol neu eu hiaith - yn cael eu clywed yn yr un ffordd, a bod cynrychiolwyr etholedig sy'n gwneud penderfyniadau gwleidyddol ar ein rhan yn gwrando arnynt. Dylai cyfundrefn ddilys o gynrychiolaeth wleidyddol hefyd fod yn un sy'n arwain at benderfyniadau da sy'n cael effeithiau dymunol ar gymuned wleidyddol.

Ond fel y gwelsom yn yr uned hon, gall sicrhau cynrychiolaeth wleidyddol dda fod yn hynod anodd. Yng Nghymru, arweiniodd pryderon ynglŷn â'r ffaith bod lleisiau penodol yn cael eu hallgau o'r broses wleidyddol at alwadau am ddatganoli yn y 1960au a'r 1970au, ac unwaith eto, erbyn canol y 1990au. Roedd galwadau o'r fath hefyd yn seiliedig ar y canfyddiad bod anghenion a buddiannau pobl Cymru yn cael eu hanwybyddu i raddau helaeth gan lywodraethau olynol yn Llundain. Mewn gwrthgyferbyniad â hynny, cyfiawnhawyd cynlluniau datganoli Llafur Newydd ar y sail y byddent yn cyflwyno math gynhwysol newydd o wleidyddiaeth yn lle allgau gwleidyddol, lle y byddai unigolion a grwpiau a gafodd eu hymyleiddio yn y gorffennol yn cael cyfleoedd newydd i gymryd rhan yn y broses wleidyddol yng Nghymru a'u llywio. Drwy greu Cynulliad Cenedlaethol Cymru yn 1999 rhoddwyd fframwaith i greu gwleidyddiaeth gynhwysol o'r fath, ac i sefydlu cyfundrefn o lywodraethu da.

Rydym wedi ystyried y graddau y mae datganoli wedi llwyddo i gyflawni'r nod hwn. Ar yr un llaw, mae camau cadarnhaol gan bleidiau gwleidyddol Cymru yn golygu bod Cymru yn arwain y byd o ran cynrychiolaeth menywod. Mae'r Cynulliad hefyd wedi cymryd ei ymrwymiad i 'gyfle cyfartal' o ddifrif ac wedi creu strwythurau newydd i'w gwneud yn haws i sefydliadau cymdeithas sifil gyfrannu at drafodaethau ynglŷn â pholisïau a deddfwriaeth. Mae sefydliadau cymdeithas sifil wedi ymateb i'r cyfleoedd newydd hyn drwy ddatblygu strategaethau newydd i ddylanwadu ar Lywodraeth Cymru ac Aelodau'r Cynulliad.

Ar y llaw arall, mae llai wedi cael ei wneud i sicrhau bod grwpiau lleiafrifoedd eraill yn cael eu cynrychioli yn y Cynulliad ac nid yw system etholiadol rannol gyfrannol wedi arwain at sbectrwm ehangach o grwpiau gwleidyddol yn cael eu hethol. Yn hyn o beth, mae datganoli wedi methu â chreu system o gynrychiolaeth ddisgrifiadol o bell ffordd. Mae ymwneud cymdeithas sifil mewn prosesau gwneud polisi wedi datganoli hefyd wedi bod yn anghyfartal; mae grwpiau â llai o adnoddau wedi ei chael hi'n anodd bod yn lobïwyr effeithiol dros bolisïau, tra bod y rhai sy'n llunio polisïau yng Nghymru hefyd wedi bod yn barotach i wrando ar rai grwpiau nag eraill. Mae'r broses o lunio polisïau yng Nghymru yn dal i fod yn hynod gymhleth hefyd.

Rydym hefyd wedi ystyried dilysrwydd y setliad datganoli o safbwynt dilysrwydd allbynnau. Unwaith eto, cymysg yw'r darlun. Er bod polisïau yng Nghymru wedi bod yn wahanol i rannau eraill o'r DU mewn ffyrdd arwyddocaol o ganlyniad i benderfyniadau a wnaed gan y Cynulliad, ceir canfyddiad cyffredino nad yw'r polisïau hyn wedi cael effaith fawr ar economi na chymdeithas Cymru. Er nad yw'r hyn y mae'r Cynulliad a Llywodraeth Cymru yn ei wneud yn gwneud argraff fawr ar bleidleiswyr yng Nghymru, eto i gyd maent yn cefnogi datganoli fel trefn lywodraethu well i Gymru.

Gallai'r arsylwadau hyn beri i rai ddod i'r casgliad nad yw datganoli wedi arwain at system well o gynrychiolaeth wleidyddol yng Nghymru. Gallent ddadlau, er mwyn ategu'r safbwynt hwn, fod y Cynulliad wedi methu â chreu gwleidyddiaeth wirioneddol gynhwysol ac wedi methu â gwella lles economaidd a chymdeithasol pleidleiswyr yng Nghymru. Byddai fy nghasgliadau fy hun yn llai negyddol. Fel datganoli, mae'r dasg o sicrhau cyfundrefn well a mwy dilys o gynrychioliaeth wleidyddol ehangach yn broses yn hytrach na digwyddiad. Mae camau pwysig eisoes wedi cael eu cymryd i ehangu a dwysau cyfranogiad yn y broses ddemocrataidd yng Nghymru, er bod datganoli hefyd wedi cael ei dderbyn bellach fel y mynegiad gwleidyddol priodol o'r ffordd y mae pobl yng Nghymru yn dymuno cael eu llywodraethu. Mae gwaith i'w wneud o hyd er mwyn ychwanegu at gynwysoldeb ac effaith polisïau 'a wnaed yng Nghymru' Llywodraeth Cymru. Ond mae datganoli wedi rhoi Cymru ar ben ffordd tuag at sicrhau cyfundrefn fwy dilys o gynrychiolaeth wleidyddol.

9 Cynrychiolaeth ddiwylliannol

Steve Blandford

Yn yr adran hon byddwn yn ystyried rhai o'r ffyrdd pwysig y mae Cymru wedi cael ei chynrychioli neu ei phortreadu, ym myd sinema ac ar y teledu, yn ddiweddar. Edrychwn ar yr effaith y mae hyn wedi'i chael ar fywyd y wlad a'r ffordd y mae Cymru yn cael ei 'dychmygu' o fewn ffiniau Cymru a thu hwnt.

Fel man cychwyn, un ffordd o feddwl am y ffordd y portreadir unrhyw wlad yw drwy'r syniad o 'ddychmygu 'gwlad i fodolaeth. Mae Imagined Communities Benedict Anderson (1983) yn llyfr sydd wedi chwarae rhan allweddol mewn ymdrechion i esbonio'r syniad o 'genedlaetholdeb' yn gyffredinol a rôl diwylliant i greu gwlad yn benodol. Mae syniadau Anderson o bwys canolog i'r ffordd rydym yn edrych ar y ffordd y caiff Cymru ei phortreadu yn yr adran hon.

Gellir dadlau bod y syniad o 'ddychmygu' ein cymuned o ddiddordeb penodol i bobl sy'n byw mewn lleoedd lle mae creu gwlad (neu ei chreu'n rhannol) wedi digwydd yn ddiweddar iawn drwy'r broses o ddatganoli, ond lle mae'r 'syniad' o wlad wedi bodoli'n llawer hirach ac mewn ffyrdd sydd wedi helpu i ffurfio bywydau'r rhai sy'n byw yno mewn ffyrdd dwfn.

9.1 Sinema a Chymru

I lawer o bobl, bydd y ffordd y mae Cymru wedi cael ei phortreadu ym myd sinema bob amser yn gysylltiedig i ryw raddau ag addasiad Hollywood o nofel Richard Llewellyn *How Green Was My Valley*(cyfarwyddwr John Ford) yn 1941, a enillodd Wobr yr Academi am y ffilm orau. I Kate Woodward, 'Ford's film spawned a million clichés about terraced streets and black faced miners, singing on their way home from the pit ... Ford's Welsh valley, created in the San Fernando Valley in Malibu, was sanitized of all traces of dust and dirt, and Hollywoodized beyond all recognition' (Woodward, 2006, t. 54–5).

Fodd bynnag, yn ystod y 1990au ac yn y cyfnod ers datganoli bu ymdrechion mawr yn Gymraeg ac yn Saesneg i greu diwylliant sinema cyfoes yng Nghymru a oedd yn osgoi ystrydebau o'r fath ac a oedd yn anelu at ymdemlad mwy amrywiol o'r wlad a'i lle newydd yn y byd.

9.1.1 Cymru a'r Oscars

O ran sinema yn Gymraeg, efallai nad yw mor hysbys ag y dylai fod bod dwy ffilm yn Gymraeg wedi cael ei henwebu am Wobrau'r Academi yn y categori Ffilm Iaith Dramor Orau yn ystod y 1990au, sef: *Hedd Wyn* (cyf. Paul Turner, 1992) a *Solomon a Gaenor* (cyf. Paul Morrison, 1998). I ryw raddau mae'r ffaith i'r ddwy ffilm gael y sylw byd-eang sy'n gysylltiedig ag enwebiad 'Oscar' yn eiliad arwyddocaol o ran portreadu Cymru yn rhyngwladol. Fe wnaeth nid yn unig dynnu sylw at fodolaeth diwylliant ffilm pwysig ac unigryw yng Nghymru, ond at y Gymraeg nid yn unig fel iaith fyw, ond un a oedd yn ffynnu ac yn cael ei defnyddio mewn ffurfiau celfyddydol cyfoes.

Gwnaeth y ddwy ffilm ddefnyddio iaith a'i potensial i rannu fel rhan o'u testun hefyd. Yn *Hedd Wyn*, caiff y prif gymeriad, y bardd Elis Evans (Huw Garmon) ei orfodi i ymuno â'r fyddin Brydeinig er mwyn ymladd yn y Rhyfel Byd Cyntaf. Yn ystod ei hyfforddiant sylfaenol, mae defnydd Evans o'r Gymraeg yn destun dirmyg a gwawd gan swyddogion a

rhyngellod o Saeson, rhywbeth y mae'r ffilm yn ei ddefnyddio'n eironig iawn wrth i'r bardd ifanc farw tra'n gwasanaethu'r Ymerodraeth Brydeinig ar grib Pilken yng Ngwlad Belg yn 1918. Mae defnydd o iaith yn *Solomon a Gaenor* hyd yn oed yn fwy cymhleth, yn enwedig gan i ddau fersiwn 'cefn wrth gefn' gael eu gwneud - un yn Saesneg yn bennaf, un yn Gymraeg yn bennaf, a cheir mwy o gymhlethdod eto oherwydd y defnydd o Iddeweg yn y ddau fersiwn gan fod y ffilm wedi'i lleoli ar adeg o gythrwfl sifil yng nghymoedd y de a oedd yn gysylltiedig â gwrth-Iddewiaeth. Mae'r ffilm wedi taro tant nid yn unig i Gymru ddwyieithog, ond i DU sy'n ymgodymu â'r nifer fawr o hunaniaethau ethnig ac ieithoedd yn ei phoblogaeth.

Gellir dadlau bryd hynny bod y ddwy ffilm hyn wedi cyfrannu at y ffordd roedd Cymru a'r Gymraeg yn cael eu gweld yn rhyngwladol, ond roedd eu dosbarthiad cymharol gyfyngedig yn y DU wedi cyfyngu ar yr effaith hon.

9.1.2 Adfywiad ffilmiau Cymreig?

O ran sinema Saesneg yng Nghymru, ymddangosai fel petai 1997 yn mynd i fod yn drobwynt. Rhyddhawyd tair ffilm nodwedd eithaf proffil uchel gan gyfarwyddwyr ifanc ac ymddangosai fel petai addewid o egin-ddiwylliant ffilm a fyddai'n ymestyn yn raddol bresenoldeb Cymru ym myd sinema rhyngwladol. Roedd *House of America* (cyf. Marc Evans), *Twin Town* (cyf. Kevin Allen) a *Darklands* (cyf. Julian Richards) yn wahanol iawn i'w gilydd o ran naws a thestun, ond roedd pob un yn ceisio 'ailddarllen' rhai o'r ffyrdd traddodiadol o weld Cymru fel y'u cafwyd yn nhraddodiad *How Green Was My Valley*

O'r tair, *Twin Town* (Ffigur 21) a gyrhaeddodd y gynulleidfa fasnachol fwyaf ac mae ei brand o hiwmor amharchus wedi sicrhau ei bod yn dal i werthu cryn nifer o DVDs. Fodd bynnag, nid oedd pawb yn fodlon ar ei phortread o Gymru a'r Cymry, ac mae ei hysbyslun ar-lein yn rhoi amcan o'i hymagwedd tuag at unrhyw syniad traddodiadol o ddiwylliant Cymru:

> Rugby. Tom Jones. Male Voice Choirs. Shirley Bassey.
>
> Llanfairpwllgyngyllgogerychwyndrobwllllantisiliogogogoch.
>
> Snowdonia. Prince of Wales. Anthony Hopkins. Daffodils. Sheep.
>
> Sheep Lovers. Coal. Slate quarries. The Blaenau Ffestiniog Dinkey-
>
> Doo Miniature Railway. Now if that’s your idea of thousands of years of Welsh culture, you can’t blame us for trying to liven the place up a little can you?
>
> (*Twin Town*, 1997)

Ffigur 21 Poster *Twin Town* (cyf. Kevin Allen, 1997)

Archif Ronald Grant

Mae'n eithaf amlwg felly bod y ffilm yn edrych ar yr elfennau traddodiadol o bortreadu Cymru mewn ffordd amharchus, rhywbeth a ddigiodd nifer o bobl, gan gynnwys clerigwyr a Bwrdd Croeso Cymru (Morris, 1998, t. 27).

I wrthbwyso'r feirniadeth hon, dadleuodd eraill fod *Twin Town* yn nodi aeddfedrwydd diwylliannol newydd wrth i Gymru ddod yn ddigon hyderus i chwerthin am ben parodi o'i heiconau diwylliannol ei hun yn debyg i'r ffordd y cafodd y Gwyddelod eu portreadu yn y gyfres ddrama deledu *Father Ted* (Perrins, 2000).

Roedd *House of America* yn bortread llawer mwy cynnil o hunaniaeth Gymraeg a oedd yn newid. Roedd y ffilm, a addaswyd gan Ed Thomas o'i ddrama lwyfan o'r un enw, unwaith eto'n defnyddio rhai o'r ystrydebau arferol i bortreadu Cymru - teulu, cymuned pwll glo, y fam - a chraffu arnynt mewn ffordd farddonol drwy gyfrwng obsesiwn y prif gymeriad gydag agweddau allweddol ar ddiwylliant Americanaidd. Unwaith eto, gwelir hen Gymru yn darfod o'r tir a brwydr i ddychmygu un newydd, y tro hwn, brwydr sy'n digwydd yn erbyn cefndir diwylliant Americanaidd hollbresennol o'n hamgylch.

Dywedodd cyfarwyddwr *House of America*, Marc Evans, ‘In some ways *House of America* and *Twin Town* were not the first of a new generation of films but the last of the old’ (Evans, 2002, t. 290–1) yn yr ystyr eu bod yn dal i ymhél ag ystrydebau o hen Gymru, hyd yn oed wrth iddynt eu tanseilio. O ystyried hynny, yna efallai y gallwn ystyried ffilm ddiweddarach a llai sylweddol, *Human Traffic Justin Kerrigan* (1999), fel y ffilm nodwedd Gymreig gyntaf i wir gefnu ar y gorffennol a chynnig ffordd newydd o ddychmygu bod yn ifanc ac yn Gymry wrth i ni nesau at y milieniwm. Nodwyd yr ymgais hon i gefnu ar bortreadau traddodiadol y gorffennol yn un o'r adolygiadau cynnar o'r ffilm:

> Just as *Trainspotting* makes a clean break with the traditional Scotland of tartanry and kailyard, of Scott and Barrie, so *Human Traffic* turns its back on the Wales of male voice choirs and the whimsical humour of *The Englishman Who Went Up a Hill But Came Down a Mountain*... it seems more like an American picture than a British one ...
>
> (French, 1999)

O'r braidd bod *Human Traffic* yn ymwneud â phortreadu hunaniaeth genedlaethol mewn unrhyw ffordd amlwg. Mae'n dangos grŵp o ffrindiau ifanc mewn swyddi heb ddyfodol wrth iddynt ysu am y penwythnosau sy'n cael eu treulio yn y sîn clybio hedonaidd a oedd yn nodweddiadol ar ddiwedd y 1990au. Mae'r ffaith ei bod wedi'i lleoli yng Nghaerdydd yn

hytrach na Llundain, Birmingham neu Fanceinion fel petai'n cynnig y syniad bod Cymru yn dechrau rhoi'r gorau i synfyfyrio ar hunaniaeth hanfodaethol hŷn ac yn hytrach na hynny y gall ei phob ifanc deimlo cysylltiad â diwylliant rhyngwladol ehangach.

I ryw raddau roedd y cyfnod ar ddiwedd y nawdegau yn gyfnod o addewid wag yn yr ystyr nad yw nifer y ffilmiau nodwedd sy'n dod o Gymru wedi cynyddu yn ôl y gobaith. Eto i gyd, cafwyd enghreifftiau pwysig o ffilmiau a oedd yn ceisio edrych unwaith eto ar fywyd yng Nghymru mewn ffyrdd a wnaeth gyfraniad sylweddol tuag at y ffordd roedd y wlad yn gweld ei hun yng nghyd-destun ei grym gwleidyddol newydd. Gorffennwn yn yr adran hon drwy edrych ar un o'r rhain oherwydd y ffordd benodol y ceisiodd y ffilm hon fynd ati i archwilio hunaniaeth Gymreig.

9.1.3 *A Way of Life* a hunaniaethau Cymreig 'newydd'

Mae *A Way of Life* yn enghraifft brin o naratif ffuglennol sy'n craffu ar hunaniaeth Gymreig mewn perthynas â phoblogaethau ethnig y wlad. Cafodd y ffilm, a ryddhawyd yn 2004, ei gwneud gan Amma Asante, merch a gafodd ei magu yn Streatham yn ne Llundain gan rieni a anwyd yn Ghana. Daeth cysylltiad Asante â Chymru drwy briodas ei brawd â merch o Gymru a'u plant a oedd, yng ngeiriau Asante ei hun, 'half of everything you could possibly imagine' (Blandford, 2004, t. 15).

Roedd hunaniaethau ethnig a hiliol cymhleth ei nith a'i nai yn rhan o gymhelliant Asante i wneud ffilm sy'n ymwneud yn benodol â'r rhyngweithio rhwng ethnigrwydd a hunaniaeth genedlaethol. Daeth rhan arall o'i theimlad cychwynnol o Gymru, yn enwedig Caerdydd, fel man lle roedd mwy o gytgord hiliol na gweddill y DU oherwydd ei hanes hir o amlddiwylliannaeth, cyn sylweddoli nad oedd hynny'n wir wrth iddi ddod i'w hadnabod yn well (Blandford, 2004).

Mae plot y ffilm yn troi o amgylch llofruddiaeth dyn mewn cymuned yn y de gan grŵp o bobl ifanc yn eu harddegau, gan gynnwys mam sengl, ifanc Leanne (Stephanie Wililams) sy'n dod yn brif gymeriad y ffilm. Mae'r dyn a lofruddiwyd yn hanu o Dwrci'n wreiddiol ac mae wedi byw yng Nghymru ers tri deg mlynedd. Mae'r ffilm yn gignoeth wrth ymwneud â chreulondeb y llofruddiaeth a'r agweddau hiliol difeddwl ymhlith y bobl ifanc sy'n cyfrannu ati, ond mae'n feiddgar yn yr ystyr ei bod yn gwneud i ni deimlo cydymdeimlad â thrafferthion bywydau'r bobl ifanc.

Mae hon yn aml yn ffilm boenus i'w gwylio ac mae'n portreadu'r rhannau hynny o'r de yr effeithir arnynt yn fawr iawn o hyd gan ddad-ddiwydiannu fel mannau anodd iawn i dyfu i fyny. Ar y llaw arall, mae'n ffilm sy'n ddigon dewr i edrych ar wreiddiau hiliaeth mewn ffordd onest a chignoeth. Gellir dadlau bod y ffaith i'r ffilm gael ei lleoli yng Nghymru, gyda chymorth ariannol gan y Loteri, drwy Gyngor Celfyddydau Cymru, yn arwydd cadarnhaol o ddiwylilant iach sy'n gallu ystyried ei broblemau o'r tu mewn yn hytrach na dibynnu ar hen fythau i'w chynnal ei hun.

Gweithgaredd 26

Cymerwch saib ac ystyriwch sawl gwaith rydych wedi gweld cymeradau sy'n Gymry nad ydynt yn wyn ar y sgrin. A allwch feddwl am enghreifftiau mewn ffurfiau celfyddyol eraill, er enghraifft, mewn llenyddiaeth?

Discussion

Un o'r pethau cymhleth ynglŷn â thrafod y ffordd y caiff unrhyw wlad ei phortreadu yw'r man lle mae'r portread, yn yr achos hwn portread o Gymru, yn cyffwrdd â phortread o agwedd arall ar hunaniaeth. Mae'r syniad o fod yn ddu ac yn Gymro neu'n Gymraes yn

amlwg yn un hollol naturiol, ond mae'n dimensiwm ar y ffordd y caiff Cymru ei phortreadu sy'n cael ei esgeuluso o hyd i ryw raddau.

Nawr darllenwch y darn hwn gan Martin McLoone sydd yn aml wedi ysgrifennu am fyd sinema yn Iwerddon, ond sydd yma'n cymhwyso'r un fath o feddwl tuag at bob un o'r gwledydd Celtaidd. Mae'n awgrymu bod sinema o Gymr (a'r gwledydd Celtaidd eraill) 'on the cutting edge of contemporary cultural debate about identity'. Wrth i chi ddarllen Darn 17, ystyriwch i ba raddau rydych yn cytuno â'r awgrym o ran yr hyn a wyddoch am sinema o Gymru.

Darn 17

Like *Divorcing Jack*, Kevin Allen's Swansea-set *Twin Town* (1997) elects to tackle stereotypes and cinematic clichés directly. As its already bizarre plot rushes towards a climax of melodramatic excess and bad taste, central icons and cultural markers of Welsh identity (rugby, community and male-voice choirs) are lampooned into absurdity. *Twin Town* – anarchic, populist, youth orientated – contrasts with the more meditatively inclined group of Welsh language films. At the centre of the films is the place of the Welsh language itself and indeed, the most impressive aspect of the Welsh language films in general has been the total confidence they demonstrate in the contemporary relevance of the ancient tongue.

In Endaf Emlyn's *Un Nos Ola' Lewad*/*One Full Moon* (1991) the relationship between the English and Welsh language is a factor in the crisis of identity that faces the films protagonist, an unnamed boy (Tudor Roberts). In the village school, the children speak English and are encouraged to associate English with access to power and influence – the Welsh speaking children are clearly seen as objects of exploitation and in the case of one young girl, of sexual exploitation as well. The boy is asked to read a passage of English by the school master and the local Anglican canon. He performs the task well enough in a halting, cautious manner but pronounces the word 'society' according to Welsh phonetics. This reduces his superiors to laughter. Society, the film suggests, just like community, culture and history, is recognised through the language that describes it.

It would be wrong though to see Welsh language cinema as an unthinking nationalist response to dominant English culture or one that collapses the complexities of identity into dubious essentialist categories. *Un Nos Ola' Lewad* is as critical of the oppressive aspects of Welshness as it is of English superiority and is especially scathing about the negative impact Welsh fundamentalist religion has had on women and the young. (In this it dovetails with a tendency in recent Irish cinema which similarly attacks the abuses of religion, especially as those were visited on the young and on women). In his next film, *Gadael Lenin*/*Leaving Lenin* (1994), Emlyn considerably lightens the mood. Here, he explores contemporary Welsh identity through the device of removing the Welsh characters from Wales itself to post-Soviet Russia. A group of Welsh speaking sixth formers go on an educational visit to Saint Petersburg, accompanied by their art teacher Eileen (Sharon Morgan) and the old style Welsh Communist husband Mostyn (Wyn Bowen Harries) the deputy head-master Mervyn (Ifan Huw Dafydd) with whom Eileen had a weekend affair once

before, who also travels hoping that as the marriage seems to be unravelling, the affair can be resuscitated. The mix-up on the train between Moscow and St Petersburg splits teachers from students and the film contrasts the two groups' adventures in parallel narratives. The dialogue is in Welsh, Russian and English and this is one aspect of the film's audacity and ambition.

Here the minority language, which has such a low profile internationally that the Academy doubted its very existence, is vying for public space with two of the great imperialist languages of the world, engaging at the same time with themes and issues of global as well as of local importance.

The foreign location adds an extra dimension to the underlying theme of Welsh identity and the film explores this to great effect through the sense of loss and disillusionment that Mostyn feels at the collapse of the Soviet Union. Perhaps the moist poignant theme of all, reflecting early 1990s concerns, is the confusion and dilemmas that face today's young people, whether the youth of St Petersburg adrift in a post-Soviet Russia or those struggling to adulthood in post-Thatcherite Wales. The film proposes a need for new beginnings – whether personal, political or artistic. The irony of the film's message is that at least Mostyn in his youth had political ideals that allowed him to imagine and work towards a new beginning.

This is a privilege, the film suggests, which today's young don't have and must work for.

In this way, the Welsh films resemble some aspects of recent Irish cinema. As the traditional belief systems wither away, religion, patriotism, political beliefs – the loss of something to believe in, especially the loss of political hope – is particularly debilitating.

This sense of loss is evident in Paul Morrison's *Soloman and Gaenor* (1998), which returns to the pre-World War One Wales of both *Hedd Wyn* (1992) and *The Englishman Who Went up a Hill But Came down a Mountain.* This is a complex historical moment for Wales. At the beginning of the 20th century, it still carried its identity as an industrial force of nineteenth century British expansion but was also about to assume a central role in the radical and progressive labour politics of the 20th century. Within this complex, the film plays out a Romeo and Juliet scenario – the Jewish Saloman hiding his identity behind an English facade to woo Gaenor from a fundamentalist Christian community. In the tragedy that unfolds, the film is again scathing about the impact the fundamentalist religion has on the lives of young people in particular (in this case, both orthodox Jewish as well as Protestant Christian).

But this is more than just a Welsh cry of 'a plague on both your houses'.

In identifying some aspects of the cinema from the Celtic fringes, we are identifying a cinema that has a double focus. These films are concerned to explode myths and move beyond the regimes of representation that have tended to romanticise and to marginalise the Celtic fringe. Dominant cinema portrayed the Celtic countries as regressive and primitive and if this portrayal was sometimes amiable and sometimes hostile, it was always patronising. However, a second focus of this cinema has been inwards, exploiting the rationalist responses to the representation of the centre. This has meant that the films reflect an uncertainty, an exploration that is as conscious of internal contradiction as it is of larger external realities. Above all, this is a cinema that

> refuses to operate on the margins. These are cultures that are no longer content to be the peripheral and exploited partners in a strict cultural division of labour. In fact this new cinema has pushed peripherality in to the centre and now operates on the cutting edge of a contemporary cultural debate about identity.
>
> McLoone, 2009, t. 354–6

Mae dadleuon Martin McLoone yn gymwys yn benodol i'r math o sinema lle mae awduron a chyfarwyddwyr yn cael rhywfaint o ryddid i arbrofi a chyflwyno safbwyntiau. Yn yr adran nesaf, sy'n trafod teledu, edrychwn at y ffordd y caiff Cymru ei phortreadu mewn diwydiant sy'n tueddu i gyfyngu ar y rhai sy'n gweithio ynddo ychydig yn fwy, ond fel y gwelwn, daw cyfraniadau pwysig hefyd tuag at ymdeimlad newydd o Gymru.

9.2 'Ffugchwedlau' teledu a Chymru

O ran nifer y bobl sy'n gallu eu gweld, y portreadau o Gymru ar y teledu sy'n cael yr effaith fwyaf arwyddocaol a thebygol o bell ffordd. Yn yr adran hon, edrychwn yn benodol ar y ffordd y mae rhaglenn ffuglennol yn arwyddocao o ran portreadu Cymru.

Ar ddechrau'r degawd, bu'n gŵyn gyson yng Nghymru bod y wlad yn cael ei gweld yn llawer rhy brin ar raglenni teledu Prydeinig, hyd yn oed o gymharu â'r Alban a Gogledd Iwerddon (gweler Blandford, 2005). Roedd teimlad hirsefydlog (sy'n bodoli o hyd ymhlith rhai) bod Cymru fel gwlad, ac felly fel cynhyrchydd teledu a ddarlledir, yn cael ei thrin yng nghanolfannau grym gyda llawer mwy o amheuaeth a diffyg ymddiriedaeth na gwledydd a rhanbarthau eraill y DU.

Mae achos drama yn Gymraeg yn wahanol am ei bod yn cael ei chynhyrchu i raddau helaeth yng Nghymru, i gynulleidfaoedd o Gymru, ond mae'n deg dweud, yn hynny o beth, fod problem wahanol wedi codi. Ar ddiwedd y 1990au, ystyriwyd bod portreadau S4C o Gymru yn aml yn hen ffasiwn ac yn gul (gweler, er enghraifft, Gramich, 1997, tu. 106).

Er y byddai'n camliwio'r sefyllfa pe honnid bod popeth wedi trawsnewid dros ddegawd, yn sicr mae'n bosibl honni erbyn hyn bod amrywiaeth ac ansawdd portreadau o Gymru mewn rhaglenni teledu yn y ddwy iaith wedi gwella ac yn debygol o wella ymhellach.

9.2.1 Adfywiad dramâu S4C

Mae Sianel Pedwar Cymru (S4C), y sianel deledu a sefydlwyd yng Nghymru yn 1982 i ddarparu gwasanaeth yn Gymraeg wedi comsiynu sawl cyfres ddrama yn ystod y degawd diwethaf, sydd, o leiaf, wedi ehangu'r ffordd y mae drama yn portreadu bywyd lle mai'r Gymraeg yw'r brif iaith.

Ymhlith y cynyrchiadau drama amlycaf ar S4C sydd wedi trawsnewid canfyddiad pobl o ddelwedd y sianel mae: *Fondue, Sex a Dinosaurs* (2002–3), *Caerdydd* (2004), *Con Passionate* (2005–8) ac *Y Pris* (2008–9). Er eu bod yn wahanol iawn i'w gilydd, y thema gyffredinol a welir yn y rhain a nifer o gyfresi eraill yw'r ymdeimlad o Gymru sydd newydd fagu hyder a Chymru ifanc yn bennaf.

I'r gwrthwyneb, roedd un o ddramâu mwyaf llwyddiannus S4C yn ystod y cyfnod hwn – *Con Passionate*– yn defnyddio syniad canolog sydd wedi bod yn gysylltiedig â Chymru yn aml yn y gorffennol ac sydd wedi newid o ran arwyddocâd wrth bortreadu'r Gymru sydd ohoni, Mae cyfweliad ag awdur y rhaglen yn awgrymu hyn pan ddywed ‘I was eager to

take an iconic image of Wales, such as a male voice choir and use it as a backdrop to say something about contemporary Wales' (Con Passionate, 2009).

Er eu bod yn llai dyfeisgar yn ffurfiol na *Con Passionate, mae'r bedair cyfres o Caerdydd* wedi dangos y ffordd y mae prifddinas Cymru wedi newid ac wedi dod yn gartref i ddosbarth o bobl ifanc sy'n byw mewn fflatiau ac sydd â ffordd o fyw sy'n gysylltiedig â diwylliant dinesig cynyddol Ewrop. Er nad yw'r rhaglen wedi bod at ddant pawb, o ran portreadu Cymry Cymraeg, mae'n newid sylfaenol gweld drama hirhoedlog wedi'i lleoli ymhlith fflatiau, bariau a chlybiau nos Caerdydd yn hytrach nag yng nghefn gwlad.

Mae *Y Pris*, a elwid '*The Sopranos* by the seaside' i ryw raddau yn stori gyfarwydd am deulu o droseddwyr, ond y peth annisgwyl yw ei bod wedi'i lleoli yn sir Gâr. Fel y gyfres arall a drafodir yma, mae ei defnydd o'r Gymraeg o fewn strwythur ffuglennol hynod gyfoes yn cyfrannu at ehangu'r ffordd y mae'r dimenswm hwn ar fywyd cyfoes yng Nghymru yn cael ei ailddychmyngu.

Mae'r hyn sydd gan y dramâu hyn gan y S4C i'w ddweud yn unigol yn llai arwyddocaol o bosibl na'r ffaith eu bod yn arwydd o allu i ddefnyddio'r Gymraeg mewn cyd-destunau drama hynod gyfoes. Maent, yn eu tro, yn portreadu Cymru fel gwlad ddwyieithog gyda llawer o hunaniaethau gwahanol yn hytrach na'r syniad hen ffasiwn mai i ardaloedd gwledig y gogledd a'r gorllewin y perthyn y Gymraeg.

Os mai *Pobol y Cwm* yw cyfres ddrama fwyaf hirhoedlog S4C o hyd (a ddechreuodd yn 1974), sef drama BBC Cymru i S4C am fywyd pentref gwledig, gall y sianel honni'n eithaf sicr erbyn hyn ei bod wedi comisynu amrywiaeth o waith sy'n awgrymu nad yw'r Gymraeg yn cael ei chyfyngu i'w hen gadarnleoedd mwyach.

9.2.2 *Dr Who* a *Torchwood* – BBC Cymru a llwyddiant ar y rhwydwaith

Yn 2004, cafodd un o raglenni blaenllaw'r BBC, *Dr Who*, ei hadfywio. Yn bwysicach na hynny, at ein dibenion ni, penderfynwyd mai BBC Cymru yng Nghaerdydd fyddai'n gyfrifol am gynhyrchu'r gyfres. Roedd yn rhan o benderfyniad cyffredinol y BBC i wario mwy o'i gyllideb gomisynu yng 'ngwledydd a rhanbarthau' y DU. Yn yr adran hon byddwn yn ystyried arwyddocâd y ffordd y mae Cymru yn cael ei phortreadu mewn dwy gyfres ffugwyddonol, *Dr Who* a *Torchwood*, sy'n defnyddio lleoliadau yng Nghymru yn bennaf.

Mae'r dyfyniad canlynol gan gyfarwyddwr cyffredinol y BBC, Mark Thompson mewn cyfweliad yn y *Western Mail* yn fan cychwyn defnyddiol: 'We wondered whether Wales could be portrayed as modern and forward looking and Torchwood is the answer. It's obviously Welsh and it's sexy, modern and fantastic' (Price, 2007).

Ffigur 22 Seren *Torchwood* John Barrowman y tu allan i ganolfan *Torchwood* ym Mae Caerdydd

BBC

Er bod Thompson ond yn sôn am un rhaglen, mae ei sylwadau yn amlwg yn arwyddcaol o ran holl gwestiwn y ffordd y caiff Cymru ei phortreadu, yn enweid yn yr ystyr fyd-eang. Ymddengys mai safbwynt Thompson ar y dechrau oedd nad yw Cymru yn wlad sy'n gysylltiedig â natur fodern, yn enwedig o natur sy'n gwerthu rhaglenni teledu 'sexy'. Iddo ef, o leiaf, mae'r ffaith bod *Dr Who* a *Torchwood* yn benodol wedi bod yn llwyddiannus wedi newid hynny.

Ond os caiff sylwadau didaro o'r fath eu hystyried yn dystiolaeth wan, mae'n werth nodi yma, ar adeg ysgrifennu, mai Caerdydd yw safle arfaethedig 'pentref drama' y BBC fel canolfan ar gyfer cryn dipyn o gynyrchiadau drama rhwydwaith y BBC. Mae'r BBC eisoes wedi symud un arall o'i brif gyfresi, y gyfres feddygol hirhoedlog *Casualty*, i Gaerdydd yn ogystal â chomisiynu rhagor o *Dr Who*, *Torchwood* a nifer o brosiectau drama newydd sy'n cael eu datblygu.

Wrth gwrs, nid yw pawb yng Nghymru yn argyhoeddedig. Er mor broffil uchel yw *Dr Who* a *Torchwood* wrth reswm, mae'n anochel mai dim ond rhai agweddau ar fywyd Cymru y maent yn eu portreadu, sy'n golygu bod eraill yn cael eu hanwybyddu. Gellid hefyd ddadlau, er bod y rhaglenni'n cael eu gwneud yng Nghymru, nad ydynt yn portreadu bywyd Cymru na lledaenu ymdeimlad o hunaniaeth Gymreig i gynulleidfa ehangach.

Ar y llaw arall, fel yr aeth astudiaeth ddiweddar (Mills, 2008) ati i ymchwilio, drwy wneud rhaglen broffil uchel mewn lleoliad penodol gellir cyfrannu at ymdemlad o hunaniaeth sy'n datblygu mewn ffyrdd eraill. Ystyrir y pleser a deimlwn o weld y man lle rydym yn byw yn cael ei ddangos ar y teledu yn erthygl Brett Mills ‘My house was on Torchwood: media, place and identity’. Mae ymdeimlad, er mor fach, fod arwyddocad a gwerth yn cael ei roi i'r bywyd lle rydych yn byw mewn byd sy'n cael ei ddominydu gan ddelweddau ar gyfryngau. Yna, gyda pheth amheuaeth, gallwn weld bod llwyddiant proffil uchel diweddar mewn cyfresi drama teledu wedi cynyddu proffil Cymru, yn enwedig Caerdydd. Wrth wneud hynny, mae wedi newid yr amrywiaeth o ffyrdd y gellir ystyried Cymru o fewn ffiniau'r wlad a thu hwnt i'r wlad.

9.2.3 Gavin and Stacey

Er nad yw'n cael ei wneud yng Nghymru, mae cyfres gomedi'r BBC *Gavin and Stacey* (2007) yn cynnig un portread o Gymru a'r Cymru sydd wedi cyrraedd y proffil uchaf posibl.

Dywedodd Rob Brydon, un o brif actorion y rhaglen *Gavin and Stacey*, 'What it's done is create a version of Wales that's palatable to everyone, something which I don't think anyone's managed before' (Jewell, 2009, t. 62).

Mae'n debyg bod sylwadau Brydon yn deillio o natur wresog a hael anarferol y gyfres, yn nhyb y rhan fwyaf o bobl, o fewn genre sydd wedi mynd yn gynyddol sinigaidd a dibynnol ar gellwair ymosodol. Os yw hynny'n golygu bod *Gavin and Stacey* yn ymddangos ychydig yn diddrwg-didda, mae'n werth ystyried y farn hon gan un o gymeriadau mwyaf adnabyddus y gyfres o bosibl sy'n dod o Gymru:

> Large and masculine, sexual and feminine, Nessa's Welshness is overt and tangible, with her upper arm decorated with a tattoo of a Welsh dragon. It can be reasonably argued that Nessa is a breakthrough character in British situation comedy history – here is a woman who is unconventionally attractive, sexually voracious and clearly independent of any male influence.
>
> (Jewell, 2009, t. 63)

I ryw raddau, mae creu cymeriad Nessa (Ruth Jones) yn nodweddiadol o allu *Gavin and Stacey* i wyrdroi disgwyliadau. Os yw comedi sefyllfaol confensiynol wedi defnyddio merched mwy o faint fel cyff gwawd yn draddodiadol, yna mae *Gavin and Stacey* yn gosod un yng nghanol pob peth. Gellir dadlau, o bosibl, fod Cymreictod Nessa yn eilaidd i'r hyn sydd ganddi i'w ddweud am rywedd, ond mae'r ffaith bod Ruth Jones, merch sy'n amlwg yn dod o Gymru, nid yn unig yn chwarae'r cymeriad ond sydd hefyd yn gyd-awdur ar y gyfres yn gwneud cyfraniad pwerus i newid canfyddiadau nid yn unig o'r amrywiaeth o bosibiliadau i ferched mewn comedi sefyllfaol, ond i hunaniaeth Gymreig hefyd.

Mae *Gavin and Stacey* yn cynnig gweledigaeth o Gymru drwy gyfrwng comedi hynod lwydiannus sy'n cynnwys llawer o nodweddion traddodiadol Cymru – cymuned leol gadarn, cysylltiadau teuluol agos ac ati. Yn wir, mae'r cymeriadau yn *Gavin and Stacey* yn cynnig portreadau o fywyd yng Nghymru sydd, yn eu tro, yn wresog, yn hael ac yn hynod wyrdroedig.

Ffigur 23 Ruth Jones, Rob Brydon, a Joanna Page mewn llun i Comic Relief 2009. Roedd y digwyddiad hwn yn cynnwys fersiwn o 'Islands in the Stream', o dan deitl newydd '(Barry) Islands in the Stream', gan Brydon a Jones ar ôl i'r gân ymddangos yn *Gavin and Stacey*, gan godi proffil y gyfres hyd yn oed yn fwy.

© Lluniau Doug Peters/Empics Entertainment/Cymdeithas y Wasg

9.3 Casgliad

- Mae gwneuthurwyr ffilm cyfoes wedi tueddu i weithio yn groes i rai o'r portreadau sinematig hŷn yng Nghymru, a nodweddwyd gan *How Green Was My Valley*.

- Mae sinema cyfrwng Cymraeg wedi chwarae rhan i bortreadu Cymru fel diwylliant dwyieithog drwy ei llwyddiannau bach yn rhyngwladol.
- Bu sinema yn ran o broses o bortreadu Cymru a bywyd Cymreig fel rhan o ddiwylliant trefol rhyngwladol.
- Mae gan sinema ryw fath o ryddid i ystyried rhai o'r agweddau mwy anghysurus ar gymdeithas gyfoes, megis rôl hiliaeth yng Nghymru.
- Mae gan deledu y pŵer i ddosbarthu portreadau o ddiwylliant neu gymuned yn eang. Gellir dweud felly bod iddo arwyddocâd penodol mewn unrhyw drafodaeth o'r ffordd y portreadir cenedl fach fel Cymru.
- Mae'r ffyrdd y mae teledu yn portreadu Cymru wedi ehangu'n sylweddol yn ystod y cyfnod ers datganoli.
- Mae'n werth nodi drama iaith Gymraeg ar S4C am y ffordd amrywiol y mae wedi ymateb i wyneb newydd y Gymru gyfoes.
- Mae llwyddiant rhyngwladol proffil uchel rhaglenni teledu allweddol a wneir gan y BBC yng Nghymru fwy na thebyg wedi arwain at rai newidiadau yn y ffordd y mae'r wlad yn cael ei hystyried nid yn unig gan y diwydiant teledu, ond gan y gynulleidfa ehangach.

Rydych wedi gweld y gall y syniad o bortreadu fod yn arbennig o bwysig i genedl fach megis Cymru sy'n cael anhawster i godi llais yn y byd a chael eraill i wrando arni. I lawer, mae Cymru yn anweladwy o dan y syniad mwy cyffredinol o'r DU neu 'Brydain'.

Gall y delweddau a'r naratifau am Gymru sy'n cael eu lledaenu yn y cyfryngau ac mewn ffurfiau diwylliannol poblogaidd fod yn rhan hollbwysig o greu ymdeimlad bod gan y wlad ddatganoledig ran i'w chwarae yn y byd. Gall hyn, yn ei dro, fod yn rhan o greu ymdeimlad o hyder cenedlaethol bod gan hunaniaeth Gymreig arwyddocâd gwirioneddol.

Mae hyn yn sicr yn gydnaws â meddylwyr cyfoes sy'n defnyddio cysyniadau megis 'dychmygu'r genedl' er mwyn cyfleu'r syniad nad rhywbeth sefydlog yw hunaniaeth genedlaethol na rhywbeth y mae angen ei hailddatgan o hyd ond, yn hytrach, rhywbeth sy'n datblygu ac sy'n cael ei ffurfio.

Mae rhan o'r broses hon o ailddychmygu yn cael ei gwneud gan artistiaid, ond hefyd gan y cynulleidfaoedd sy'n ymddiddori mewn gwaith sy'n cynnwys elfennau a all gyfrannu at hunaniaeth cenedl. Felly nid yw'r broses yn un oddefol, yn hytrach, mae'n ddeinamig ac yn rhywbeth y gallwn i gyd gymryd rhan ynddi, er mor ddiarwybod fo hynny.

Rydych hefyd wedi gweld bod hunaniaeth a diwylliant cenedl yn cael eu mynegi'n aml ac yn fwyaf croyw drwy ' bethai cyffredin' neu'r 'banal', hynny yw, y pethau cyffredin sy'n rhan o ddefodau ein bodolaeth.

Yn y degawd ers datganoli, bu newidiadau sylweddol yn y ffordd y caiff Cymru ei phortreadu. Mae rhai o'r rhain o ganlyniad i artistiaid a chwmnïau yn ailddychmygu'r wlad, weithiau wedi'i hysbrydoli gan y syniad o rywfaint o annibyniaeth wleidyddol a'r hyn y mae rhai yn cyfeirio ato fel statws 'ôl-drefedigaethol' Cymru.

Mae rhai newidiadau o ganlyniad i ddatblygu neu greu sefydliadau 'cenedlaethol', y mae rhan o'u swyddogaeth yn ymwneud â phortreadu Cymru yn wlad ar wahân ac iddi hunaniaeth unigryw. Mae'r rhain yn cynnwys Amgueddfa Genedlaethol Cymru, y BBC a Chyngor Celfyddydau Cymru.

Fodd bynnag, bydd arwyddocâd rhai newidiadau i'r ffordd y caiff Cymru ei gwel yn y byd allanol bob amser yn destun dadlau. Mae llwyddiant rhyngwladol *Dr Who* a *Torchwood*yn drobwynt i lawer o ran hunaniaeth newidiol Cymru, a fydd yn sicrhau bod Cymru yn cael ei

gweld fel gwlad lle y gall ffurfiau cyfoes ar greadigrwydd ffynnu. I eraill, nid oes fawr ddim cyswllt rhwng y rhaglenni hyn a bywydau'r rhan fwyaf o bobl yng Nghymru.

Yn yr un modd, mae sefydlu theatrau cenedlaethol yn y ddwy iaith yn gam pwysig i lawer o ran ehangu'r 'sgwrs genedlaethol' a chynnig cyfleoedd i artistiaid aros yng Nghymru a chwarae rhan i'w chreu. Mae eraill yn credu bod Cymru yn ailadrodd syniadau hen ffaswn ynghylch beth yw 'cenedl' drwy greu sefydiadau hen ffasiwn.

Yr hyn y gellir ei haeru yw, erbyn hyn, fod llawer mwy o amrywiaeth yn y ffyrdd y caiff Cymru ei phortreadu yn y byd yn fwy cyffredinol. Efallai nad yw'r hen ystrydebau cenedlaethol y cyfeiriodd Ed Thomas atynt wedi darfod amdanynt, ond bellach mae'n rhaid iddynt gystadu â'r syniad bod Cymru yn wlad lle ceir dinasoedd bywiog yn ogystal â chymunedau gwledig o dan fygythiad, dawnswyr ac artistiaid perfformio yn ogystal â chwaraewyr rygbi gwych ac, yn anad dim, ymdeimlad o'r genedl wedi'i hailddychmygu hyd yn oed os yw economeg y cyfryngau yn yr 21ain ganrif yn golygu y bydd bob amser yn anodd i leisiau gael eu clywed.

10 Casgliad y cwrs

Hugh Mackay

Yn ystod y cwrs hwn, rydych wedi ystyried llawer o bynciau, y mae pob un ohonynt yn helpu i ddangos y priodwedau sydd wedi creu Cymru fel y mae heddiw.

Byddwch wedi darganfod:

- sut mae rygbi'r undeb yn brif ffocws hunaniaeth genedlaethol
- pam mae Cymreictod yn golygu llawer mwy na daearyddiaeth yn unig – mae'r diwylliant, yr iaith a ffactorau eraill oll yn chwarae eu rhan hefyd
- sut mae economi Cymru wedi addasu ac wedi datblygu wrth i ddiwydiannau ffynnu, darfod a chael eu disodli.
- sut mae hil a rhyw yn agweddau pwysig ar wahaniaeth yng Nghymru, sut mae polisïau wedi mynd i'r afael â hwy, a chyfyngiadau'r polisïau hyn.
- rhai ffyrdd allweddol y mae'r Gymraeg yn uno ac yn rhannu
- sut mae mudiad cenedlaetholgar Cymru wedi chware rhan allweddol nid yn unig o ran yr iaith a gwleidyddiaeth Plaid Cymru, ond o ran dylanwadu ar y Blaid Lafur.
- sut mae traddodiadau llafur wedi ymwreiddio'n ddwfn yng ngwleidyddiaeth a diwylliant Cymru
- sut mae pobl yng Nghymru ac yn y Blaid Lafur, wedi ystyried San Steffan mewn ffyrdd gwahanol, ond bu datganoli a ffurfio Cynulliad Cenedlaethol Cymru a'i lywodraeth yn 1999 yn gam mawr ar y llwybr tuag at berthynas newydd a thrawsnewidiol.
- twf cynhyrchu ffilmiau a theledu yng Nghymru, gyda sianel deledu S4/C a rhaglenni megis *Doctor Who* yn dangos y genedl mewn goleuni modern, newydd o amgylch y byd.

Mae Cymru fel cenedl wedi dod yn fwy amlwg ac mae ei phobl yn fwy hyderus o ran eu hunaniaeth genedlaethol yn ystod y blynyddoedd diwethaf, yn enwedig yn sgil datganoli. Fodd bynnag, fel y byddwch wedi darllen, mae llawer o faterion y mae angen mynd i'r afael â hwy er mwyn cyflawni uchelgeisiau ei harweinwyr. Efallai ei bod yn rhan fach o'r Deyrnas Unedig, ond mae Cymru yn wlad ac iddi ei hunaniaeth ei hun ac – yn llythrennol, gyda'r iaith – ei llais ei hun.

Gellir dod o hyd i ragor o gyrsiau a chymwysterau yn Gymraeg yma.

Glossary

Allgáu cymdeithasol

Mae'n cyfeirio at ymyleiddio economaidd, diwylliannol a chymdeithasol unigolion, teuluoedd a chymunedau. Mae'n disgrifio canlyniadau hirdymor tlodi lle mae pobl sy'n byw mewn tlodi yn profi cyrhaeddiad addysg gwael, canlyniadau iechyd gwael a thai o safon isel.

Cenedlaetholdeb ethnig

mae'n ymdemlad o berthyn i genedl sy'n cael ei ddiffinio drwy ddiwylliant a thras, ond nid tras enetig o reidrwydd.

Cyfalaf cymdeithasol

mae'n golygu'r rhwydweithiau y mae pobl yn perthyn iddynt sy'n cynhyrchu adnoddau i gyflawni eu dibenion.

Cyfalaf diwylliannol

mae'n golygu y wybodaeth, y sgiliau a'r addysg sydd gan unigolion.

‘Cyfleoedd bywyd’

mae'n derm sy'n gysylltiedig â'r cymdeithasgwr Max Weber. Mae'n cyfeirio at ddisgwyliadau arferol gwobrwyo, cyfleoedd ac amddifadedd a wynebir gan rywun yn ystod ei fywyd. Mae cymharu cyfleoedd bywyd yn fodd i asesu anghydraddoldebau rhwng gwahanol fathau o unigolion a grwpiau.

Datganoli

mae'n broses lle mae awdurdod gwleidyddol yn cael ei drosglwyddo o lywodraeth ganolog i lefel (ranbarthol) is o lywodraeth.

Democratiaeth

daw o'r gair Groeg demos (y bobl) a kratos (rheolaeth).

Ffug amaturiaeth.

mae'n cyfeirio at y twyll o wobrwyo chwaraewyr yn ariannol gan glybiau yn y cyfnod (cyn 1995 pan oedd rygbi yn amatur i bob golwg.

Globaleiddio

mae'n cyfeirio at y graddau cynyddol y mae'r byd yn dod yn integredig, nes y teimlir bod llawer o leoedd yn colli eu nodweddion unigryw ac yn ymdebygu i'w gilydd.

Globaleiddio economaidd

mae'n broses lle mae economiau lleol a chenedlaethol yn dod yn integredig â system fyd-eang o gyfnewid a masnachu.

Gwahanu diwylliannol llafur

mae'n olygu bod swyddi pobl yn gysylltiedig â'u tarddiad ethnig neu genedlaethol.

Gwerth ychwanegol gros (GYG)

sef gwerth y nwyddau a'r gwasanaethau a gynhyrchir y pen mewn rhanbarth cyn ystyried trethi a chymorthdaliadau. Pan gaiff yr olaf ei ychwanegu, cyfeirir at y cyfanswm fel cynnyrch mewnwladol crynswth (CMC).

Hil

mae'n nodi'r ffordd y caiff bodau dynol eu gwahanu yn ôl nodweddion corfforol (lliw'r croen yn enwedig) yn wahanol grwpiau hil. Mae hiliaeth yn golygu priodoli nodweddion uwchraddoldeb neu israddoldeb i boblogaeth sy'n rhanu rhai nodweddion corfforol etifeddol.

Hiliaeth

Mae hiliaeth yn golygu priodoli nodweddion uwchraddoldeb neu israddoldeb i boblogaeth sy'n rhanu rhai nodweddion corfforol etifeddol.

Neo-gorfforaetholdeb

Mae'n cyfeirio at berthynas freintiedig rhwng chwaraewyr gwleidyddol (yn enwedig y rhai yn y llywodraeth) a grŵp cul o chwaraewyr sy'n cynrychioli cyfres benodol o ddiddordebau.

Pencampwriaeth y Chwe Gwlad

(neu RBS 6 Nations am resymau nawdd) Cystadleuaeth rygbi rynglwadol flynyddol rhwng Cymru, Lloegr, Ffrainc, Iwerddon, yr Eidal a'r Alban.

Rolau rhyw

Y patrymau o ymddygiad y mae cymdeithas yn ei ddisgwyl gan ddyn neu fenyw.

References

Aaron, J. a Williams, C. (golygyddion) (2005) *Postcolonial Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Aaron, J., Rees, T., Betts, S. a Vincentelli, M. (golygyddion) (1994) *Our Sisters' Land: the Changing Identities of Women in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Adams, D. (1996) *Stage Welsh*, Llandysul, Gomer.

Adamson, D. (1996) *Living on the Edge? Poverty and Deprivation in Wales*, Llandysul, Gomer.

Adamson, D. (2008) 'Still living on the edge?,' *Contemporary Wales,* cyf. 21, t. 47–66.

Aitchison, J. a Carter, H. (2000) *Language, Economy and Society: The Changing Fortunes of the Welsh Language in the Twentieth Century*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Amgueddfa Genedlaethol Cymru, (cyrchwyd 19 Awst 2009)

Anderson, B. (1983) Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism, Llundain, Verso.

Anderson, D. (2003) *Trawsgrifiad o'r Dystiolaeth ar Lafar a roddwyd i Gomisiwn Richard* , (Cyrchwyd 20 Tachwedd 2009).

Andrews, D. (1996) 'Sport and the masculine hegemony of the modern nation: Welsh rugby, culture and society, 1890–1914' yn Nauright, J. a Chandler, M. (golygyddion) *Making Men: Rugby and Masculine Identity*, Llundain, Frank Cass.

Arad Goch (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Asiantaeth Ystadegau Addysg Uwch (2008) *All Higher Education Students by Level of Study, Domicile and Gender at the UK Level 2006/07*, Cheltenham, Asiantaeth Ystadegau Addysg Uwch.

AWEMA (2003) Tystiolaeth i Gomisiwn Richard, 11 Ebrill 2003, (Cyrchwyd 13 Ionawr 2010) [cyrchwyd 17 Rhagfyr 2009]

Baber, C. a Mainwaring, L. (1988) 'Steel' yn George, K. D. a Mainwaring, L. *The Welsh Economy*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Bala, I. (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Balsom, D. (1985) 'The three-Wales model' yn Osmond, J. (golygyddion.) *The National Question Again*, Llandysul, Gomer.

BBC (2009) 'Ex-Lion Gareth Thomas reveals he is gay' [cyrchwyd 21 Rhagfyr 2009]

BBC News Wales (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Beddoe, D. (2000) *Out of the Shadows: a History of Women in Twentieth Century Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Beddoe, D. (2000) *Out of the Shadows: a History of Women in Twentieth Century* Wales, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Bell, C. (1968) *Middle Class Families: Social and Geographical Mobility*, Llundain, Routledge, Kegan a Paul.

Betts, S. a Chaney, P. (2004) 'Inclusive and participatory governance? The view from the grass roots of women's organisations in Wales', *Wales Journal of Law and Policy*, cyf. 3, rhif 2, t. 173–87.

Betts, S. a Chaney, P. (2004) 'Inclusive and participatory governance? The view from the grass roots of women's organisations in Wales', *Wales Journal of Law and Policy*, cyf. 3, rhif 2, t. 173–87.

Betts, S., Borland, J. a Chaney, P. (2001) 'Inclusive government for excluded groups: women and disabled people' in Chaney, P., Hall, T. a Pithouse, A. (golygyddion) *New Governance – New Democracy? Post-devolution Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Bilig, M. (1995) *Banal Nationalism*, Llundain, Sage.

Blandford, S. (2004) 'Being half of everything', *New Welsh Review*, rhif. 65*,* Hydref.

Blandford, S. (2005) 'BBC Drama at the margins: the contrasting fortunes of Northern Irish, Scottish and Welsh television drama in the 1990s' yn Bignell, J. a Lacey, S. (golygyddion) *Popular Television Drama: Critical Perspectives*, Manceinion, Gwasg Prifysgol Manceinion.

Blandford, S. (2008) 'A way of life and new British identities', *Journal of British Cinema and Television,* cyf. 5, t. 99–112.

Bogdanor, V. (1999) *Devolution in the United Kingdom*, Rhydychen, Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Bradbury, J. a Matheron, M. (2009) 'The view from the voluntary sector', cyflwyniad i'r gynhadledd The New National Assembly for Wales: Building on Experience, Llandudno, 13 Gorffennaf 2009 [cyrchwyd 1 Hydref 2009]

Braham, P. a Janes, L. (2002) *Social Differences and Social Divisions*, Rhydychen, Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Brooks, S. (2001) 'Golygyddol: Seimon Glyn' *Barn*, rhif 457, Chwefror t. 6–9.

Bulmer, M. (1975) 'Sociological models of the mining community', *Sociological Review*, cyf. 23, t. 61–93.

Bwrdd yr Iaith Gymraeg (1999) *Parhad yn Addysg Gymraeg*, Caerdydd, Bwrdd yr Iaith Gymraeg.

Bwrdd yr Iaith Gymraeg (2003) *Cyfrifiad 2001: prif ystadegau ynglŷn â'r Gymraeg*, Caerdydd, Bwrdd yr Iaith Gymraeg,

Campbell, B. (1993) *Goliath: Britain's Dangerous Places*, Llundain, Methuen.

Carter, H. (1996) 'Foreword: *Life in a Welsh Countryside*: a retrospect', to A. D. Rees, *Life in a Welsh Countryside* (ailgyhoeddi), Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Chaney, P. (2006) 'Critical mass, deliberation and the substantive representation of women: Evidence from the UK's devolution programme', *Political Studies*, cyf. 54, rhif 4, t. 671–91.

Chaney, P (2009) *Equal Opportunities and Human Rights: The First Decade of Devolution in Wales*, Caerdydd, Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol.

Chaney, P. a Fevre, R. (2001) 'Ron Davies and the cult of "inclusiveness": devolution and participation in Wales', *Contemporary Wales*, cyf. 14, t. 21–49.

Charles N. a Davies C. A. (2005) 'Studying the particular, illuminating the general: community studies and community in Wales', *Sociological Review*, cyf. 53, rhif 4, t. 672–90.

CIACs (2009) 'Cardiff International Athletics Club: CIACs RFC' [cyrchwyd 23 Hydref 2009]

Cloke, P., Goodwin, M. a Milbourne, P. (1997) *Rural Wales: Community and Marginalization*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol (2009) *Who Runs Wales 2009?*, Caerdydd, Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol.

Con Passionate (2009) [cyrchwyd 9 Rhagfyr]

Confensiwn Cymru Gyfan (2009) *Adroddiad*, (Cyrchwyd 18 Tachwedd 2009).

Coupland, N. a Bishop, H. (2006) 'Ideologies of language and community in post-devolution Wales' yn Wilson, J. a Stapleton, K. (golygyddion) *Devolution and Identity*, Aldershot, Ashgate.

Curtice 2013, t.17; Llywodraeth Cymru 2014

Cyfarwyddiaeth Ystadegol Llywodraeth Cynulliad Cymru (2008) 'Economic inactivity in Wales 2007'*, Bwletin Ystadegol SB 61/2008*, Tachwedd, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Cyfarwyddiaeth Ystadegol Llywodraeth Cynulliad Cymru (2008) 'Farm diversification in Wales 2006/0', *, Bwletin Ystadegol SB 35/2008*, Mehefin, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Cyfarwyddiaeth Ystadegol Llywodraeth Cynulliad Cymru (2009) 'Workplace employment by industry for Wales 2001–2007', *Bwletin Ystadegol SB 45/2009*, Gorffennaf, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Cyngor Chwaraeon Cymru (2009) 'Adult participation in sport', *Sports Update Rhif 61,* Awst, Caerdydd, Cyngor Chwaraeon Cymru[cyrchwyd 22 Hydref 2009]

Cymdeithas Llywodraeth Leol Cymru (CLlLC) (2005) *Census of Local Authority Councillors 2004*, Caerdydd, CLlLC.

Cymuned (2003) *In-migration, Yes, Colonisation, No!* Aberystwyth, Cymuned.

Chwarae Teg (2009) *Policy Briefing: Women in the Economy in Wales*.

Davies, C.A. (1989) *Welsh Nationalism in the Twentieth Century: The Ethnic Option and the Modern State*, Efrog Newydd, Praeger.

Davies, C.A., Charles, N. a Harris, C. (2006) 'Welsh identity and language in Swansea (1960–2002)', *Contemporary Wales*, cyf. 18, t. 28–53.

Davies, D.H. (1983) *The Welsh Nationalist Party 1925–1945: a Call to Nationhood*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Davies, R. (1999) *Devolution: a process Not an Event*, Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig.

Davies, R. (2002) Trawsgrifiad o dystiolaeth ar lafar i Gomisiwn Richard, [cyrchwyd 20 Tachwedd 2009]

Day, G. (2006) 'Chasing the dragon? The ambiguities of civil society in Wales', *Critical Social Policy*, cyf. 26, rhif 3, t. 642–55.

Day, G. (2006) *Community and Everyday Life*, Llundain, Routledge.

Dicks, B. (2000) *Heritage, Place and Community*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Edwards, A. (2004) 'Answering the challenge of nationalism: Goronwy Roberts and the appeal of the Labour party in north-west Wales during the 1950s', *Welsh History Review*, cyf. 22, rhif 1.

Emmett, I. (1964) *A North Wales Village*, Llundain, Routledge a Kegan Paul.

Emmett, I. (1982) 'Place, community and bilingualism in Blaenau Ffestiniog' yn Cohen, A. (gol.) *Belonging: Identity and Social Organisation in British Rural Cultures*, Manceinion, Gwasg Prifysgol Manceinion.

Evans, G. a Trystan, D. (1999) 'Why was 1997 different?' yn Taylor, B., Thompson, K. (golygyddion) *Scotland and Wales: Nations Again?*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Evans, J., Davies, B. a Bass, D. (1999) ‘More than a game: physical culture, identity and citizenship in Wales’ yn Jarvie, G. (gol.) *Sport in the Making of Celtic Cultures*, Caerlŷr, Gwasg Prifysgol Caerlŷr, t. 131–48.

Evans, J.G. (2006) Devolution in Wales: Claims and Responses, 1937–1979, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Evans, M (2002) 'Looking Forward, Looking Back' yn Thomas, E. Selected Work, ’95 – ’98, Cardigan, Parthian.

Evans, N. (2002) ‘Immigrants and minorities in Wales 1840–1990’ yn Williams, C., Evans, N. a O’Leary, P. (golygyddion) *A Tolerant Nation? Exploring Ethnic Diversity in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Fevre, R. a Thompson, A. (golygyddion) (1999) Nation, Identity and Social Theory, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Flynn, P. (1999) *Dragons Led by Poodles: the Inside Story of a New Labour Stitch-Up,* Llundain, Politicos.

Francis, H. a Smith, D. (1980) *The Fed: a History of the South Wales Miners in the Twentieth Century*, Llundain, Lawrence a Wishart.

Frankenberg R. (1957) *Village on the Border: a Social Study of Religion, Politics and Football in a North Wales Community*, Llundain, Cohen a West.

French, P. (1999) ‘Something for the weekend’, *The Observer*, 6 Mehefin.

Gellner, E. (1983) *Nations and Nationalism*, Rhydychen, Blackwell.

George, K. D., Mainwaring, L., Shorey, J. S. a Thomas, D. R. (1988) ‘Coal’ yn George, K. D. a Mainwaring, L. (golygyddion) *The Welsh Economy*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Goldthorpe, J. L., Lockwood, D., Bechhofer, F. a Platt, J. (1969) *The Affluent Worker in the Class Structure*, Caergrawnt, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Gramich, K. (1997) ‘Cymru or Wales? Explorations in a divided sensibility’ yn Basnett S. (gol.) *Studying British Cultures*, Llundain, Routledge.

Greer, S.L. a Rowland, D. (golygyddion) (2007) *Diverging Policy, Diverging Values? The Values of the United Kingdom*’*s National Health Services*, Llundain, Ymddiriedolaeth Nuffield.

Gruffudd, P. (1999) ‘Prospects of Wales: contested geographical imaginations’ yn Fevre a Thompson (golygyddion) (1999).

Hain, P. (2008) ‘Changing Wales: changing Welsh Labour’ [cyrchwyd 18 Tachwedd 2009]

Harris, J. a Clayton, B. (2007) ‘The first metrosexual rugby star: rugby union, masculinity, and celebrity in contemporary Wales’, *Sociology of Sport Journal*, cyf. 24, t. 145–64.

Harvie, J. (2005) *Staging the UK*, Manceinion, Gwasg Prifysgol Manceinion.

Henderson, J. (2005) ‘Big interview: Gavin’s fruity passion’, *The Observer*, 13 Mawrth.

Henson, G. (2005a) *My Grand Slam Years,* Llundain, HarperCollins.

Henson, G. (2005b) ‘ Saidwhat’ , (cyrchwyd 14 Hydref 2009).

Herbert, H. (1993) ‘Tutti frutti’, yn Brandt, G. (gol.) *British Television Drama in the 1980s*, Caergrawnt, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Heywood, A. (2000) *Key Concepts in Politics*, Llundain, Palgrave Macmillan.

Hill, S. (2000) ‘Wales in transition’ in Bryan, J. a Jones, C. (golygyddion) *Wales in the 21st Century: an Economic Future*, Basingstoke, Macmillan Business.

Hobsbawm, E. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*, Caergrawnt, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Hobsbawm, E. (1994) *The Age of Extremes: the Short Twentieth Century 1914–1991*, Llundain, Michael Joseph.

Humphrys, G. (1972) *Industrial Britain: South Wales*, Newtown Abbot, David a Charles.

Internet Movie Database (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Istance, D. a Rees, T. L. (1994) *Women in Post-compulsory Education and Training in Wales*, Manceinion, Comisiwn Cyfle Cyfartal.

Jarvie, G. (2003) 'Internationalism and sport in the making of nations', *Identities: Global Studies in Culture and Power*, cyf. 10, t. 537–51.

John Curtice (2013) 'Future Identities: Changing identities in the UK – the next 10 years'.

DR8, National Identity and Constitutional Change.

Jones, B. (1999) *Etholiadau'r Ganrif/Welsh Elections, 1885–1997,* Talybont, Y Lolfa.

Jones, C. (2004) *The Future of Welsh Labour,* Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig.

Jones, K. (1999) 'As Long As We Beat The English'.

Jones, N. (1993) *Living in Rural Wales*, Llandysul, Gomer.

Jones, P. N. (2004) 'A valley community in transition: Ynysybwl in 1967', *Llafur*, cyf. 9, rhif 1, t. 85–94.

Jones, R. a Fowler, C. (2008) *Placing the Nation: Aberystwyth and the Reproduction of Welsh Nationalism*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Jones, S. (2003) 'Supporting the team, sustaining the community: gender and rugby in a former mining village' yn Davies, C. A. a Jones, S. (golygyddion) *Welsh Communities: New Ethnographic Perspectives*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Jones, S., Charles, N. a Davies, C.A. (2009) 'Transforming masculinist political cultures?

Doing politics in new political institutions', *Sociological Research Online*, 14, t. 2/3.

Jones, S.P. (1992) 'Coming home' yn Bowie, F. a Davies, O. (golygyddoin) *Discovering Welshness*, Llandysul, Gomer.

Joseph, J.E. (2004) *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave Macmillan.

Judge, D. (1999) *Representation: Theory and Practice in Britain*, Llundain, Routledge.

Kellas, J.G. (1991) *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Macmillan.

Kenway, P., MacInnes, T. a Palmer, G. (2007) *Monitoring Poverty and Social Exclusion in Wales 2007* Caerefrog, Sefydliad Joseph Rowntree a'r Sefydliad Polisi Newydd.

Kenway, P., MacInnes, T. a Palmer, G. (2008) *Monitoring Poverty and Social Exclusion in Scotland 2008,* Caerefrog, Sefydliad Joseph Rowntree a'r Sefydliad Polisi Newydd.

Ladd, E. (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Lewis, H. (2009) *Winning for Wales: Remaking the Welsh Labour Movement for Government*, Wales 20:20.

Lewis, S. (1975 [1926]) *Egwyddorion Cenedlaetholdeb/Principles of Nationalism*, Caerdydd, Plaid Cymru.

Literature Wales (2009), (Cyrchwyd Awst 2009).

Little, K. (1948) *Negroes in Britain: a Study of the Racial Relations in English Society* (ailagraffwyd 2002), Llundain, Routledge.

Logan, B. (2006) *The Guardian*, ddydd Mawrth 7 Chwefror [cyrchwyd 9 Rhagfyr 2009]

Llywodraeth Cymru (2013) 'Cyflogaeth yn y gweithle yn ôl diwydiant ac ardal'.

StatsCymru.
https://statscymru.cymru.gov.uk/Catalogue/Business-Economy-and-Labour-Market/People-and-Work/Employment/Jobs/Whole-Workforce/WorkplaceEmployment-by-Industry-Area [cyrchwyd 13 Mehefin 2014]

Llywodraeth Cymru (2014) 'Hunaniaeth genedlaethol yn ôl blwyddyn a hunaniaeth'. StatsCymru.
https://statscymru.cymru.gov.uk/Catalogue/Equality-and-Diversity/National-Identity/NationalIdentity-by-Year-Identity [cyrchwyd 18 Mehefin 2014]

Llywodraeth Cynulliad Cymru *(2002) Cymru'n Ennill: Strategaeth Datblygu Economaidd Genedlaethol Llywodraeth Cynulliad Cymru*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2003) *Iaith Pawb: Cynllun Gweithredu Cenedlaethol ar gyfer Cymru Ddwyieithog,* Caerdydd, Llywodraeth Cynulliad Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2004) *Pobl, Lleoedd, Dyfodol: Cynllun Gofodol Cymru*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2005) 'Proffil o amgylchiadau tai a materion economaidd-gymdeithasol pobl ddu a lleiafrifoedd ethnig yng Nghymru yn 2001', *Adroddiad Ymchwil ar Dai HRR 4/05*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2005) *Cymru: Economi yn Ffynnu: Fframwaith Datblygu Economaidd Strategol' Llywodraeth Cynulliad Cymru*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2006) *Arolwg Blynyddol o'r Boblogaeth*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2007a) *Cymru'n Un Rhaglen Flaengar ar gyfer Llywodraethu Cymru*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2007b) 'Statistical focus on men and women in Wales', *Bwletin Ystadegol*, 38/2007, Caerdydd, Llywodraeth Cymru. .

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2008) *Pobl, Lleoedd, Dyfodol: Diweddariad 2008 o Gynllun Gofodol Cymru*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Llywodraeth Cynulliad Cymru (2009), (Cyrchwyd Awst 2009).

Llywodraeth Cynulliad Cymru *Cymru'n Un: Rhaglen Flaengar ar gyfer Llywodraethu Cymru, Cytundeb rhwng Grwpiau'r Blaid Lafur a Phlaid Cymru yn y Cynulliad Cenedlaethol*, Caerdydd, Llywodraeth Cymru.

Mason, R. (2004) 'Nation building at the museum of Welsh life', *Museum and Society*, cyf. 2, rhif. 1, t. 18–34.

Mason, R. (2007) 'Representing Wales' yn Osmond, J. (gol.) *Myths, Memories, and Futures: the National Library and National Museum in the story of Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Mason, R. (2007) Museums, Nations, Identities: Wales and its National Museums, aerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

McNabb, R. (1980) 'Segmented labour markets, female employment and poverty in Wales' yn Rees, G. a Rees, T. L. (golygyddion) *Poverty and Social Inequality in Wales*, Llundain, Croom Helm.

Messner, M. (1987) 'The life of a man's seasons: male identity in the life course of the Jock' yn Kimmel, M. (gol.) *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*. Beverly Hills, CA, Sage.

Midmore, P., Haines, M. a Sherwood. A. (1996) 'A national policy for the Welsh countryside' yn Midmore, P. a Hughes, G. (golygyddion) *Rural Wales: an Economic and Social Perspective*, Aberystwyth, Athrofa Astudiaethau Gwledig Cymru

Mills, B. (2008) 'My house was on Torchwood: media, place and identity' *International Journal of Cultural Studies*, cyf. 11, rhif 4, t. 379–99.

Morgan, K. (2007) 'Cardiff and the valleys: the rise of a new city region?', *Llafur*, cyf. 9, rhif 4, t. 125–40.

Morgan, K. a Mungham, G. (2000) *Redesigning Democracy: the Making of the Welsh Assembly*, Peny-bont ar Ogwr, Seren.

Morgan, K. O. (1980) *Rebirth of a Nation: Wales 1880–1980*, Caerdydd/Efrog Newydd, Gwasg Prifysgol Cymru/Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Morgan, K.O. (1981) *Rebirth of a Nation: Wales 1880–1980*, Rhydychen, Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Morgan, K.O. (1988) *The Red Dragon and the Red Flag: The Cases of James Griffiths and Aneurin Bevan,* Aberystwyth, Llyfrgell Genedlaethol Cymru.

Morgan, Arglwydd Elystan (2008) Llyfrgell Genedlaethol Cymru 2008, Darlith Archifdy Gwleidyddol [cyrchwyd 18 Tachwedd 2009]

Morgan, P. (1968) *Background to Wales,* Llandybie, C. Davies.

Morgan, R. (2003) 'Delivering for Wales: The implementation of public policy in small country', Darlith Flynyddol, Canolfan Llywodraethiant Cymru, Caerdydd.

Morgan, R. (2003) *Araith i Gynhadledd Global Britons* , 11 Chwefror, Caerdydd, Sefydliad Polisi Tramor, ar gael yn http://fpc.org2.uk/articles/195 [cyrchwyd 27 Mehefin 2014]

Morris, N. (1998) 'Projecting Wales', *Planet 126*, Rhagfyr–Ionawr.

Moss, S. a Smith, D. (2005) 'From chapel to church' , *The Observer*, 13 Mawrth [cyrchwyd 13 Hydref 2009]

Norris, P. a Lovenduski, J. (1995) *Political Recruitment*, Caergrawnt, Gwasg Prifysgol Caergrawnt.

Osmond, J. a Jones, J.B. (2003) *Birth of Welsh Democracy: the First Term of the National Assembly for Wales,* Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig.

Owen, G. (2005) *Plays: 1*, Llundain, Methuen.

Parekh, B. (2000) *The Future of Multi Ethnic Britain*, Llundain, Profile Books.

Perrins, D. (2000) 'This town ain't big enough for the both of us' yn Blandford, S. (gol.) *Wales on Screen*, Pen-y-bont ar Ogwr, Seren.

Petrie, D. (2000) *Screening Scotland*, Lludain, Sefydliad Ffilmiau Prydain.

Plaid Cymru (1981) *Adroddiad Comisiwn Ymchwilio Plaid Cymru*, Caerdydd, Plaid Cymru.

Price, K. (2006) 'BBC Wales praised for "sexy and modern"' programmes', *The Western Mail*, 25 Tachwedd.

Pritchard, A. a Morgan, N. (2003) 'Mythic geographies of representation and identity: contemporary postcards of Wales', *Tourism and Cultural Change*, cyf. 1, rhif 2, t. 111–30.

Rees, A. D. (1950) *Life in a Welsh Countryside*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Rees, T. (1999) *Women and Work: 25 Years of Gender Equality in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Rees, T. (1999) *Women and Work: 25 Years of Gender Equality in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Roberts, B. (1999) 'Welsh identity in a former mining valley' yn Fevre and Thompson (golygyddion) (1999).

Roberts, G.T. (1998) *The Language of the Blue Books: the Perfect Instrument of Empire*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Robinson, V. a Gardner, H. (2004) ‘Place matters: exploring the distinctiveness of racism in rural Wales’ yn Neal, S. ac Agyeman, J. (golygyddion) *The New Countryside*? *Ethnicity, Nation and Exclusion in Contemporary Rural Britain*, Bryste, Policy Press.

Roderique-Davies, G., Mayer, P., Hall, R., Shearer, D., Thomson, R. a Hall, G. (2008) ‘New teams, old enemies? A study of social identification in Welsh rugby supporters’, *Contemporary Wales*, cyf. 21, rhif. 1, t. 187–206.

Roms, H. (1998) ‘Edward Thomas: a profile’ yn Walford Davies, H. (gol.) *State of Play: 4 Playwrights of Wales*, Llandysul, Gomer.

Rosser, C. a Harris, C. C. (1965) *Family and Social Change: a Study of Swansea*, Llundain, Routledge.

Rowlands, (1999) *A Trilogy of Appropriation*, Caerdydd, Parthian.

Royles, E. (2007) *Revitalising Democracy? Devolution and Civil Society in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Russell, M., Mackay, F. a McAllister, L. (2002) ‘Women’s representation in the Scottish Parliament and National Assembly for Wales: Party dynamics for achieving critical mass’, *The Journal of Legislative Studies*, cyf. 8, rhif 2, t. 49–76.

Sapir, E. (1970 [1933]) ‘Language’ yn Mandelbaum, D. G. (gol.) *Edward Sapir: Culture, Language and Personality*, Berkeley a Los Angeles, Gwasg Prifysgol California.

Scourfield, J., Evans, J., Shah, W. a Beynon, H. (2004) ‘The negotiation of minority ethnic identities in virtually all white communities: research with children and their families in the South Wales valleys’, *Children and Society*, cyf. 19, rhif 3, t. 211–24.

Scully, R. ac Elias, A. (2008) ‘The 2007 Welsh Assembly election’, *Regional and Federal Studies*, cyf. 18, rhif 1, t. 103–9.

Sefydliad Bevan (2006) *Measuring up: Progress towards Equality between Women and Men in Wales*, Tredegar; Sefydliad Bevan/Comisiwn Cyfleoedd Cyfartal.

Sefydliad Joseph Rowntree (2013) Monitoring Poverty and Social Exclusion in Wales. http://www.jrf.org.uk/sites/files/jrf/poverty-exclusion-wales-summary.pdf [cyrchwyd 13 Mehefin 2014]

Shade, R. (2004) *Communication Breakdowns: Theatre, Performance, Rock Music and Some Other Welsh Assemblies*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Sherlock, C. (2004) ‘The performative body – text – context and the construction of tradition’, *Studies in Theatre and Performance*, cyf. 24, t. 3.

Show Racism the Red Card (2013) http://www.srtrc.org/news/news-and-events?news=4911 [cyrchwyd 13/06/2014]

Smith, D. a Williams, G. (1980) *Fields of Praise*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Smith, L. (2003) Trawsgrifiad o dystiolaeth ar lafar a roddwyd i Richard Commission, (Cyrchwyd 18 Tachwedd 2009).

Stephens, M. (1986) *The Oxford Companion to the Literature of Wales,* Rhydychen, Gwasg Prifysgol Rhydychen.

Sullivan, M., Clutton, S. a James, E. (2005) *How Does Race and Gender Influence Wealth and Well-being in Wales?*, Abertawe, Canolfan Genedlaethol Polisi Cyhoeddus, Prifysgol Cymru.

Swyddfa'r Llywodraeth dros Wyddoniaeth http://www.dti.gov.uk/assets/foresight/docs/identity/13-510-national-identity-and-constitutional-change.pdf [cyrchwyd 18 Mehefin 2014]

Tanner, D. a Edwards, A. (2004) ‘Slippery slope’, *Agenda,* Haf 2004, Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig.

Tanner, D. a Michael, P. (2003) ‘Values vs policy in NHS Wales’ yn Hazel, R. (gol.) *The State of the Nations 2003: the Third Year of Devolution in the United Kingdom*, Caerwysg, Imprint Academic.

Tanner, D., Williams, C. a Hopkin, D. (golygyddion) (2000) *The Labour Party in Wales, 1900–2000,* Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Thomas, E. (2002) *Selected Work ’95–’98*, Aberteifi, Parthian.

Thomas, H. (1999) ‘Spatial restructuring in the capital: struggles to shape Cardiff’s built environment’ yn Fevre a Thompson (golygyddion) (1999).

Thomas, J. (2005) *Popular Newspapers, the Labour Party and British Politics*, Llundain ac Efrog Newydd, Routledge.

Thrasher, M. a Rallings, C. (2007) *British Electoral Facts 1832–2006*, Aldershot, Ashgate.

Trench, A. (gol.) (2004) *Has Devolution made a Difference? The State of the Nations 2004*, Caerwysg, Imprint Academic.

Theatr Hijinx (2009) [cyrchwyd Awst 2009]

Undeb Rygbi Cymru (2008) *Adroddiad Blynyddol*, Caerdydd, URC.

Wanhill, S. (1980) *An Econometric Model of Wales*, Papurau Achlysurol Bangor mewn Economeg, rhif 18, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Webb, H. (1995 [1963]) ‘The old language’ yn Stephens, M. (gol.) *Harri Webb: Collected Poems*, Llandysul, Gomer.

Welsh Labour Leadership

Williams, C. (2004) ‘Access to justice and social inclusion: the policy challenges’, *Journal of Social Welfare and Family Law*, cyf. 26, rhif 1, t. 53–68.

Williams, C. (2004) ‘Passions and pathologies in the politics of minority ethnic participation in governance’, *Wales Journal of Law and Policy*, cyf. 3, rhif 2, t. 157–72.

Williams, C. (2005 ‘Can we live together? Wales and the multicultural question’, Darlith i Anrhydeddus Gymdeithas yCymmrodorion , 2004, *Trafodion*, cyf. 11, t. 216–30.

Williams, G. (1999) ‘The dramatic turbulence of some irrecoverable football game’: sport, literature and Welsh identity’, yn Grant, J. (gol.) *Sport in the Making of Celtic Cultures*, Caerlŷr, Gwasg Prifysgol Caerlŷr, t. 63–70.

Williams, G. (gol.) (2007) *Sport: an Anthology*, Aberteifi, Parthian/Library of Wales.

Williams, G. A. (1985) *When Was Wales? A History of the Welsh*, Harmondsworth, Penguin.

Williams, G.A. (1985) *When was Wales?* Llundain, Penguin.

Williams, P. (2004) *Phil Williams: the Assembly Years 1999–2003*, Caerdydd, Plaid Cymru.

Williams, R. (2003 [1971]) ‘Who speaks for Wales?’ yn Williams, D. (gol.) *Who Speaks for Wales? Nation, Culture, Identity: Raymond Williams*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Williams, S. a Parfitt, D. (2008) *Shane: My Story*, Caeredin, Mainstream.

Winkler, V. (gol.) (2009) ‘Equality issues in Wales: a research review’, *Adroddiad Ymchwil 11*, Caerdydd, Comisiwn Cydraddoldeb a Hawliau Dynol.

Wire, N. (1998) ‘ Everything must grow up’ , Cyfweliad â *Q Magazine* [cyrchwyd 13 Hydref 2009]

Woodward, K. (2006) ‘Traditions and transformations: film in Wales during the 1990s’, *North American Journal of Welsh Studies*, cyf. 6, rhif 1 (Gaeaf 2006).

Wyn Jones, R. a Scully, R. (2004) ‘Minor tremor but several casualties: the 2003 Welsh election’, *British Elections and Parties Review*, cyf. 14, t. 191–207.

Y Swyddfa Gymreig (1998) *Llais Dros Gymru* – , Caerdydd, y Swyddfa Gymreig.

Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (SYG) (2001) *Cyfrifiad y DU*, Llundain, Llyfrfa EM.

Y Swyddfa Ystadegau Gwladol (SYG) (2004) *Labour Force Survey*, Llundain, Llyfrfa EM.

Yr Adran Gwaith a Phensiynau (2011) Family Resources Survey. http://discover.ukdataservice.ac.uk/series/?sn=200017 [cyrchwyd 19 Mehefin 2014]

Ystadegau Cymru (2012) *2011 Cyfrifiad: Canlyniadu Cyntaf ar y Gymraeg*. SB118/2012. http://wales.gov.uk/docs/statistics/2012/121211sb1182012cy.pdf [cyrchwyd 20 Mehefin 2014]

Ystadegau Cymru (2013) Bwletin Ystadegol 112/2013 http://wales.gov.uk/docs/statistics/2013/131121-economic-inactivity-2012-cy.pdf [cyrchwyd 14 Mehefin 2014]

Further reading

Y llyfr hanes cymdeithasol diffiniol am rygbi Cymru yw Smith, D. a Williams, G. (1980) *Fields of Praise*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru. Fe'i diweddarwyd yn bennod gan yr un awduron ‘Beyond the Fields of Praise: Welsh Rugby 1980–1999’ yn Richards, H., Stead, P. a Williams, G. (1999) *More Heart and Soul*. Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Prin iawn yw'r astudiaethau diwylliannol neu gymdeithaseg ynglŷn â rygbi Cymru. Yr eithriad yw gwaith John Harris, gan gynnwys: Harris, J. (2009) ‘Outside the fields of praise: women’s rugby in Wales’ International Journal of Sport Management and Marketing. Cyf. 6, Rhif 2, t. 167–182.

Harris, J. (2007) ‘Cool Cymru, rugby union and an imagined community’ International Journal of Sociology and Social Policy, Cyf. 27, Rhif 3, t. 151–162.

Harris, J. a Clayton, B. (2007) ‘The First Metrosexual Rugby Star: Rugby Union, Masculinity, and Celebrity in Contemporary Wales’ Sociology of Sport Journal, Cyf. 24, t. 145–164.

Harris, J. (2006) ‘(Re)Presenting Wales: National Identity and Celebrity in the Postmodern Rugby World’ North American Journal of Welsh Studies, Cyf. 6, Rhif 2, t. 1–12.

Harris, J. (1996) ‘Match Day in Cardiff: (Re)imaging and (Re)imagining the Nation’ Journal of Sport & Tourism, Cyf. 13, Rhif 4, t. 297–313.

Ceir hanes dadlennol o'r ffordd y cafodd map Cymru ei aildynnu er mwyn bod yn gymwysi gael cymorth Ewropeaidd yn erthygl Kevin Morgan ‘How objective 1 arrived in Wales: the political origins of a coup,’ *Contemporary Wales*, cyf. 15, 2002, t. 20–30.

Mae'n cynnwys ychydig o drafodaeth ynglŷn â sut mae pobl yn defnyddio mapiau meddyliol.

Ar y cyd ag Adam Price, mae Morgan yn cyflwyno'r ddadl dros orllewin Cymru yn *The Other Wales*, Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig, 1998.

Mae 'Rhagair' Harold Carte i ailargraffiad 1996 o Alwyn D. Rees, *Life in a Welsh Countryside* (a restrwyd yn y Cyfeiriadau) yn trafod cydd-destun yr astudiaeth wreiddiol a'r datblygiadau canlyniadol mewn astudiaethau cymunedol a sut maent yn adlewyrchu newidiadau cymdeithasol allweddol.

Mae Michael Sullivan yn trafod pwysigrwyddd cymuend i bobl yn ne Cymru yn ei bennod ar ‘Communities and social policy’ yn R. Jenkins ac A. Edwards (golygyddion), *One Step Forward? South and West Wales towards the Year 2000*, Llandysul, Gomer, 1990.

Mae *Rural Wales: Community and Marginalization* Paul Cloke et al(a restrwyd yn y Cyfeiriadau) t. 16ff yn ymdrin â syniadau ynglŷn â hunaniaeth Gymreig a mewnfudo; Mae t. 156Ff. yn trafod y syniad o gymuned a sut mae pobl yn ei ddehongli.

Contemporary Wales Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd. Mae'r cylchgrawn hwn a gyhoeddir yn flynyddol bob amser yn cynnwys pennod ar economi'r Gymru gyfoes. Mae'n diweddaru nodweddion allweddol gweithgarwch economaidd yng Nghymru sy'n deillio o'r ystadegau mwyaf diweddar sydd ar gael.

Am drosolwg ardderchog o brif sectorau economi Cymru ar drothwy yr 21ain ganrif, gweler Bryan, J. a Jones, C. (golygyddion) (2000) *Wales in the 21st Century: an Economic Future*, Basingstoke, Macmillan Business.

Mae *Monitoring Poverty and Social Exclusion in Wales.* Sefydliad Joseph Rowntree. yn gyfres o adroddiadau ar amodau tlodi yng Nghymru. Fe'i cyhoeddwyd gyntaf yn 2005 ac mae wedi cael ei diweddaru'n rheolaidd, yn fwyaf diweddar yn 2013 ac mae'n darparu'r ystadegau mwyaf diweddar ynglŷn â dangosyddion allweddol tlodi yng Nghymru.

Mae erthygl Dave Adamson ‘Still living on Edge?’ a gyhoeddwyd yn 2009 (yn *Contemporary Wales*, 21, tud 47–66) yn adolygu'r prif achosion presennol o dlodi yng Nghymru.

Am hanes presenoldeb pobl dduon yng Nghymru, gweler Alan Llwyd (2005) *Cymru Ddu/ Black Wales: a History*, Caerdydd, Canolfan Hanes a Chelfyddydau Butetown. Am waith llenyddol, darllenwch y cofiant: Charlotte Williams (2002) *Sugar and Slate*, Aberystwyth, Planet Books.

Mae Canolfan Hanes a Chelfyddydau Butetown wedi cyhoeddi nifer o lyfrau sy'n adrodd hanes Butetown ar ôl yr ail ryfel byd. Gweler, er enghraifft, Neil Sinclair (2003) *The Tiger Bay Story*, Caerdydd, Dragon and Tiger Enterprises.

Mae *Our Sisters*’ *Land*Jane Aaron, Teresa Rees, Sandra Betts a Moira Vincentelli (golygyddion) (1994), Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru yn darparu casgliad o hanesion am hunaniaethau newidiol merched yng Nghymru.

Am waith manwl ar ryw a chyflogaeth yng Nghymru, gweler: Teresa Rees (1999) *Women and Work: 25 Years of Gender Equality in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Am diweddariad diweddar ond digalon, gweler Brooks, S a Gareth, Owen ap (2013) *Welsh Power Report. Women in Public Life*. Electoral Reform Society Cymru.

Mae Davies, J. (1993) *The Welsh Language*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru yn rhoi cyflwyniad da i ddatblygiad yr iaith Gymraeg ac i ddiwylliant Cymraeg.

Am gyflwyniad hwylus i drafodaethau damcaniaethol ynglŷn â chenedlaetholdeb, gweler Guiberneau, M. (1996) *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*, Caergrawnt, Polity Press.

Mae McAllister, L. (2001) *Plaid Cymru: The Emergence of a Political Party*, Pen-y-bont ar Ogwr, Seren, yn astudiaeth o'r blaid yn ail hanner yr ugeinfed ganrif.

Mae'r ddau lyfr canlynol yn cynnig safbwyntiau o'r mudiad iaith a chenedlaetholdeb gwleidyddol: Thomas, N. (1991 [1971]) *The Welsh Extremist*, Tal-y-bont, Y Lolfa. Williams, P. (1981) *Voice from the Valleys*, Aberystwyth, Plaid Cymru.

Am ragor ynghylch pam roedd Llafur mor boblogaidd yn y de diwydiannol yn y 1920au a'r 1930s, man cychwyn ardderchog yw Pennod 9 (‘The frontier years’) Williams, G.A. (1985) *When was Wales?*, Llundain, Penguin.

Mae pennod 8, ‘Wales’s locust years’, Morgan, K.O. (1981) *Wales: Rebirth of a Nation, 1880–1980*, Rhydychen, Gwasg Prifysgol Rhydychen, neu Bennod 5, ‘The pattern of Labour politics, 1918–1939’, yn Tanner, D., Williams, C. a Hopkin, D. (2000) *The Labour*

Party in Wales, *1900–2000*, Caerdydd, yn rhoi mwy o ddeunydd ynglŷn â sefydlu yn yr 1920au a'r 1930au.

Am ragor o wybodaeth ynglŷn â cyfnod ffurfiannol rhwng 1951 a 64, mae Pennod 8, 'The structure of power in Labour Wales, 1951–1964', yn Tanner et al., *Labour Party in Wales*, yn rhoi trosolwg ardderchog o ddatblygiadau yn y gogledd a'r de.

Mae Pennod 10, 'Labour and the nation' yn Tanner, D. et al., *Labour Party in Wales*, t. 241–64 yn rhoi gwerthusiad o benbleth Llafur ynglŷn â datganoli.

Yn olaf, am olwg fanwl o'r Blaid Lafur a datganoli mae ychydig o Evans, J.G. (2008) *Devolution in Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru, yn ddefnyddiol.

Bogdanor, V. (1999) *Devolution in the United Kingdom*, Gwasg Prifysgol Cymru, Rhydychen, yn rhoi hanes ardderchog o'r dadleuon ynglŷn â datganoi yn y Deyrnad Unedig. Mae hefyd yn ystyried datganoli yng Nghymru fel rhan o rhaglen ehangach o newid cyfansoddiadol.

Mae Mitchell, J. (2009) *Devolution in the* UK Gwasg Prifysgol Manceinion, yn rhoi'r diweddaraf ar y sefyllfa a'r ddadl.

Am ddadansoddiad ac esboniad o newidiadau mewn gwleidyddieth plaid yng Nghymru wedi datganoli, yn enwedig dirywiad y Blaid Lafur oruchaf gweler Wyn Jones, R. a Scully, R. 'The end of one-partyism? Party politics in Wales in the second decade of devolution', *Contemporary Wales*, cyf. 21, t. 207–17.

Yr astudiaeth orau o'r ffordd y mae datganoli wedi effeithio ar gymdeithas sifol yng Nghymru, gan ddefnyddio astudiaethau achos manwl o wahanol sefydliadau cymdeithas sifil yw Royles, E. (2007) *Revitalising Democracy? Devolution and Civil Society in Wales*, Gwasg Prifysgol Cymru, Caerdydd.

Er mwyn ystyried y syniad o Gymru fel cenedl ôl-drefedigol ac effaith hynny ar gynrychioliaeth, gweler J. Aaron a Chris Williams (golygyddion) (2005) *Postcolonial Wales*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Am hanes manwl am rôl sinema ym mywyd Cymru, gweler David Berry (1994) *Wales and Cinema, The First Hundred Years*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru.

Mae David Barlow, Philip Mitchell a Tom O'Malley (golygyddion) (2005) *Media in Wales: Voices of a Small Nation*, Caerdydd, Gwasg Prifysgol Cymru yn cyflwyno trosolwg o rôl y cyfryngau yng Nghymru.

Am drafodeth ynglŷn â dyfodol teledu yng Nghymru, gweler Geraint Talfan Davies (gol.) (2009) *English is a Welsh Language, Television's Crisis in Wales*, Caerdydd, Sefydliad Materion Cymreig.

Er mwyn ystyried rôl bwysig cerddoriaeth boblogaidd yn y ffordd y mae Cymru wedi cael ei chynrychioli, gweler Sarah Hill (2007) *Blerwytirhwng: The Place of Welsh Pop Music*, Aldershot, Ashgate.

Cyhoeddodd *Journal of Studies in Theatre and Performance* rifyn arbennig ar theatr a pherfformiad yng Nghymru yn 2004, cyf. 24, t. 3.

Mae'r canlynol yn ddetholiad i dramâu theatr, ffilmiau a rhaglenni teledu a allai fod yn ddefnyddiol mewn perthynas â'r syniadau a drafodir yn y bennod hon.

Ffilmiau

A Way of Life (cyf. Amma Asante, 2004)

Beautiful Mistake (cyf. Marc Evans, 2001)

House of America (cyf. Marc Evans, 1997)

Solomon a Gaenor (cyf. Paul Morrison, 1998)

Twin Town (cyf. Kevin Allen, 1997)

Teledu

Caerdydd (nid yw ar gael ar DVD ar hyn o bryd, ond mae ar gael weithiau i'w gwylio ar wefan S4C)

Dr Who (Cyfres 1, Rhaglen 11, 'Boom Town', sydd ar gael gan BBC Worldwide)

Gavin and Stacey (Cyfres 1 a 2 sydd ar gael gan BBC Worldwide)

Torchwood (Cyfres1, Rhaglen 1 sydd ar gael gan BBC Worldwide)

Dramâu

Owen, G. (2005) *Plays: 1*, Llundain, Methuen.

Teare, J. (gol.) *New Welsh Drama*, Cyfrol 2, Caerdydd, Parthian.

Thomas, E. (2002) *Selected Work 95–98*, Caerdydd, Parthian

Acknowledgements

Hoffem ddiolch yn garedig i'r canlynol:

Ffigurau

Ffigur 1: Cyngor Chwaraeon Cymru (2009) 'Adult participation in sport', Sportsupdate, Rhif 61, Awst 2009. Hawlfraint © Cyngor Chwaraeon Cymru.

Ffigur 2 (i): Hawlfraint © Lluniau Torsten Blackwood/AFP/Getty.

Ffigur 2 (ii): Hawlfraint © Lluniau David Rogers/Getty.

Ffigur 2 (iii):Hawlfraint © Lluniau Marr Cardy/Getty.

Ffigur 4: Hawlfraint © Jason Bye/Rex Features.

Ffigur 5: Llywodraeth Cynulliad Cymru (2008) Bwletin Ystadegol, Llywodraeth Cynulliad Cymru.

Ffigur 6: Hawlfraint © Lluniau Bert Hardy/Getty.

Ffigur 7: Hawlfraint © Lluniau Fox Photos/Getty.

Ffigur 8: Sefydliad Ymchwil Gymdeithasol ac Economaidd (2008) Arolwg Panel o Aelwydydd Prydain.

Ffigur 9: Archif Ronald Grant.

Ffigur 13: Drwy garedigrwydd Cymdeithas yr Iaith Gymraeg.

Ffigur 16: Drwy ganiatâd Llyfrgell Genedlaethol Cymru.

Ffigur 18: Hawlfraint © Jeff Morgan politics and government/Alamy.

Ffigur 19: Drwy garedigrwydd Confensiwn Cymru Gyfan.

Ffigur 20: Cyfeillion y Ddaear Cymru.

Ffigur 21: Archif Ronald Grant.

Ffigur 22: Hawlfraint © BBC.

Ffigur 23: Hawlfraint © Lluniau Doug Peters/Empics Entertainment/Press Association.

Testun

Darn 4: Webb, H. (1995) Harri Webb Collected Poems, Gwasg Gomer. Drwy ganiatâd Meic Stephens.

Darn 17: McLoone, M (2009) 'Internal de-colonisation? British cinema in the Celtic fringe', yn Murphy, R (gol) The British Cinema Book (trydydd argraffiad), Palgrave.

Dysgu mwy

Ragor o wybodaeth am:

1. Astudiaethau Cymraeg eraill ar y pwnc hwn

https://www.open.edu/ openlearn/ society-politics-law/ openlearn-cymru/ openlearn-cymru-ewch-ach-dysgu-ymhellach

2. Cynnwys astudio cysylltiedig gan y **Brifysgol Agored** http://www.open.ac.uk/choose/ou/open-content

3. Y pwnc hwn a deunyddiau'r cwrs, sydd am ddim, ar **OpenLearn** http://www.open.edu/openlearn/

4. Astudio o'r tu allan i'r DU? Mae gennym fyfyrwyr mewn dros gant o wledydd sy'n astudio cymwysterau ar-lein. http://www.openuniversity.edu/